

ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ Β. ΖΑΧΟΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ Ε.Κ.Π.Α.

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ ΚΟΡΑΗΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ – ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Η μορφή του παράσιτου στη Μέση
Κωμωδία, τον *Curculio* του Πλαύτου
και τον *Phormio* του Τερέντιου

2020

ΕΠΟΠΤΕΣ: ΣΟΦΙΑ Γ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ
ΑΝΔΡΕΑΣ Ν. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ - ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΜΑΛΕΓΚΟΥ

Actio Gratiarum

Αισθάνομαι την ανάγκη να δηλώσω την ολόθυμη ευγνωμοσύνη μου στους Λατινιστές καθηγητές μου, Παπαϊωάννου Σοφία, κύρια επόπτρια, Μιχαλόπουλο Ανδρέα και Καραμαλέγκου Ελένη, πολύτιμους αρωγούς και συντελεστές του ερευνητικού αυτού πονήματος, αφ' ενός, για την καθοδήγηση, υποστήριξη κι αδιάπαυστη έμπρακτη προσπάθεια μετάγγισης γνωρισμάτων όπως η σχολαστικότητα και η επιμονή στη λεπτομέρεια, στοιχείων εκ των ων ουκ άνευ σε ένα τέτοιο – πρωτόγνωρο για μένα– εγχείρημα, αφ' ετέρου, για την αταλάντευτη υπομονή κι ανεκτικότητα που επέδειξαν, ιδίως στην αποπεράτωση της εργασίας. Το σημαντικότερο κεφάλαιο, μέσω αυτής της κοινωνίας, αποτελεί η πνευματική και ηθική πρόσκτηση.

Athenis 04.2020

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Όροι «κόλακας» και «παράσιτος»	
ΜΕΣΗ ΚΩΜΩΔΙΑ	22
COMOEDIA PALLIATA	23
CURCULIO	
PHORMIO	
CURCULIO	25
PHORMIO	53
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	87
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	89

Οι όροι «κόλαξ» και «παράσιτος» και η χρήση τους εξελικτικά κατά την αρχαιότητα είναι τα θέματα που θα μας απασχολήσουν στο κεφάλαιο αυτό επί τη βάση των κειμένων της Μέσης Κωμωδίας και των αυτοτελών έργων, *Curculio* και *Phormio* του Πλαύτου και του Τερέντιου αντίστοιχα, των βασικών εκπροσώπων της *Comedia Palliata*. Θα επιχειρήσω να χαρακτηρίσω τον παράσιτο διαχρονικά στην αρχαία ελληνορωμαϊκή κωμωδία, και να εξαγάγω κάποια γενικά συμπεράσματα ως προς τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί και μπορεί κανείς να διακρίνει ανάμεσα στον παράσιτο της Ελληνικής Κωμωδίας των μέσων του 4^{ου} αιώνα π.Χ. και στον επίγονό του, όπως αυτός εμφανίζεται στις δύο προαναφερθείσες διασκευασμένες λατινικές κωμωδίες του 3^{ου} αιώνα π.Χ., δυνάμει των ελληνικών τους προτύπων.

Η γνώση μας για τους κόλακες της Μέσης Κωμωδίας οφείλεται στα κωμικά αποσπάσματα τα οποία έχουν σωθεί στους «Δεινσοφιστές», συλλογικό έργο του αρχαίου λογίου του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα, Αθήναιου.¹ Κατά την περίοδο ακμής της Μέσης Κωμωδίας, η οποία εκτείνεται μεταξύ 380-325 π.Χ. περίπου, εγείρεται το θέμα διάκρισης δύο όρων, «κόλακα» και «παράσιτου», οι οποίοι χρησιμοποιούνταν για να αναφερθούν στον ίδιο κωμικό χαρακτήρα, ενώ, καθώς ο παράσιτος γίνεται μέρος της καθημερινότητας της ανώτερης τάξης, το ενδιαφέρον για την πολιτική ζωή αυτής ολοένα και αυξάνεται.² Συγχρόνως ήδη «Από το 400-370 π.Χ. οι περιγραφές για την αγορά, τα συμπόσια και το φαγητό γίνονται ολοένα και πιο συνηθισμένες και μαζί μ' αυτές τρεις φιγούρες αναπτύσσονται σε χαρακτήρες: ο μάγειρος, ο παράσιτος και η εταίρα».³ Απ' ό,τι μας ενημερώνει ο ίδιος,⁴ «Ο παράσιτος με το στρατιώτη, το μάγειρο και το φιλόσοφο αποτελούν τις τέσσερις φιγούρες που κυριάρχησαν σε πολλά έργα της Μέσης Κωμωδίας, αλλά αποσύρονται στο παρασκήνιο της Νέας Κωμωδίας». «Κύρια θέματα της Μέσης Κωμωδίας είναι το φαγητό, το σεξ, οι γρίφοι, η φιλοσοφία, η λογοτεχνία και η ζωή».⁵

«Αρχικά, στην ποίηση ή στον πεζό λόγο, η λέξη της οποίας γινόταν ευρεία χρήση για την απόδοση του πεινασμένου τυχοδιώκτη ήταν “κόλακας”. Αυτός διεκπεραίωνε τα

¹ Tylawsky (2002) 4

² Webster (1953) 102

³ Webster (1953) 22

⁴ Webster (1953) 5

⁵ Norwood (1931) 41

σχέδιά του μέσω της κολακείας και ενός συνδυασμού αλαζονείας και ξεδιαντροπιάς».⁶ Η λέξη χρησιμοποιούνταν για να συγκεφαλαιώσει τόσο τις χαμερπείς κολακείες όσο και την παρασιτική συμπεριφορά.⁷ Κολακεία ασκούσαν οι ψεύτικοι φίλοι και οι διεφθαρμένοι πολιτικοί.⁸ Χρήση του όρου «κόλακας» γινόταν από το 425 π.Χ. τουλάχιστον, όπως μας πληροφορεί ο Arnott,⁹ καθώς εμφανίζεται στους Αριστοφάνη, Εύπολι και Κράτη. Κατά τη Μέση Κωμωδία ο όρος «παράσιτος» πρωτοχρησιμοποιείται με τη σύγχρονη και περιφρονητική σημασία από έναν ποιητή, τον Άλεξι (περ. 372-270 π.Χ.). Αυτή την πληροφορία την καταγράφει ο Καρύστιος από την Πέργαμο στο *Περί διδασκαλιῶν* έργο του και αυτόν ακολουθεί ο Arnott.¹⁰ Σύμφωνα με αυτόν, αυτό συμβαίνει για πρώτη φορά το 360-50 π.Χ.¹¹ Με τον όρο «παράσιτος» [*παρά* + *σίτος*] δηλώνεται: 1. *αυτός που τρώει από τραπέζι άλλου, που ζει με έξοδα άλλου, τον οποίο κολακεύει χαμερπώς* 2. *ένας ιερέας που τρεφόταν με δημόσια έξοδα*.¹² Πρόκειται για κατώτερο θρησκευτικό λειτουργό-ιερέα, που ήταν επιφορτισμένος με την τέλεση της γιορτής διαφόρων θεών στα ιερά με χαρακτηριστικότερο το παράδειγμα του Ηρακλή στο Κυνόσαργες.¹³ Ο όρος «παράσιτος» με τη θρησκευτική του διάσταση χρησιμοποιείται ήδη τον 5^ο αιώνα π.Χ.¹⁴ Μία εκ των αρμοδιοτήτων του ιερέα-παράσιτου ήταν η διαλογή ιερών σιτηρών, όπως παρουσιάζει ο Arnott.¹⁵ Για αυτήν την υπηρεσία λάμβανε δωρεάν γεύματα στο ιερό ενώ έφερε μαύρη αμφίεση, δηλωτική της περιορισμένων δικαιωμάτων κοινωνικής του θέσης.¹⁶ Έκτοτε στην κωμική σκηνή ο όρος «παράσιτος» παραμέρισε σταδιακά τον όρο «κόλαξ». Η πρωτοτυπία και η επιτυχία του Αλέξιδος ως προς την επιλογή του ονόματος «παράσιτος», όπως –πολύ εύστοχα–

⁶ Tylawsky (2002) 4

⁷ McC Brown (1992) 99

⁸ Tylawsky (2002) 145

⁹ Arnott (1968) 161

¹⁰ Tylawsky (2002) 60

¹¹ Arnott (1968) 161

¹² Liddell-Scott I, II.1

¹³ Arnott (1968) 163

¹⁴ Arnott (1968) 161

¹⁵ Arnott (1968) 163

¹⁶ Tylawsky (2002) 63

παραθέτει ο Arnott,¹⁷ έγκειται στο ότι εκείνος καθιερώθηκε στη συνείδηση του κοινού και κατ' επέκταση της κοινωνίας, αλλά και στην κωμωδία ως είδος λογοτεχνίας, μιας και ζωντάνευε στη μνήμη των ακροατών τη γελοία εικόνα ενός καθ' όλα σεβάσμιου υπηρέτη του θεού να τρώει λαίμαργα, και μάλιστα εκείνων των λειτουργών που υπηρετούσαν τον Ηρακλή στο ιερό του. Ο Ηρακλής, ως γνωστόν, ενσάρκωνε το αρχέτυπο του κωμικού παράσιτου. Αναφορά του γίνεται και από τον Curculio στ. 358 *invoco almam meam nutricem Herculem*,¹⁸ τον ήρωα-παράσιτο της ταυτώνυμης κωμωδίας, που θα εξετάσουμε διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο. Η ιστορία του παράσιτου της κωμωδίας ανάγεται στον Επίχαρμο (περ. 550-460),¹⁹ που δεν έκανε χρήση κανενός από τα δύο γνωστά ονόματα. Αυτός πρωτο-εισήγαγε στην κωμική σκηνή τη μορφή που αργότερα ο Άλεξις έκανε γνωστή με τον όρο «παράσιτος» υπό τη νέα, ευρύτερη σημασία.²⁰ Τότε είναι που ο παράσιτος γίνεται σταθερός χαρακτήρας του κωμικού δράματος τον 4^ο αιώνα,²¹ κάτι που ίσως οφείλεται στη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την πολιτική στην ιδιωτική ζωή.²² Την περίοδο αυτή «η μορφή του παράσιτου καλλιεργείται πιο συστηματικά και αναπτύσσει ένα σύνολο τυπικών χαρακτηριστικών και ρόλων, που συνθέτει την πάγια δραματική του ταυτότητα».²³ Πρέπει πάντως να αναφερθεί ότι ο Άλεξις εκμεταλλεύθηκε την προεργασία στην Αρχαία Κωμωδία τόσο από τους *Κόλακες*, το 421 π.Χ., του Ευπόλιδος (περ. 446-412) όσο και από τις αναφορές στα «παρασιτικά» χαρακτηριστικά από τον Κλέωνα στους *Ίππης* του Αριστοφάνη.²⁴ Πρώτη καταγεγραμμένη λογοτεχνικά εμφάνιση του παράσιτου έχουμε στον Όμηρο με τον Πόδη, συνδαιτυμόνα του Έκτορα, που τραυματίζεται από το Μενέλαο στην κοιλιά.²⁵ Αλλά και η περίπτωση του Αρναίου είναι αξιομνημόνευτη στην *Οδύσσεια* σ (5-6). Αυτόν οι νέοι φώναζαν χλευαστικά Ίρο αναλογικά προς την Ίριδα, κόρη του

¹⁷ Arnott (1968) 167

¹⁸ Arnott (1968) 167

¹⁹ Tylawsky (2002) 60

²⁰ Arnott (1968) 162

²¹ Webster (1970) 64

²² Webster (1970) 64

²³ Κωνσταντάκος (2005-6) 78

²⁴ Arnott (1968) 162

²⁵ Tylawsky (2002) 60

Θαύμαντα και της Ηλέκτρας και αδελφή των Αρπυιών,²⁶ που εκτελούσε τις παραγγελίες των θεών και κυρίως του Διός και της Ήρας. Ομοίως σημαντική είναι και η αναφορά στον *Φαῖδρον* του Πλάτωνα στον κόλακα,²⁷ με τη λέξη να συνοδεύεται από αρνητικά συμφραζόμενα *Ἔστι μὲν δὴ καὶ ἄλλα κακά, ἀλλὰ τις δαίμων ἔμειξε τοῖς πλείστοις ἐν τῷ παραντίκα ἡδονῆν, οἷον κόλακι, δεινῷ θηρίῳ καὶ βλάβῃ μεγάλῃ*. Ο Αθήναιος υποστηρίζει ότι ο όρος «παράσιτος» έγινε πιο συνηθισμένος στους μεταγενέστερους του Αραρώ συγγραφείς.²⁸ Αφορμώμενος από αυτό, ο Arnott θεωρεί ότι κάποιοι εκδότες, όπως ο Casaubon, παρανόησαν την πληροφορία του Αθήναιου πως ο Αραρώς είχε χρησιμοποιήσει τον όρο «παράσιτος» σε ένα έργο, τον *Υμέναιον*, το οποίο σήμερα δεν είναι χρονολογήσιμο.²⁹

Άραρώ *Υμέναιος*

οὐκ ἔσθ' ὅπως οὐκ εἶ παράσιτος, φίλτατε·
ὁ δ' Ἴσχόμαχος ὁδὶ τρέφων σε τυγχάνει...

Στον *Παράσιτον* του Αλέξιδος μάλιστα, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να αναφέρουμε λίγο αργότερα, γίνεται ευθεία αναφορά του Άραρώ ως αντιπάλου, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η παραγωγική δραστηριότητά του εξελισσόταν ακόμα την περίοδο εκείνη, και καθιστά αρκετά πιθανό να έχει γραφτεί ο *Υμέναιος* μετά τον *Παράσιτον*.³⁰ Ως προς το ποιόν του ο παράσιτος είναι διαμετρικά αντίθετος προς τον «αγροίκο» του Αριστοτέλη.³¹ Η διαφορά έγκειται στο ότι η ευχαρίστηση του παράσιτου ουδεμία σχέση έχει με τη μεσότητα και την αναγκαιότητα.³² Στη Μέση και Νέα Κωμωδία οι όροι «κόλακας» και «παράσιτος» χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, μιας και το χαρακτηριστικό του παράσιτου ήταν η κολακεία.³³ Επί παραδείγματι, αυτό συμβαίνει

²⁶ Grimal (1991¹) σ.λ. *Τριδα*

²⁷ Webster (1970) 65

²⁸ Tylawsky (2002) 61

²⁹ Arnott (1968) 164

³⁰ Arnott (1968) 164, 165

³¹ Webster (1970) 64

³² Webster (1970) 65

³³ Tylawsky (2002) 4

στο απόσπασμα 262 του Αλέξιδου προς αναφορά του ίδιου ατόμου.³⁴ Προς αυτή την κατεύθυνση περίπου κινείται και το σκεπτικό του Gil,³⁵ ότι δηλαδή η εναλλαξιμότητα αφορά στη Μέση Κωμωδία, την ίδια στιγμή που ο Brown δείχνει να τηρεί ανάλογη στάση με τους ανωτέρω ερευνητές επικαλούμενος τον κωμικό ποιητή Τερέντιο.³⁶ Ωστόσο, οφείλουμε να παραθέσουμε και την αντίθετη άποψη, ένας εκφραστής της οποίας ήταν ο Nesselrath,³⁷ όπου ήδη κατά την εξέλιξη της Μέσης Κωμωδίας και προ ενάρξεως της Νέας Κωμωδίας υφίσταται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στους δύο όρους. Ο διαχωρισμός συμπυκνωνόταν στους ιδιοτελείς, μοχθηρούς σκοπούς του κόλακα σε σχέση με τον παράσιτο, την απόκτηση πλούτου και δύναμης.³⁸ Ο παράσιτος αποτελεί υπο-ομάδα του κόλακα και η δραματική του παρουσία περικλείεται χρονικά στη Μέση και Νέα Κωμωδία, στην Palliata και σε συλλογές ανέκδοτων.³⁹ Στη λατινική γλώσσα και λογοτεχνία ο όρος που κυριάρχησε και θεμελιώθηκε ήταν “parasitus”, επρόκειτο δηλαδή περί λατινοποίησης της ελληνικής λέξης.⁴⁰ Ο όρος «κόλαξ» απαντά μόνο ως τίτλος της κωμωδίας του Μενάνδρου και των έργων του Πλάτου, του Ναιβίου και του Λαβερίου, αλλά και στις επιγραφές CIL VI 5682 και 22495.⁴¹ Αντίθετα, δεν απαντούν στους δύο μεγάλους της Comoedia Palliata οι όροι “ad-sentat-or” και “ad-ulat-or” *κόλακας*,⁴² αν και γίνεται απ’ αυτούς χρήση του ρήματος “ad-senta-ri”, που παραπέμπει στη συμπεριφορά του παράσιτου.⁴³ «Οι Ρωμαίοι πρέπει να έχουν θεωρήσει τον παράσιτο ως μία ξένη, εξωτική φιγούρα». ⁴⁴ «Το πλησιέστερο παράλληλο ήταν ο “πελάτης” του ευγενούς “πάτρωνα”, αλλά η σχέση “πάτρωνα”-“πελάτη” ήταν πολύ πιο επίσημη, βασισμένη σε αμοιβαίες υποχρεώσεις». ⁴⁵ Το σύστημα πατρώνων και πελατών ήταν κεντρικό στη

³⁴ McC Brown (1992) 99

³⁵ Gil (1981-3) 46

³⁶ McC Brown (1992) 105

³⁷ McC Brown (1992) 100

³⁸ McC Brown (1992) 98

³⁹ Tylawsky (2002) 4

⁴⁰ McC Brown (1992) 105

⁴¹ McC Brown (1992) 98

⁴² Ουλερίχος (2006⁶) σ.λ. *adulator, assentator*

⁴³ McC Brown (1992) 98

⁴⁴ Barsby (1991) 7

⁴⁵ Barsby (1991) 7

ρωμαϊκή κοινωνία, όπου οι πλούσιοι παρείχαν ευεργεσίες όπως βοήθεια σε νομικές περιστάσεις, πολιτικές χάρες και κάποτε συντήρηση στους φτωχότερους γείτονές τους με αντάλλαγμα ευεργεσίες όπως παροχή ψήφου, συνοδεία όταν παρίστατο ανάγκη ενός πλήθους υποστηρικτών, ευγνωμοσύνη.⁴⁶

«Ο κόλακας ήταν ο σκηνικός εκπρόσωπος του πιο περιθωριακού μέλους της κοινωνίας, του οποίου το μόνο περιουσιακό στοιχείο, η μόνη ευχαρίστηση ταυτιζόταν με τη γλώσσα του».⁴⁷ Χρησίμευε ως όχημα σάτιρας των κοινωνικών σχέσεων των μοντέρνων νέων και των ενασχολήσεών τους.⁴⁸ Αυτό, κατά κύριο λόγο, συνέβαινε στα συμπόσια. Εκεί προβάλλονταν η ατέρμονη φλυαρία του παράσιτου και η διάθεσή του να ανακατεύεται παντού.⁴⁹ Αυτό φαίνεται σαφώς από το παρακάτω απόσπασμα

Άναξανδρίδου *Ὀδυσσεὺς*⁵⁰

35

...ὀπισθεν ἀκολουθεῖ κόλαξ τῷ, **λέμβος** ἐπικέκληται·

τα πόλλ' ἄδειπνος περιπατεῖ, **κεστρινός** ἐστι **νήστις**·

Ὅπως είδαμε πιο πάνω, τα ὅρια μεταξύ κόλακα και παράσιτου είναι δυσδιάκριτα. Ὅ, τι πράττει ο παράσιτος είναι κολακεία. Στο ανωτέρω δίστιχο γίνεται σαφώς λόγος για τον παράσιτο. Ονομάζεται «λέμβος» κατά τρόπο περιπαικτικό, ὅρος που δηλώνει την εξάρτησή του από κάποιον ισχυρότερό του, ανεξάρτητο, κύριο του εαυτού του, τον οποίο ακολουθεῖ κατά πόδας, ὅμοια προς μια λέμβο που είναι προσκολλημένη στο πίσω μέρος ενός εμπορικού πλοίου.⁵¹ Κατά το *LS*,⁵² λέμβος: *I.1. Μικρό πλοιάριο. 2. (μτφ. για παράσιτο) Αυτός ο οποίος σέρνεται, ἔλκεται. II.1. Αλιευτικό πλοιάριο. 2. Ταχύπλοο που προπορευόταν του στόλου.*⁵³ Στον επόμενο στίχο το χλευαστικό

⁴⁶ Moore (2001) 263 πβ. Brunt (1988); Wallace-Hadrill (1989) 63-87

⁴⁷ Tylawsky (2002) 5

⁴⁸ Tylawsky (2002) 5

⁴⁹ Tylawsky (2002) 88

⁵⁰ PCG II

⁵¹ Olson (2007) 370

⁵² Liddell-Scott σ.λ. *λέμβος*

⁵³ Liddell-Scott I.1, 2. II.1, 2.

ψευδώνυμο που ταιριάζει σε αυτόν που δεν έχει πάρει το δείπνο του, είναι το «νηστικό ψάρι» κεστρίνος νήστις, μία φράση που έχει μετατραπεί σε κοινό τόπο για κάποιον πεινασμένο.⁵⁴ Παραπέμπει στην εικόνα ενός ψαριού, που πηγαίνει πέρα δώθε ανήσυχο, ανήμπορο να εξασφαλίσει τροφή, όπως ένας παράσιτος ο οποίος γίνεται έρμαιο των ορέξεων του κυρίου του. Ο *κεστρίνος* ήταν ένα ψάρι σε σχήμα σφυριού, εξ ου και η προέλευσή του < ἡ κέστρα [< κεντέω] = σφυρί, χαρακτηριστικό του οποίου ήταν το άδειο στομάχι.⁵⁵

34

ἀσύμβολον κλίνειν τ' ἀναγκάζει φύσιν.

Στο απόσπασμα 34 κεντρικό θέμα είναι η οίηση των ψαράδων, που τείνει να συγκρίνεται με αυτήν των μεγαλύτερων στρατηγών για την τέχνη τους και το προϊόν αυτής, το ψάρι. Αν και ο τελευταίος αυτός στίχος του αποσπάσματος είναι δυσερμήνευτος,⁵⁶ ο χαρακτηρισμός «ασύμβολος» ίσως αντιστοιχεί στον παράσιτο, εάν λάβουμε υπόψη τη μετάφραση του Millis,⁵⁷ υπό την έννοια ότι είναι χαρακτηριστικό του να μη συμβάλλει χρηματικά το μερίδιό του για την τροφή που του αναλογεί. Κατ' ουσίαν είναι γνωστός για την ιδιότητα, το χαρακτηριστικό του «τζαμπατζή».

Ἀλέξιδος *Κυβερνήτης*⁵⁸

121

δύ' ἐστί, Ναυσίνικε, παρασίτων γένη·
ἐν μὲν τὸ κοινὸν καὶ κεκωμωδημένον,
σεμνοπαράσιτον ἐκ μέσου καλούμενον,
οἱ **μέλανες** ἡμεῖς. θάτερον ζητῶ γένος,

⁵⁴ Millis (2001) 150

⁵⁵ Olson (2007) 370

⁵⁶ Millis (2001) 140

⁵⁷ Millis (2001) 141

⁵⁸ PCG II

σατράπας παρασίτους καὶ στρατηγοὺς ἐπιφανεῖς,
ὑποκρινόμενον εἶ τοῖς βίοις, **ὄφρῶς** ἔχον
χιλιοταλάντους ἀνακυλῖόν τ' οὐσίας·
νοεῖς <σὺ> τὸ γένος καὶ τὸ πρᾶγμα; {Ναυ.} καὶ μάλα.
{Α.} τούτων ἑκατέρου τῶν γενῶν ὁ μὲν τύπος
τῆς ἐργασίας εἶς ἐστὶ, **κολακείας** ἀγών.
ὥσπερ ἐπὶ τῶν βίων δὲ, τοὺς μὲν ἢ τύχη
ἡμῶν μεγάλοις προσένειμε, τοὺς δ' ἐλάττωσι·
εἶθ' οἱ μὲν εὐποροῦμεν, οἱ δ' ἀλύομεν.
ἄρα γε διδάσκω, Ναυσίνικ'; {Ναυ.} οὐκ ἀστόχως,
ἀλλ' ἂν σ' ἐπαινῶ μᾶλλον, αἰτήσεις μέ τι.

Στο διάλογο αυτόν διαφαίνεται ο θρασύς, αλαζονικός χαρακτήρας του παράσιτου, ο οποίος εν είδει αυθεντίας κάνει μια ανάλυση της ισχύουσας κατάστασης για τους παράσιτους, τους οποίους και διακρίνει σε δύο κατηγορίες, το συνηθισμένο τύπο και αυτόν που είναι γνωστός μέσω της κωμωδίας, σε κάποιον κατά τα φαινόμενα υποδεέστερό του. Αυτός είναι, όπως δείχνει να καταλήγει και ο Bain,⁵⁹ ο πάτρωνάς του. Σύμφωνα με τον Hunter,⁶⁰ «... ο ομιλητής ταλαντεύεται κάπου μεταξύ του να είναι το πρόσωπο που ενσαρκώνει και του να είναι ένας ηθοποιός που προσποιείται ότι είναι αυτό το πρόσωπο...». Η δραματική ψευδαίσθηση είναι παρούσα.⁶¹ Ο λόγος του εμπεριέχει αρκετή δόση αυτοπεποίθησης, ξιπασιάς, μεγαλοστομίας *σεμνοπαράσιτον ἐκ μέσου καλούμενον, σατράπας παρασίτους καὶ στρατηγοὺς ἐπιφανεῖς, ὄφρῶς ἔχον χιλιοταλάντους ἀνακυλῖόν τ' οὐσίας* και ξεκάθαρης όσο και επίπλαστης αίσθησης ανωτερότητας απέναντι στο συνομιλητή του. Κατά τον Bain,⁶² το χωρίο αυτό δεν είναι ξεκάθαρο ως προς το ποιοι αποτελούν το δεύτερο γένος παράσιτων τὸ σεμνοπαράσιτον. Θεωρεῖ πιθανότερη την εκδοχή η δεύτερη κατηγορία να αποτελείται από παράσιτους της υψηλής κοινωνίας, αν μπορούν να αποκαλεστούν έτσι οι σατράπες και στρατηγοί, των οποίων οι κύριοι είναι οι τύραννοι και οι βασιλιάδες. Η πιθανότητα αυτή στηρίζεται καλύτερα και από το *ὑποκρινόμενον εἶ*.

⁵⁹ Bain (1977) 213

⁶⁰ Hunter (1994) 110

⁶¹ Bain (1977) 215

⁶² Bain (1977) 214-5

Με αυτόν τον τρόπο λοιπόν επιδίδονται σε έναν αγώνα κολακείας προς τους ανωτέρους τους με έπαθλο την ευαρέσκειά τους. Έτσι έχουμε έναν νέο παράσιτο με πολλή λάμψη, ωστόσο με την ίδια βασική λειτουργία του κόλακα-παράσιτου, την κολακεία. Οι επανειλημμένες ερωτήσεις στο ανωτέρω απόσπασμα, όπως, «νοεῖς <σὺ> τὸ γένος καὶ τὸ πρᾶγμα;», «ἄρα γε διδάσκω Ναυσίνικ';» που σκοπό έχουν να εκμαιεύσουν την αποδοχή του τελευταίου και να προβάλουν τον λόγο του παράσιτου ως φορέα μίας, αδιαμφισβήτητης αλήθειας αλλά και η εκ νέου προσφώνηση του Ναυσίνικου ανακαλούν στη μνήμη, όπως υποστηρίζει η Tylawsky,⁶³ με πολύ διασκεδαστικό τρόπο τους σωκρατικούς διαλόγους. Αν θεωρηθεί, όπως υποστηρίζει ο Arnott,⁶⁴ ότι πρωταγωνιστής κατά τον τίτλο και «κυβερνήτης» είναι ο Ναυσίνικος, τότε αποκτά μεγαλύτερη σημασία η προσπάθεια του κωμωδιογράφου να προσδώσει ειρωνικό τόνο στην υποτελή προσωπικότητα ενός «κραταιού» κυβερνήτη ο οποίος κρέμεται από τα χείλη ενός παράσιτου. Κάτι άλλο το οποίο αξίζει την προσοχή μας είναι η μαύρη εμφάνιση κατά δήλωση του παράσιτου, *οἱ μέλανες ἡμεῖς*, ενδεικτική μάλλον της αδύναμης κοινωνικής του παρουσίας και υπομνηστική της εμφάνισης των κατ' αναλογία περιορισμένων δικαιωμάτων εφήβων έως την ενηλικίωσή τους.⁶⁵ Οι νέοι έφηβοι για να περάσουν στο στάδιο της ενηλικίωσης και να αποκτήσουν πλήρη πολιτικά δικαιώματα έπρεπε να υποβληθούν σε εξετάσεις-δοκιμασίες, τη λεγόμενη «εφηβεία», μία μορφή εκπαίδευσης, ένα είδος μύησης, που σηματοδοτούσε μία πολύ δύσκολη πορεία προς την ενηλικίωση και σήμαινε αλλαγή τρόπου ζωής, ρούχων, σεξουαλικού ρόλου, σκοτάδι, θάνατο και απομόνωση.⁶⁶ Με το *ἡμεῖς* μάλλον ο παράσιτος εντάσσεται σε μία ομάδα, έναν κύκλο επαγγελματικό παρά κοινωνικό, αν και έχει λογική να σκεφτεί κανείς ότι ο συνομιλητής είναι επίσης παράσιτος.⁶⁷ Το *μέλανες* είναι δυνατό να παραπέμπει στο χρώμα α) του ενδύματος β) των μαλλιών της μάσκας γ) του δέρματός τους, της όψης τους.⁶⁸ Η μαύρη απόχρωση των παραπάνω στοιχείων οφειλόταν στο ότι οι παράσιτοι αυτοί ήταν εκτεθειμένοι στον ήλιο. Ο Arnott προτιμά εδώ την τρίτη εκδοχή, δηλαδή τη σημασία του χρώματος του

⁶³ Tylawsky (2002) 62

⁶⁴ Tylawsky (2002) 62

⁶⁵ Tylawsky (2002) 63

⁶⁶ Bowie (1993) 50, 52

⁶⁷ Bain (1977) 215

⁶⁸ Arnott (1996) 338; πβ. Tylawsky (2002) 146

δέρματος,⁶⁹ ερχόμενος σε συμφωνία με τον Pickard-Cambridge,⁷⁰ ο οποίος αναφέρει ότι ο παράσιτος είχε σκούρα επιδερμίδα, καλή σωματική διάπλαση και ότι σύχναζε στην παλαίστρα. Αξιοσημείωτη, κατά τον Bradley,⁷¹ είναι η διασύνδεση της εξωτερικής εμφάνισης (δέρμα, μαλλιά, μάτια), όπως αποτυπώνεται σε μία μάσκα, με τον εκάστοτε τύπο χαρακτήρα στο αρχαίο δράμα, στοιχείο που καλλιεργείται έτι περαιτέρω στο ρωμαϊκό θέατρο, οπότε και διαποτίζεται από τη θεματική της φυσιογνωμίας, Καθώς μας παραπέμπει στον Förster,⁷² λοιπόν, πληροφορούμαστε ότι το μαύρο χρώμα, ανάλογα προς τον τόνο του, υποδηλώνει ηθικά χαρακτηριστικά όπως η απληστία, η πανουργία αλλά και η δειλία. Ο Phormio του Τερέντιου είναι ένα ακόμη παράδειγμα παράσιτου που αποκαλείται μαύρος *niger*, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια αυτής της εργασίας, αντικατοπτρίζοντας όψη και ήθος. Επιπλέον χρήζουν αναφοράς κάποιες λεπτομέρειες για τους παράσιτους, όπως τις παρουσιάζει ο γραμματικός Julius Pollux στο έργο του *Onomasticon: καὶ πορφυρᾶ δ' ἐσθῆτι χρῶνται οἱ νεανίσκοι, οἱ δὲ παράσιτοι μελαίνῃ ἢ φαιᾷ, πλὴν ἐν Σικωνίῳ λευκῇ, ὅτε μέλλει γαμεῖν ὁ παράσιτος*,⁷³ αλλά και *κόλαζ δὲ καὶ παράσιτος μέλανες, οὐ μὴν ἔξω παλαίστρας, ἐπίγρυποι, εὐπαθεῖς*.⁷⁴ Προς το τέλος του αποσπάσματος η φράση *κολακείας ἀγών* ενέχει δυνητικά δύο σημασίες.⁷⁵ Πρώτον, ο όρος μπορεί να αναφέρεται σε έναν διαγωνισμό κυριαρχίας των κολάκων μεταξύ τους. Δεύτερον, μπορεί να αποτελεί μεταφορά για τα βασανιστήρια στα οποία υπόκεινται κατά καιρούς οι παράσιτοι.

Τιμοκλέους *Δρακόντιον*⁷⁶

8

ἔπειτ' ἐγὼ παράσιτον ἐπιτρέψω τινὶ

⁶⁹ Arnott (1996) 338

⁷⁰ Pickard-Cambridge (1968²) 225

⁷¹ Bradley (2009) 136

⁷² Bradley (2009) 136: δεξ Förster (1893) *Scriptores Physiognomonici Graeci et Latini*

⁷³ Bekker (1846) Δ §119

⁷⁴ Bekker (1846) Δ §148

⁷⁵ Arnott (1996) 338

⁷⁶ PCG VII

κακῶς λέγειν; ἤκιστα γ'· οὐδέν ἐστι γὰρ
ἐν τοῖς τοιούτοις χρησιμώτερον γένος.
εἰ δ' ἐστὶ <τὸ> φιλέταιρον ἐν τι τῶν καλῶν,
ἀνήρ παράσιτος τοῦτο ποιεῖ διὰ τέλους.
ἐρᾶς, συναραστής ἀπροφάσιτος γίγνεται.
πράσσεις τι, πράξει συμπαρῶν ὅ τι ἂν δέη,
δίκαια ταῦτά τῳ τρέφοντι νενομικῶς,
ἐπαινέτης θαυμαστὸς οἷος τῶν φίλων.
χαίρουσι δείπνων ἡδοναῖς ἀσυμβόλοις·
τίς δ' οὐχὶ θνητῶν; ἢ τίς ἦρωσ ἢ θεὸς
ἀποδοκιμάζει τὴν τοιαύτην διατριβήν;
ἵνα μὴ δὲ πολλὰ μακρολογῶ δι' ἡμέρας,
τεκμήριόν τι παμμέγεθες οἶμαί γ' ἐρεῖν,
ὁ τῶν παρασίτων ὡς τετίμηται βίος.
γέρα γὰρ αὐτοῖς ταῦτά τοις τῶλύμπια
νικῶσι δίδονται χρηστότητος οὐνεκα,
σίτησις. οὐ γὰρ μὴ τίθενται συμβολαί,
πρυτανεῖα ταῦτα πάντα προσαγορεύεται

Στο απόσπασμα αυτό ο παράσιτος, αποδεικνύοντας ξανά την αλαζονική του φύση, εξαίρει τη χρησιμότητα της κάστας του αναφερόμενος σε χαρακτηριστικά της, κατά τη γνώμη του, στοιχεία, όπως η συντροφικότητα σε φίλο που είτε είναι ερωτευμένος είτε έχει κάποια δουλειά να φέρει σε πέρας και ο θαυμασμός προς αυτόν—στοιχεία τα οποία αργότερα, στο πλαίσιο της Ρωμαϊκής κωμωδίας, θα αποδοθούν ως διακριτικά του πανούργου δούλου. Πρόκειται δηλαδή για το παιδί των «θελημάτων». Αντάλλαγμα αυτής της στάσης είναι το δωρεάν γεύμα, το οποίο καθ' υπερβολήν παρομοιάζει με το έπαθλο των νικητών των Ολυμπιακών αγώνων. Συγκρίνει το μόχθο των αθλητών με την κολακευτική και δουλική συμπεριφορά που επιδεικνύει με απώτερο στόχο την εξασφάλιση ενός «ἀσυμβόλου» γεύματος. Αναλογικά προτείνει και οι παράσιτοι να σιτίζονται στα Πρυτανεία, δεδομένων των δύσκολων αποστολών που τους ανατίθενται, ως άλλοι ολυμπιονίκες.

βούλομαι δ' αὐτῷ προειπεῖν οἷός εἰμι τοὺς τρόπους.
 ἄν τις ἐστιᾶ, πάρειμι πρῶτος, ὥστ' ἤδη πάλαι
 —~— ζῶμὸς καλοῦμαι. δεῖ τιν' ἄρασθαι μέσον
 τῶν παροινούντων, **παλαιστήν** νόμισον **Ἀργεῖόν** μ' ὄραν.
 προσβαλεῖν πρὸς οἰκίαν δεῖ, **κριός**· ἀναβῆναί τι πρὸς
 κλιμάκιον ὤ—υ **Καπανεύς**· ὑπομένειν πληγὰς **ἄκμων**·
 κονδύλους πλάττειν δὲ **Τελαμών**· τοὺς καλοὺς πειρᾶν **καπνός**

Εδώ ένας παράσιτος παραθέτει τα αστεία παρατσούκλια που του αποδίδονται βάσει των ενεργειών του κάθε φορά στην προσπάθειά του να φανεί αντάξιος των προσδοκιών του κυρίου του και να βγει νικητής κάθε φορά που αναγκάζεται να εμπλακεί σε κάποια σύγκρουση. Προς αυτήν την κατεύθυνση κατατείνει και η ηθική συμπαράσταση στον κύριό του. Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται εδώ έχει πολεμικό και ερωτικό φόντο εντός των αρμοδιοτήτων που του ανατίθενται από τον κύριό του. Η στρατιωτική ορολογία, που απαντά προηγουμένως στους *Κόλακας* του Ευπόλιδος,⁷⁸ «δίνει μία γκροτέσκα διάσταση στο λόγο του»⁷⁹. Σαρκαστικά ονομάζεται **ζῶμὸς**, λέξη που χαρακτηρίζει τον χοντρό και άνθρωπο κοιλιόδουλο, αυτόν που όταν δέχεται πρόσκληση για κάποιο δείπνο είναι ο πρώτος από τους καλεσμένους που εμφανίζεται. Ο χαρακτηρισμός αυτός απαντά ακόμη στα αποσπάσματα 178 K.-A. του Αλέξιδος, 195 K.-A. του Αντιφάνη, αλλά και στους *Captivi* (69) και *Menaechmi* (77) του Πλάτου. Όταν ετοιμάζεται να εισβάλει στο σπίτι για να γευματίσει, καλείται **κριός**. Δίνεται έμφαση δηλαδή στη ρωμαλεότητα, την ευρωστία και την αποφασιστικότητα που τον διακρίνουν. Όπως παρατηρεί η Papachrysostomou,⁸⁰ το *θυροκοπεῖν* είναι τόπος στην κωμωδία, σύμπτωμα, ως επί το πλείστον, του μεθυσμένου και απονενοημένο διάβημα του ερωτευμένου, ώστε να

⁷⁷ PCG IV

⁷⁸ Papachrysostomou (2008) 104

⁷⁹ Papachrysostomou (2008) 104

⁸⁰ Papachrysostomou (2008) 109

πετύχει να κάνει δικό του τον ερωτικό του στόχο. Πιθανόν, κατά την ίδια ερευνήτρια,⁸¹ ο παράσιτος να λειτουργεί επικουρικά προς τον πατέρα του στην προσπάθεια του τελευταίου να τελεσφορήσουν τα ερωτικά του κελεύσματα. Όταν ανεβαίνει ψηλότερα από τους άλλους σε σκαλοπάτι με ύψος χιλίων καρδιναλίων, **Καπανεύς**. Η λέξη που αποκωδικοποιεί και εξηγεί το ημιστίχιο αυτό άναβῆναί τι πρὸς κλιμάκιον . . . **Καπανεύς** είναι η «ετοιμότητα» του παράσιτου,⁸² ιδωμένη σε συνάφεια με την προηγούμενη αλληλεγγύη που επέδειξε στο αφεντικό του, να συνδράμει τον ερωτευμένο με κάθε κόστος και η οποία παραπέμπει σε αυτήν του μυθολογικού Καπανέα να επιτεθεί στη Θήβα,⁸³ αντιστρατευόμενος τη θεία βούληση. Όποτε τρώει ξύλο, **ἄκμων**. Το αμόνι εδώ υπονοεί και την αντοχή του στο ξύλο και στις κακουχίες με έπαθλο ένα δωρεάν γεύμα. Όταν φτειάχνει κόμπους, γροθιές **Τελαμών**. Ο Ησύχιος μας πληροφορεί ότι *Τελαμώνιοι κόνδυλοι* είναι οι δυνατές μπουνιές.⁸⁴ Ενώ, όποτε επιτίθεται στους ωραίους, καλείται **καπνός**. Η λέξη πειρᾶν ενέχει σεξουαλικό περιεχόμενο και αφορά τόσο γυναίκες όσο και αγόρια. «Εάν ο παράσιτος είναι καλός στην αποπλάνηση αγοριών, πιθανώς να είναι καλός και στο να βοηθάει τους άλλους να έχουν σεξουαλικές επιτυχίες».⁸⁵ Ονομάζεται καπνός μεταφορικά για τις διεισδυτικές του ικανότητες. Έχει την πονηριά να παρεισφρέει παντού. Η *Parachrysostomou* στέκεται στη χαμαιλεοντική φύση του παράσιτου: μπορεί να προσαρμόζεται ακολούθως προς τις εκάστοτε συνθήκες.⁸⁶ Μεταμορφώνεται λοιπόν από αμόνι σε καπνό, στοιχεία εκ φύσεως διαμετρικά αντίθετα, γεγονός που αποτελεί πειστήριο του ευμετάβλητου της παρουσίας του.

⁸¹ *Parachrysostomou* (2008) 109

⁸² *Parachrysostomou* (2008) 109-10

⁸³ Grimal (1991¹) σ.λ. *Καπανέας*

⁸⁴ *Parachrysostomou* (2008) 111

⁸⁵ *Parachrysostomou* (2008) 111

⁸⁶ *Parachrysostomou* (2008) 112

10 (στ. 3-9)

ὔδωρ δὲ πίνειν **βάτραχος**, ἀπολαῦσαι θύμων
λαχάνων τε **κάμπη**, πρὸς τὸ μὴ λοῦσθαι **ρύπος**,
ὑπαίθριος χειμῶνα διάγειν **κόψιχος**,
πνήγος ὑπομεῖναι καὶ μεσημβρίας λαλεῖν
τέτιξ, ἐλαίῳ μήτε χρῆσθαι μήτε ὄραν
κονιορτός, ἀνυπόδητος ὄρθρου περιπατεῖν
γέρανος, καθεύδειν μηδὲ μικρὸν **νυκτερίς**

«Ἡ σάτιρα της σχολῆς των Πυθαγορείων εἶναι προσφιλές θέμα της Μέσης και της Νέας Κωμωδίας».⁸⁸ Στο ἴδιο μοτίβο κινεῖται και ο *Πυθαγοριστής* του Ἀριστοφώντα. Ἀπηχεῖ τις αρχές της Πυθαγόρειας φιλοσοφίας. Εἴτε ο ομιλητής εἶναι παράσιτος εἴτε ὄχι επιχειρεῖται με σαρκαστική διάθεση να αποτυπωθεῖ ἡ κλίση του παράσιτου και ἡ ειδίκευσή του στον *modus vivendi* που πρεσβεύουν και εφαρμόζουν οι Πυθαγόρειοι. Ἡ Papachrysostomou, ἀντίθετα προς τον Arnott,⁸⁹ υποστηρίζει ὅτι στο ἀνωτέρω ἀπόσπασμα πιθανόν εἶναι να μιλάει ο παράσιτος προς τον μελλοντικό του κύριο, προσπαθώντας να τον πείσει ὅτι ἔχει πολλά χαρίσματα που μπορεί με τη σειρά του ἐκεῖνος να ἐκμεταλλευτεῖ.⁹⁰ Ο παράσιτος ἐδῶ ἀποκαλεῖται «βάτραχος», καθὼς του ἀρέσει να πίνει νερό, «κάμπια», ὅταν ἀπολαμβάνει λαχανικά, κατονομάζεται «λέρα», ὅταν δεν πλένεται, «κοτσύφι», ἐπειδὴ, ως μη ἀποδημητικό πτηνό, περνάει τον χειμῶνα στην ὑπαίθρο ἐκτεθειμένο στα στοιχεῖα της φύσης,⁹¹ και τέλος, «τζιτζίκι», ὅταν ἀντέχει τον καύσωνα και τραγουδάει μέρα μεσημέρι. Επιπλέον, ἐπειδὴ δεν χρησιμοποιεῖ λάδι για καθαρισμό στο μπάνιο ἢ μετὰ την παλαίστρα, καλεῖται σαρκαστικά «σκόνη», «γερανός», ὅταν περπατᾶει ξυπόλητος το χάραμα, και «νυκτερίδα», ὅταν δεν μπορεί να κλείσει μάτι, υποδηλώνοντας ὅτι οι Πυθαγόρειοι

⁸⁷ PCG IV

⁸⁸ Papachrysostomou (2008) 123

⁸⁹ Arnott (1996) 543

⁹⁰ Papachrysostomou (2008) 128

⁹¹ Olson (2007) 246. Βλ. και Garzya (1963) I 27

μένουν άυπνοι. Συνειρμικά παραλληλίζεται με αποκρουστικά πλάσματα της φύσης, ένας παραλληλισμός που μπορεί να θεωρηθεί «συγκαλυμμένη απόπειρα γελοιοποίησης της θεωρίας της μετεμψύχωσης των Πυθαγορείων μέσω συνηθειών όπως η χορτοφαγία, η υπερβολική κατανάλωση νερού, αποχή από το κρέας, τα φασόλια κ.α.»,⁹² αλλά και με τη σκόνη και τη βρομιά, στοιχεία ασύμβατα με τον άνθρωπο, μέσω των οποίων τονίζεται ο χαρακτήρας αυτού του τύπου της κωμωδίας.

Άντιφάνους *Λήμνιαι*⁹³

142

εἴτ' ἔστιν ἢ γένοιτ' ἂν ἡδίων τέχνη
ἢ πρόσδοδος ἄλλη τοῦ κολακεύειν εὐφυῶς;
ὁ ζωγράφος πονεῖ τι καὶ πικραίνεται,
ὁ γεωργὸς... ἐν ὅσοις ἐστὶ κινδύνοις πάλιν·
πρόσεστι πᾶσιν ἐπιμέλεια καὶ πόνος.
ἡμῖν δὲ **μετὰ γέλωτος ὁ βίος καὶ τρυφῆς**·
οὔ γὰρ τὸ μέγιστον ἔργον ἐστὶ παιδιὰ,
ἄδρὸν γελάσαι, σκῶψαί τιν', ἐμπιεῖν πολύν,
οὐχ ἡδύ; ἐμοὶ μὲν μετὰ τὸ πλουτεῖν δεύτερον.

143

παρετέθη τρίπους
πλακοῦντα χρηστόν, ὃ πολυτίμητοι θεοί,
ἔχων ἐν ἀργυρῷ τε τρυβλίῳ μέλι

Στο ανωτέρω απόσπασμα περιγράφεται από έναν κόλακα η τέχνη του κολακεύειν η οποία συγκρίνεται με εκείνη των γεωργών και των ζωγράφων. Ο κόλακας την κατατάσσει δεύτερη πίσω μόνο από τον πλούτο, γιατί προσφέρει χλευασμό των άλλων σκῶψαί τιν', γέλιο ἄδρὸν γελάσαι, τρυφηλότητα μετὰ...βίος...τρυφῆς και ποτό

⁹² Papachrysostomou (2008) 132

⁹³ PCG II

ἐκπιεῖν πολύν. Αυτά κάνουν τη ζωή τους πιο ευχάριστη εν αντιθέσει με τον κόπο και τις έγνοιες που απαιτούν οι άλλες τέχνες. Με άλλα λόγια ο παράσιτος περηφανεύεται για την *dolce vita* που κάνει, διαβατήριο για την οποία λογίζεται η κατ' επάγγελμα κολακεία. Άλλος θεμελιώδης πυλώνας της γλυκιάς ζωής, που δε μνημονεύεται εδώ ως τέτοιος, είναι το φαγητό. Αυτού του είδους η θεώρηση της ζωής παραπέμπει στον κοινό τόπο του *carpe diem* αναφέρει ο Konstantakos στον *Στρατιώτην* 204.⁹⁴ Εκεί μάλιστα αυτός ο τρόπος εξέτασης των πραγμάτων από τον παράσιτο έχει ένα ιδιαίτερο γνώρισμα: την υποβάθμιση της ευζωίας στα στενά όρια της κατάποσης του φαγητού.

Ἀντιφάνους *Δραπεταγωγός*⁹⁵

87

ῦ—υκοσμίως ποιῶν τὴν ἔνθεσιν
μικρὰν μὲν ἐκ τοῦμπροσθε, μεστὴν δ' ἔνδοθεν
τὴν χεῖρα, καθάπερ αἱ γυναῖκες, κατέφαγεν
πάμπολλα καὶ ταχύτατα

Με εύγλωττο τρόπο ένας παράσιτος περιγράφει με ποια δήθεν «λεπτότητα», που παραπέμπει σε γυναίκα, δημιουργεί μια μπουκιά **κοσμίως** ποιῶν τὴν ἔνθεσιν η οποία, όντας τόσο χορταστική, γεμίζει το χέρι, ενώ το κωμικό στοιχείο ενισχύεται από την ταχύτητα με την οποία ο παράσιτος τρώει αυτήν τη λαχταριστή μπουκιά. Παραπλήσια είναι η φρασεολογία του Αντιφάνη στον *Στρατιώτην* (204) *ἀλλ' ὅταν τὴν ἔνθεσιν ἐντὸς ἤδη τῶν ὀδόντων τυγχάνης κατεσπακῶς*. Εν προκειμένω, όπως υποστηρίζει ο Konstantakos στη διδακτορική διατριβή του,⁹⁶ αντί ενός ρήματος που θα είχε τη σημασία «μασώ, τρώω» ο Αντιφάνης χρησιμοποιεί το *κατεσπακῶς* [< κατασπάω] που έχει προσλάβει τη σημασία «καταπίνω». Παρακάμπτεται δηλαδή η διαδικασία της μάσησης του φαγητού, προς επίρρωση ακριβώς της βουλιμίας του

⁹⁴ Konstantakos (2000) 232

⁹⁵ PCG II

⁹⁶ Konstantakos (2000) 247

παράσιτου, αλλά και του φόβου από τον οποίο διακατέχεται, έως ότου σιγουρέψει τη μπουκιά στην κοιλιά του καταπίνοντάς την. Ο συλλογισμός του παράσιτου είναι απολύτως εύλογος αν αναλογιστεί κανείς ότι το έχει η μοίρα του να κινδυνεύει να χάσει το γεύμα του.⁹⁷

Αντιφάνους *Πρόγονοι*⁹⁸

193

τὸν τρόπον μὲν οἶσθ' ἀ μου
ὄτι τῦφος οὐκ ἔνεστιν, ἀλλὰ τοῖς φίλοις
τοιούτος εἶμι δῆτα· τύπτεσθαι **μύδρος**,
τύπτειν **κεραυνός**, ἐκτυφλοῦν τιν' **ἀστραπή**,
φέρειν τιν' ἄρας **ἄνεμος**, ἀποπνίζαι **βρόχος**,
θύρας μοχλεύειν **σεισμός**, εἰσπηδᾶν **ἀκρίς**,
δειπνεῖν ἄκλητος **μυῖα**, μὴ 'ξελθεῖν **φρέαρ**,
ἄγγειν, φονεύειν, μαρτυρεῖν, ὄσ' ἂν μόνον
τύχη τις εἰπὼν, ταῦτ' ἀπροσκέπτως ποιεῖν
ἅπαντα. καὶ καλοῦσί μ' οἱ νεώτεροι
διὰ ταῦτα πάντα **Σκηπτόν**· ἀλλ' οὐθὲν μέλει
τῶν σκωμμάτων μοι· τῶν φίλων γὰρ ὢν φίλος
ἔργοισι χρηστὸς, οὐ λόγοις ἔφυν μόνον

Στο απόσπασμα του Αντιφάνη ακολουθείται η ίδια λογική της αστείας αυτο-παρουσίασης του παράσιτου με τα ιδιαίτερα ψευδώνυμα που αντικατοπτρίζουν τον τρόπο με τον οποίο ο ήρωας αντιμετωπίζεται από τον περίγυρο, με γνώμονα τον χαρακτήρα του και τον τρόπο που λειτουργεί σε διάφορες περιστάσεις. Τα μισά ονόματα που του δίνονται αφορούν σε φυσικά φαινόμενα: **κεραυνός**, **ἄνεμος**, **σεισμός**, **σκηπτόν**, **ἀστραπή**. Αυτό σχετίζεται λογικά με την έντονη παρουσία του και τη διακωμώδησή του από τους νέους της εποχής. Αλλά και ονόματα ζωυφίων και

⁹⁷ Konstantakos (2000) 234

⁹⁸ PCG II

παρασίτων, όπως η μύγα και η ακρίδα, δεν είναι διόλου πιο κολακευτικά για τον πρωταγωνιστή, ο οποίος μας τα γνωστοποιεί μεταξύ σοβαρού και αστείου. Στο απόσπασμα 203 *Στρατιώτης του Αντιφάνη ἐκ τῶν μαγειρείων βαδίζων ἐμβάλων εἰς τοῦψον* το αμετάβατο *ἐμβάλων* ἔχει ένα στρατιωτικό σημασιολογικό υπόβαθρο, καθώς χρησιμοποιείται σε περίπτωση στρατιωτικής επέμβασης-εισβολής. Η μετοχή συμπαρατάσσεται αρμονικά με τα πέντε ουσιαστικά που σε μεταφορικό επίπεδο προσδιορίζουν τον παράσιτο. Υποδηλώνει τη χονδροειδή αντίληψη του για το φαγητό και την απόλαυση που αυτό προσφέρει.

Ἀλέξιδος *Παράσιτος*⁹⁹

183

καλοῦσι δ' αὐτὸν πάντες οἱ νεώτεροι
Παράσιτον ὑποκόρισμα· τῷ δ' οὐδὲν μέλει.
δειπνεῖ δ' ἄφωνος Τήλεφος, νεύων μόνον
πρὸς τοὺς ἐπερωτῶντάς τι, ὥστε πολλάκις
αὐτὸν ὁ κεκληκὼς τὰ Σαμοθράκι' εὔχεται
λῆξαι πνέοντα καὶ γαληνίσαι ποτέ.
χειμῶν ὁ μειρακίσκος ἐστὶ τοῖς φίλοις

184

καὶ γὰρ βούλομαι
ὔδατός σε γεῦσαι· **πρᾶγμα** δ' ἐστὶ μοι **μέγα**
φρέατος ἔνδον **ψυχρότερον Ἄραρότος**

185

ἢ μετὰ Πλάτωνος ἀδολεσχεῖν κατὰ μόνας

⁹⁹ PCG II

Στα πιο πάνω αποσπάσματα αναφέρεται η χρήση του όρου «παράσιτος» ως χαϊδευτικού. Από τη στιγμή που καταπιάνεται εκείνος με την κατανάλωση του... δωρεάν φαγητού, παύει να μιλάει και επικοινωνεί, αν χρειαστεί, μόνο με νεύματα, απορροφημένος από την κύρια ικανοποίηση που του προσφέρει η ζωή, το φαγητό, που τον μεταφέρει σε μία άλλη διάσταση. Αποκαλείται «χειμών», δηλαδή «καταιγίδα», «κακοκαιρία», βάρος, βάσανο για τους φίλους-κυρίους του, για να δείξει γλαφυρά το θόρυβο που προκαλεί τρώγοντας, αλλά και «δυνατό» ποτήρι, «πρᾶγμα...μέγα φρέατος...ψυχρότερον Ἀραρότος». Ο Slater θεωρεί τον όρο «ψυχρός» σκανδαλιστικό, αφού παραπέμπει στον χαρακτηρισμό του τραγικού ποιητή Θεόγνη στις *Θεσμοφοριάζουσες* από τον πατέρα του Αραρώ,¹⁰⁰ Αριστοφάνη *ὁ δ' αὖ Θεόγνης ψυχρὸς ὢν ψυχρῶς ποεῖ* (170). Αυτός ο προσωπικός σχολιασμός έλκει την καταγωγή του από την Παλαιά Κωμωδία.¹⁰¹ Κατά τον Arnott,¹⁰² η αναφορά στους Πλάτωνα και Αραρώ υποδηλώνει ότι, από το ένα μέρος, ο μεγάλος φιλόσοφος, που απεβίωσε το 348/7 π.Χ., ζούσε κατά την περίοδο συγγραφής του *Παρασίτου*, από το άλλο, ο ανταγωνιστής του και γιος του Αριστοφάνη ήταν εν ενεργεία. Εξ αυτού συνάγεται ότι ο *Παράσιτος* έχει γραφτεί τη δεκαετία 360-50 π.Χ. ή πολύ νωρίς τη δεκαετία του 340 π.Χ.¹⁰³ Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν η επίθεση στον σύγχρονό του στηρίζεται σε αντικειμενικά κριτήρια για το έργο του ή επιπόλαια κίνητρα που κατέτειναν στον υποβιβασμό του και φανέρωναν έναν υποβόσκοντα ανταγωνισμό.¹⁰⁴ Ο όρος «ψυχρός» χρησιμοποιούνταν από κωμικούς ποιητές για: α) το γενικό ύφος ενός δραματοποιού β) ένα ξεχωριστό έργο γ) ένα ιδιαίτερο αστείο.¹⁰⁵ Ο Θεόφραστος ερμηνεύει τη λέξη κυριολεκτικά, εκλαμβάνοντας πως αναφέρεται στο υπερβολικό προσωπικό ύφος του συγγραφέα, ενώ αρχαίες υφολογικές συζητήσεις ως το υφολογικό αποτέλεσμα της επιλογής ακατάλληλων, ψεύτικων ή εικόνων κατάπτωσης από το σοβαρό στο γελοίο.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Slater (1995) 37

¹⁰¹ Slater (1995) 37

¹⁰² Arnott (1996) 542

¹⁰³ Arnott (1996) 543

¹⁰⁴ Arnott (1996) 549

¹⁰⁵ Arnott (1996) 549

¹⁰⁶ Arnott (1996) 549

6

ὅτε τοῦ παρασιτεῖν πρῶτον ἠράσθην μετὰ
Φιλοξένου τῆς Πτερνοκοπίδος νέος ἔτ' ὦν,
πληγὰς ὑπέμενον κονδύλων καὶ τρυβλίων
ὀστέων τε τὸ μέγεθος τοσαύτας ὥστε με
ἐνίστε τοῦλάχιστον ὀκτὼ τραύματα
ἔχειν· † ἔλυσιτέλει γάρ· † ἦττων εἰμὶ γὰρ
τῆς ἡδονῆς. ἔπειτα καὶ τρόπον τινὰ
τὸ πρᾶγμα μοι λυσιτελεῖς εἶναι νενόμικα.
οἶον φίλερίς τις ἐστὶ καὶ μάχεται τι μοι·
μετεβαλόμην πρὸς τοῦτον, ὅσα τ' εἴρηκέ με
κακῶς ὁμολογῶν εὐθέως οὐ βλάπτομαι.
πονηρὸς ὦν τε χρηστὸς εἶναι φησί τις·
ἐγκωμιάζων τοῦτον ἀπέλαβον χάριν.
γλαύκου βεβρωκῶς τέμαχος ἐφθὸν τήμερον
αὔριον ἔωλον τοῦτ' ἔχων οὐκ ἄχθομαι.
τοιούτος ὁ τρόπος ἐστὶν ἢ φύσις τέ μου

7

τρύβλια, χύτρα, λοπάδιον, ὄξις, χοῦς, ἀμῖς,
λεκάνη, θυεῖα, κάνθαρος, σείσων, λύχνος.
{B.} ὑπηρεσία σοι παντελής, γραῦ, κεραμίων

8

ζωμὸν ποιῶ

¹⁰⁷ PCG IV

θερμὸν ἰχθὺν ἐπαναπλάττων, ἡμίβρωτα λείψανα
συντιθεῖς οἴνω τε ραίνων, ἔντερ' ἀλί καὶ σιλφίω
σφενδονῶν ἀλλᾶντα τέμνων, παραφέρων χορδῆς τόμον,
ρύγχος εἰς ὄξος πιέζων, ὥστε πάντας ὁμολογεῖν
τῶν γάμων κρείττω γεγονέναι τὴν ἔωλον ἡμέραν

Στον «Χαλκιδικό» ο Φιλόξενος,¹⁰⁸ ο πιο γνωστός με το ὄνομά του παράσιτος της Μέσης Κωμωδίας μαζί με τον Χαιρεφώντα, σε ένα παραλήρημα αυτοσυνείδησης και εκλογίκευσης των καταστάσεων, υπεραμύνεται της επιλογῆς του να ἀλλάζει συμπεριφορά και ἀπόψεις κατὰ το συμφέρον και σύμφωνα με τις ἐπιταγές του ἀνθρώπου ἐκεῖνου που παρουσιάζεται, σε πρῶτο στάδιο, πρόσφορος να ἀποδεχθεῖ την κολακεία και, σε δεύτερο, διατεθειμένος να τον ἀνταμείψει με —έστω μπαγιάτικο— φαγητό. *Πτερνοκοπίς* εἶναι το μαχαίρι για την κοπή των χοιρομεριῶν.¹⁰⁹ Χρήσιμη εἶναι και ἡ πληροφορία ἀπὸ τον Pollux ὅτι *τὸ δ' ἀπολήγον τοῦ ποδὸς κατόπιν πτέρνα, ἀφ' ἧς καὶ τὸ πτερνοκοπεῖν, ὅπερ ἐστὶ τὸ ταῖς πτέρναις κτυπεῖν πρὸς τὰ ἐδώλια ἐν τοῖς θεάτροις, ὁπότε τινὰ θορυβοῖεν*,¹¹⁰ δηλαδή το χτύπημα της φτέρνας στα καθίσματα του θεάτρου σε ἐνδειξη ἀποδοκιμασίας. Με το *τοιούτος ὁ τρόπος ἐστὶν ἡ φύσις τέ μου* παραδέχεται ὅτι ἐνεργεῖ με κριτήριο το προσωπικό ὄφελος, ὅποιο και ἀν εἶναι το κόστος, ἐνῶ την ἴδια στιγμή κομπάζει για την καταγωγή του. Το «ξύλο» που ἔφαγε νέος ἀπέβη ἐξαιρετικά χρήσιμο για τον ἴδιο. Τον βοήθησε να ἀναθεωρήσει τις σχέσεις του με ὁποιοδήποτε «πιθανό» κύριό του κατὰ τρόπο ἐπωφελή για τα σχέδιά του.

¹⁰⁸ Tylawsky (2002) 73-74

¹⁰⁹ Liddel-Scott σ.λ. *πτερνοκοπίς*

¹¹⁰ Bekker (1846) B §197

ΜΕΣΗ ΚΩΜΩΔΙΑ

Με βάση τη μελέτη των ανωτέρω ενδεικτικών αποσπασμάτων έγινε σαφές πως οι ποιητές της Μέσης Κωμωδίας προσέδωσαν στον κόλακα της Παλαιάς Κωμωδίας εγωισμό, επαγγελματική έπαρση και μία σταθερή θέση απρόσκλητου ομοτράπεζου σε συνεχή προσπάθεια ανεύρεσης τροφής.¹¹¹ Τον χρησιμοποίησαν ως ένα μέσο σάτιρας της σύγχρονης αριστοκρατικής κοινωνίας, που χαρακτηριζόταν από τα συμπόσια, στα οποία κυριαρχούσαν η οινοποσία, η θορυβώδης υπερβολή και η μοντέρνα φιλοσοφική κουβέντα.¹¹² Είναι αρκετά χαρακτηριστικό ότι σε πολλά από τα αποσπάσματα αποκαλείται είτε από τον εαυτό του είτε από κάποιον άλλο με παρατσούκλια,¹¹³ που συγκεφαλαιώνουν το χαρακτήρα του και του αποδίδονται από τους νέους της εποχής. Εξάλλου, και ο όρος «παράσιτος» συνιστά ένα παρωνύμιο, που τυχαίνει να είναι –συγκριτικά με τα άλλα– οικειότερο σε εμάς. Εν συνόψει, από τα ανωτέρω κείμενα, ο παράσιτος της Μέσης Κωμωδίας εμφανίζεται ως ένα αδίστακτο άτομο προκειμένου να εξασφαλίσει τροφή. Επιδίδεται σε οποιασδήποτε μορφής κολακεία με στόχο να κερδίσει και ακολούθως να συντηρήσει την εύνοια κάποιου κοινωνικά ανώτερου, του δικού του «Μαικήνα» τρόπον τινά, «δέσμιου» μιας τέτοιας συμπεριφοράς, ο οποίος σε αντάλλαγμα θα του παρέχει δωρεάν φαγητό, αλλά και την αναγνώριση του επαγγέλματος και της φήμης του.¹¹⁴ Πρόκειται, επομένως, για μία «τίμια» ανταλλαγή υπηρεσιών που αφήνει αμφοτέρους ικανοποιημένους. Είναι περισσότερο οι τρόποι και τα μέσα που μετέρχεται για να φτάσει στο φαγητό και λιγότερο το φαγητό αυτό καθαυτό που ξεχωρίζουν τον παράσιτο αυτής της περιόδου.¹¹⁵ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σατιρική υπεράσπιση της παρασιτικής τέχνης, που προϋποθέτει ευφυΐα, από τον Λουκιανό στο *Περί παρασίτου* έργο του.¹¹⁶ Αυτό από το οποίο εμφορείται περισσότερο είναι η φτώχεια και η πείνα και λιγότερο η λαιμαργία.¹¹⁷ Ο παράσιτος γίνεται γελωτοποιός, παιχνιδάκι

¹¹¹ Tylawsky (2002) 90

¹¹² Tylawsky (2002) 90

¹¹³ Arnott (1968) 167

¹¹⁴ Tylawsky (2002) 67

¹¹⁵ Lowe (1989) 161

¹¹⁶ Nesselrath (1985) 130-4, 191-5

¹¹⁷ Lowe (1989) 161

απεριόριστης χρήσης,¹¹⁸ και προσφέρει άφθονο γέλιο αλλά και υποστήριξη κάθε είδους στο χορηγό του, αν χρειαστεί. Λειτουργεί ως υποτακτικός και εντολοδόχος διεκπεραίωσης των επιθυμιών του κυρίου του. Είναι υπέρμετρα αιχμάλωτος της απόλαυσης που του προσφέρει το φαγητό και το ποτό. Δουλοπρεπώς φερόμενος, πραγματικό υποχείριο, είναι πρόθυμος να φάει και ξύλο προκειμένου να ικανοποιήσει τη βιοτική του ανάγκη και πεμπουσία της ζωής, όπως αποδεικνύεται. Δεν αισθάνεται μειονεκτικά στον εμπαιγμό της προσωπικότητάς του από άλλες κοινωνικές ομάδες και τους νέους ή όταν τρώει ξύλο, ενώ συχνά αυτοσατιρίζεται.

PALLIATA

Η κυριότερη διαφορά ανάμεσα στον παράσιτο της Μέσης Κωμωδίας και της Palliata, όπως αυτός αποτυπώνεται στον *Curculio* και στον *Phormio*, έγκειται σε επίπεδο κωμωδιών, στην αποσπασματικότητα των διασωθέντων κειμένων της Μέσης Κωμωδίας. Το στοιχείο αυτό δεν μας επιτρέπει, εξ ορισμού, να ψυχογραφήσουμε σε βάθος αυτήν τη φιγούρα κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα π.Χ. κατ' αντιδιαστολή προς την ολιστικότερου πλαισίου ψυχολογική εξέταση του παράσιτου του 3^{ου} αιώνα π.Χ, στην οποία μας επιτρέπει να προβούμε η «Ελληνική Κωμωδία» του Πλάτου και του Τερέντιου, χάρη στη νοηματική αρτιότητα και συνοχή των έργων της. Σε πολλά από αυτά, που εμφανίζουν συγκεκριμένη δομή, μοτίβα και χαρακτήρες, ο παράσιτος αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι. Σε γενικές γραμμές ο παράσιτος εδώ είναι «ένας ημι-επαγγελματίας διασκεδαστής που ζει από τις προσκλήσεις για φαγητό» με «τυπικό χαρακτηριστικό την υπερβολική, ακόρεστη πείνα».¹¹⁹

¹¹⁸ Tylawsky (2002) 65

¹¹⁹ Slavitt & Bovie (1995) 323

CURCULIO

Ο Curculio, όπως και —πολύ περισσότερο— ο Phormio, διακρίνεται για την ανάληψη πρωτοβουλίας, την αυτενέργεια στη δύσκολη στιγμή, στο κρίσιμο σημείο προς όφελος του κυρίου του. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της υπόθεσης και στο *happy end* παίζει και το σκηνικό εξάρτημα του δαχτυλιδιού. Η εξυπνάδα και το ένστικτο στο συγκεκριμένο παράσιτο υπάρχουν σε υψηλό βαθμό. Επιπρόσθετα, άλλο στοιχείο που εξελίσσει ολοφάνερα τη μορφή του παράσιτου σε σχέση με τη Μέση Κωμωδία είναι η θεώρησή του ως άλλου *servus callidus*. Για τον Curculio το θέμα του φαγητού έχει σημαντική θέση,¹²⁰ είναι ένας αδηφάγος παράσιτος. Η λαιμαργία του τονίζεται από τον Πλάυτο, που φαίνεται επηρεασμένος από την προ-λογοτεχνική Ατελλανή φάρσα.¹²¹ Το χαρακτηριστικό αυτό όμως υποσκελίζεται σαφώς από την πανουργία του. Η σκηνή επιστροφής του Curculio στην Επίδαυρο από την Καρία ως *servus currens* μας επιτρέπει να γελάσουμε με την ψυχή μας και συγχρόνως, δεδομένων των παρασιτικών χαρακτηριστικών όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί στη Μέση Κωμωδία, τον διαφοροποιεί εν πολλοίς.

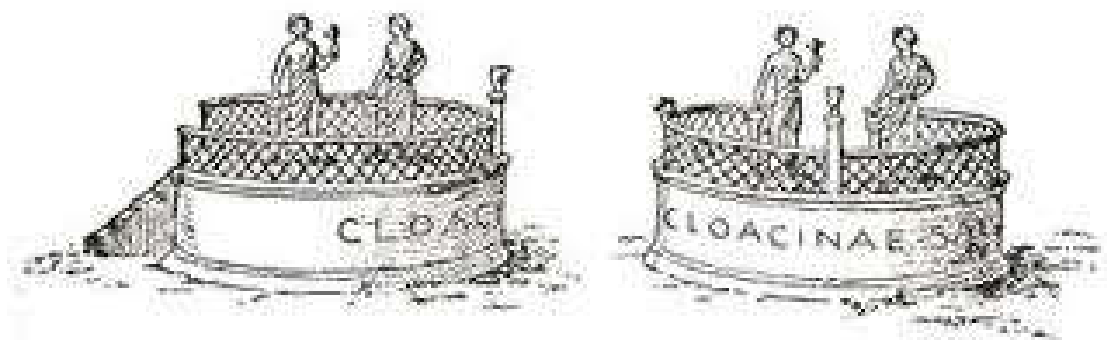
PHORMIO

Ο Phormio είναι ένας *sui generis* παράσιτος. Υπήρχε, βεβαίως, πρότυπο, ο *Ἐπιδικαζόμενος* του Απολλοδώρου από την Κάρυστο, με βάση το οποίο κινήθηκε ο Τερέντιος, δυστυχώς όμως δεν έχει διασωθεί. Είναι κατά γενική ομολογία ο μεγάλος πρωταγωνιστής της ομώνυμης κωμωδίας. Η πληθωρικότητά του, θα έλεγα, βρίσκεται στο ότι θα μπορούσε να θεωρηθεί —κάλλιστα— το έργο αυτό περιπέτεια, αν και η σκηνική παρουσία του δεν είναι ευρεία. Κατορθώνει να επισκιάσει όλους τους άλλους χαρακτήρες με τις νομικές γνώσεις του αφενός, αφετέρου με τα συκοφαντικά και εκβιαστικά τερτίπια στα οποία επιδίδεται διακινδυνεύοντας την επιτυχία του σχεδίου δράσης του. Αυτό ακριβώς όμως είναι που του επιτρέπει να αναχθεί από έναν ταπεινό παράσιτο, που κύριο μέλημά του είναι να ελαφρύνει την ατμόσφαιρα και να διασκεδάσει, σε κύριο πρωταγωνιστή στα χέρια του Τερέντιου και ρυθμιστή της πλοκής της εν λόγω κωμωδίας.

¹²⁰ Lowe (1989) 164

¹²¹ Lowe (1989) 168

CURCULIO

Το ιερό της Αγνίζουσας Αφροδίτης

<https://en.wikipedia.org/wiki/File:Cloacina.jpg>

https://en.wikipedia.org/wiki/Shrine_of_Venus_Cloacina

Ο παράσιτος *Curculio* είναι ο πρωταγωνιστής του ομώνυμου έργου του Πλαύτου, μιας μικρής –η μικρότερη από τις είκοσι μία που αποδίδονται στον ποιητή από την Ουμβρική– σε έκταση κωμωδίας (729 στίχοι) ίντριγκας / δολοπλοκίας αλλά και αναγνώρισης / χαμένης ταυτότητας, που ανήκει στα έργα της ωριμότητάς του.¹²² Το περιορισμένο εύρος της ίσως δικαιολογεί η απουσία επεξηγητικού προλόγου.¹²³ Ανάλογα χαρακτηριστικά έχουν τα έργα *Captivi* και *Poenulus*. Το έργο είναι από τα λιγότερο γνωστά του Πλαύτου.¹²⁴ Εδώ «το ενδιαφέρον έγκειται περισσότερο στους χαρακτήρες, όπως αυτοί εμφανίζονται στις διαδοχικές καταστάσεις, παρά στις ίδιες τις καταστάσεις».¹²⁵ Η ίντριγκα / μηχανορραφία στην πλοκή είναι συστατικό στοιχείο στο οποίο αρέσκεται ο Λατίνος δραματουργός.¹²⁶ Στον *Curculio*, «η αγάπη και οι ερωτευμένοι έχουν υποχωρήσει στην προκατειλημμένη από τον Πλαύτο πλοκή, την ίντριγκα και τον παράσιτο».¹²⁷ Η αναγνώριση, από την άλλη, έρχεται ως η τέλεια

¹²² Anderson (1993) 72

¹²³ Fantham (1965) 98

¹²⁴ Duckworth (1994²) 152

¹²⁵ Webster (1953) 79

¹²⁶ Anderson (1993) 74

¹²⁷ Anderson (1993) 74

έκπληξη καθώς μέχρι τότε τίποτε δεν την προδιαγράφει, κάτι το οποίο δεν ισχύει στα περισσότερα έργα του Πλαύτου που έχουν αυτό το στοιχείο στην πλοκή τους.¹²⁸

Σε σχέση με την πλοκή του έργου, ο Duckworth –αντίθετα προς τον Legrand– υποστηρίζει ότι είναι σύνθετη, επικαλούμενος τον Αριστοτέλη, παρ' όλο τον απλό χαρακτήρα της (μία ιστορία), επειδή περιλαμβάνει τόσο εξαπάτηση όσο αναγνώριση και «happy end».¹²⁹ Η κωμωδία *Curculio* «είναι διασκευή μιας κωμωδίας του Μενάνδρου»,¹³⁰ κάτι το οποίο πιθανολογεί και ο Webster.¹³¹ Την επιχειρηματολογία του τελευταίου θεωρούν μη πειστική οι Gomme & Sandbach.¹³² Το ελληνικό πρωτότυπο πρέπει να έχει συγγραφεί λίγο μετά την ειρήνη ανάμεσα στους Σέλευκο, Αντίγονο, Πτολεμαίο και Κάσσανδρο, δηλαδή λίγο μετά το 311 π.Χ., αν θεωρήσουμε βάσιμες τις αναφορές –εντός της λατινικής διασκευής– στην πολιορκία της Σικυώνας και στις εκστρατείες που έλαβε μέρος ο Therapontigonus.¹³³ Κατά τον Elderkin ο Therpontigonus [θεράπ-ων (Αν)-τίγονος] παραπέμπει στο Μακεδόνα Δημήτριο τον Πολιορκητή,¹³⁴ με τον Lamarre να προτείνει διαφορετική ετυμολογία [θεράπων + αγών].¹³⁵ Διαφοροποιείται ως προς το συγγραφέα του πρωτοτύπου ο Duckworth.¹³⁶ Δίνει ως επικρατέστερη χρονολογία το 303-302 π.Χ. βάσει της αναφοράς στην κωμωδία για την κατάληψη της Σικυώνας. Σε σχέση με το συγγραφέα, κατά τον ίδιο, ο Ποσειδίππος και ο Δίφιλος εμφανίζονται ως πιθανότητα, αν και ο Elderkin προκρίνει το Φιλιπίδη και πιστεύει ότι σκοπός του έργου ήταν να γελοιοποιήσει το Δημήτριο τον Πολιορκητή, γιο ή ανιψιό του Αντίγονου, και τη Λάμια στους Αθηναίους.¹³⁷

Ως προς την εξέλιξη της πλοκής, «ο *Curculio* είναι ένα γρήγορο έργο με λίγες βαρετές σκηνές. Υπάρχουν πολλά λογοπαίγνια και αστεία και κάπως περισσότερη

¹²⁸ Duckworth (1942) 354 I

¹²⁹ Duckworth (1994²) 181

¹³⁰ Goold (1988) viii

¹³¹ Webster (1953) 207

¹³² Gomme & Sandbach (1983²) 8

¹³³ Goold (1988) viii

¹³⁴ Elderkin (1934) 29

¹³⁵ Lamarre (1901) 317

¹³⁶ Duckworth (1942) 354 I

¹³⁷ Elderkin (1934) 36

του συνηθισμένου χυδαιότητα».¹³⁸ «Η δράση ξεκινά, όπως και στον *Amphitruo*, την αυγή».¹³⁹ «Curculio είναι το παρατσούκλι του παράσιτου, ο οποίος είναι κεντρικό πρόσωπο του έργου και σκηνοθέτης της μηχανορραφίας που αποσκοπεί να εξαγοράσει την Planesium από ένα leno για το νεαρό κύριο του Phaedromus».¹⁴⁰ Curculio σημαίνει *σιταρόψειρα* στα λατινικά. Δεν είναι τυχαίο ότι το παρατσούκλι αυτό «υπογραμμίζει την παρασιτική του φύση».¹⁴¹

Από την έρευνα της McCarthy προκύπτει ότι «Οι παράσιτοι κατέχουν μια διαφορούμενη θέση στην κωμική κοινωνία. [...] Μπορούν να ιδωθούν είτε ως υποστηρικτές είτε ως εμπόδια στα τεχνάσματα, που είναι τόσο αγαπητά στους δούλους και στους νέους άνδρες. [...] Ο διαφορούμενος χαρακτήρας του παράσιτου στηρίζεται στα ιδιαίτερα, στερεότυπα χαρακτηριστικά του. Η δωροληψία αυτού του τύπου χαρακτήρα, η προθυμία του να πει οτιδήποτε και να υμνήσει οποιονδήποτε με αντάλλαγμα ένα γεύμα, είναι το πρώτο καθοριστικό χαρακτηριστικό. Έτσι, κάποιες φορές συνδέεται με τον απατεώνα στην πλοκή, (*Curculio, Persa*) κάποιες άλλες με τον “αγέλαστο” χαρακτήρα (*Pseudolus, Asinaria*), και κάποτε τον βλέπουμε να αλλάζει πλευρές μες στο έργο (*Menaechmi*): η ευελιξία του είναι η κυριολεκτική επέκταση της αναξιόπιστης φύσης του. Από την άλλη πλευρά, ο *servus callidus* είναι πάντα συνεπής στον ανήθικο προσανατολισμό του.¹⁴² Η συνέπεια αυτή μοιάζει σχεδόν υψηλόφρων σε σύγκριση με τον καιροσκοπισμό του παράσιτου.

»Το δεύτερο προσδιοριστικό χαρακτηριστικό του κωμικού παράσιτου είναι η τέλεια συμβατικότητα του. [...] Ενώ οι *servi callidi* συνδέονται από ένα κοινό ύφος ομιλίας και δράσης, η ουσία της παράστασής τους, οι ιστορίες που λένε και οι μεταμφιέσεις τους πρέπει να διαφοροποιούνται με τις λεπτομέρειες κάθε πλοκής. Ο δεσμός των παράσιτων με τα ειδικά ζητήματα κάθε πλοκής είναι τόσο λεπτός και το ακατάσχετο ενδιαφέρον τους για το φαγητό τόσο κυρίαρχο ώστε το κοινό ύφος ομιλίας και δράσης τους εξασκείται πάντοτε σε αυτό το απόλυτα σημαντικό ζήτημα. Ο Curculio αποτελεί εξαίρεση αφού λειτουργεί και ως απατεώνας ενορχηστρώνοντας το κόλπο

¹³⁸ Duckworth (1942) 353 I

¹³⁹ Duckworth (1942) 354 I

¹⁴⁰ Kroh (1996) 663

¹⁴¹ Lowe (1989) 166

¹⁴² Δες κατωτέρω την άποψη Anderson και Slater

της μεταμπίεσης. Ο παράσιτος είναι δέσμιος της συμβατικότητας περισσότερο από οιονδήποτε άλλο χαρακτήρα, ακόμα και αναλογιζόμενοι την ολοκληρωτικά συμβατική φύση της φάρσας». ¹⁴³

Περίπου οκτώ παραδείγματα *servus callidus* απαντούν στα είκοσι ένα σωζόμενα έργα του Πλαύτου. ¹⁴⁴ Ο παράσιτος *Curculio*, που υποκαθιστά τον *architectus doli*, δεν ανήκει σε αυτά. ¹⁴⁵ Ο von Albrecht υποστηρίζει ότι: «Ο διχασμένος χαρακτήρας του *Curculio* δίνει την ιδιαίτερη γοητεία ενός διαλεκτικού κωμικού στοιχείου που επιβιώνει στον αρλεκίνο και τον παλαβιάρη του Σαίξπηρ». ¹⁴⁶ Ο εξυπηρετικός παράσιτος *Curculio* είναι η εξαίρεση στον κανόνα να μην ενυπάρχει ο δούλος-σχολιαστής στον παράσιτο, του οποίου η μικρόψυχη αφοσίωση στην τροφή ταιριάζει με εκείνη του *Ieno* στο κέρδος, και κατά συνέπεια είναι ένας διαφορούμενος χαρακτήρας. ¹⁴⁷ Συμπληρωματικά, ο Webster πρεσβεύει ότι «Ο *Curculio* μοιράζεται με τον *Κόλακα* του Μενάνδρου τη νέα σύλληψη του παράσιτου ως δραστήριου βοηθού, που βρίσκουμε ξανά μόνο πολύ αργότερα στον *Phormio* του Τερέντιου». ¹⁴⁸

Η ιστορία έχει ως εξής: Ο νέος *Phaedromus*, ερωτευμένος και σε δυσχερή οικονομική θέση, στέλνει συστημένο τον παράσιτό του *Curculio*, έναν από τους πιο δραστήριους παράσιτους της ρωμαϊκής κωμωδίας, ¹⁴⁹ στην Καρία να αναζητήσει χρήματα από ένα φίλο του ώστε να καταφέρει να εξαγοράσει την αγαπημένη του *Planesium*. Αυτή βρίσκεται εγκλωβισμένη στο σπίτι ενός προαγωγού του *Cappadox* και προαλείφεται για *meretrix eam volt meretricem facere* (v. 46), ¹⁵⁰ εάν αυτός δεν ικανοποιηθεί οικονομικά από τον *Phaedromus*. ¹⁵¹ Ο παράσιτος ενεργεί κατ' εντολή του κυρίου του. Ενώ όμως η φιλική αρωγή δε «λαμβάνει σάρκα και οστά» και το σχέδιο του *Phaedromus* οδηγείται σε αποτυχία, ο *Curculio* αυτενεργεί και καταστρώνει ένα σχέδιο εκμεταλλευόμενος τις συγκυρίες, με προφανή στόχο να γίνει ο ίδιος αρωγός

¹⁴³ McCarthy (2000) 201

¹⁴⁴ Stace (1968) 66

¹⁴⁵ Stace (1968) 66

¹⁴⁶ von Albrecht (1999²) 187

¹⁴⁷ Kenney-Clausen (2003⁴) 166

¹⁴⁸ Webster (1953) 203

¹⁴⁹ Duckworth (1942) 353 I

¹⁵⁰ Goold (1988)

¹⁵¹ Rosivach (1998) 80

στην απέλπιδα προσπάθεια του κυρίου του να εκπληρώσει τον έρωτά του για την Planesium. Δρα, με άλλα λόγια, όπως θα περίμενε κανείς από έναν *servus callidus* / έξυπνο δούλο. Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί και η άποψη του Slater ότι «Η καθαρή θεατρική επιρροή των *servorum callidorum*, ιδίως ως επί σκηνης παρουσία που κατευθύνει τη δράση, πολύ συχνά είτε θεωρείται δεδομένα προφανής είτε αγνοείται».¹⁵² Ο *servus callidus* στον Πλάτο –συνήθως– έχει έναν πολυσύνθετο ρόλο: μπαίνει επικεφαλής στην εξέλιξη της πλοκής, διατυπώνει ευφυολογήματα που προκαλούν το γέλιο, κι ακόμη συχνά μοιράζει τους ρόλους στους υπόλοιπους χαρακτήρες του έργου.¹⁵³ Παρόμοια άποψη διατυπώνει και ο Fraenkel: «Ο χαρακτήρας του παράσιτου ήταν ύψιστης σημασίας για τον Πλάτο».¹⁵⁴ Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι Kenney-Clausen: «Ο *servus callidus* είναι *doctus, astutus, malus, nequam* και αφήνεται στην αυτο-μεγαλοποίηση, αποδίδοντας αλαζονικά στον εαυτό του το κύρος και τα δικαιώματα ενός πολίτη, αντιστρέφοντας ρόλους με τους καλύτερούς του και δίνοντας διαταγές, ενώ ως αρχιμάστορας και ειδικός επί στρατιωτικών θεμάτων, συγκρίνει τα κατορθώματα και τη στρατηγική του με εκείνα βασιλέων και επικών ηρώων. Ο δούλος είναι, από τους χαρακτήρες του Πλάτου, αυτός με τη μεγαλύτερη εσωτερική συνοχή».¹⁵⁵ Κατά τον Stace,¹⁵⁶ ο ρόλος του *servus callidus* είναι διττός: αφενός, να προσφέρει γέλιο, το οποίο συνήθως είναι φαρσικό, χυδαίο, χοντροκομμένο, αφετέρου, να επινοήσει ποικίλες απάτες και να αποτελέσει τον εκτελεστή ή τον διευθυντή της δολοπλοκίας. Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση της Damon,¹⁵⁷ όπου η μεγάλη προθυμία του παράσιτου Curculio να θέσει εαυτόν στη διάθεση του Phaedromus, ως συνειδητή εγκατάλειψη των ευθυνών και των προνομίων ενός ανεξάρτητου ανθρώπου, λογίζεται παρασιτικό χαρακτηριστικό. «Εκείνος είναι τόσο εξυπηρετικός και έξυπνος που ο Therapontigonus τον περνάει για δούλο (vv. 623-4)».¹⁵⁸ «Η υποκατάσταση του δούλου από τον Curculio συμβαίνει λόγω των απαιτήσεων της πλοκής, που

¹⁵² Slater (2000²) 12

¹⁵³ Slater (2000²) 136

¹⁵⁴ Fraenkel (2007) 332

¹⁵⁵ Kenney-Clausen (2003⁴) 162-3

¹⁵⁶ Stace (1968) 68

¹⁵⁷ Damon (1997) 44

¹⁵⁸ Damon (1997) 44

χρειάζεται έναν πράκτορα που να υπηρετεί τόσο τον *adulescens* όσο και τον *miles*, αλλά η ομοιότητα των δύο ρόλων είναι ένα θέμα που έχει θιγεί αλλού στον Πλάτο. Στον *Curculio*, όπως διατείνεται ο *Conrad*, ο ίδιος ηθοποιός μπορεί να έχει παίζει τους δύο ρόλους». ¹⁵⁹ Απόλυτα ενάντιος σε κάτι τέτοιο τάσσεται ο *Lowe*. ¹⁶⁰

Με άλλα λόγια ο παράσιτος *Curculio* επιδεικνύει την αλληλεγγύη στον κύριό του, την οποία σε άλλα έργα του Πλάτου την εκδηλώνει ο «πανούργος δούλος». Μπαίνει σε μια διαδικασία να ρισκάρει για τον *Phaedromus*. Εκ των πραγμάτων αγνοεί αν το εγχείρημά του θα στεφθεί από επιτυχία.. Υπέρ αυτού συνηγορούν τα ίδια τα γεγονότα. Κατά τρόπο αναπάντεχο κατορθώνει να υφαρπάσει το δαχτυλίδι από το στρατιωτικό ενώ εξίσου ανέλπιστος είναι και ο τρόπος αναγνώρισης ανάμεσα στα δύο αδέρφια, που εν τέλει επιφέρει το *happy end*. Ο *Curculio* θα μπορούσε κάλλιστα να επιστρέψει στην Επίδαυρο με άδεια χέρια έχοντας όχι μόνο εκτελέσει κατά γράμμα τις οδηγίες του *Phaedromus* αλλά έχοντας κάνει πολλά παραπάνω, στην περίπτωση που κάποιος αντιτείνει ότι διακατεχόταν από ιδιοτελείς σκοπούς, όπως ο *von Albrecht*, ¹⁶¹ ότι δηλαδή στο μυαλό του βρισκόταν πλουσιοπάροχο γέυμα άμα τη επιστροφή του στην Επίδαυρο. Ναι, το είχε στο μυαλό του, παράσιτος ων, ωστόσο, είχε και μία επαγγελματική αίσθηση καθήκοντος, θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς.

Με το που αναλαμβάνει ο *Curculio* αυτήν τη δύσκολη αποστολή, σύμφωνα με τον *Anderson*, ¹⁶² «γίνεται καλός, περιβαλλόμενος από τα σύμβολα της ελευθερίας και της ρωμαϊκής αξιοπρέπειας και εξουσίας, γινόμενος αντικείμενο θαυμασμού από τους φίλους αλλά και φόβου από τα επικείμενα θύματά του, για τα ίδια ακριβώς κατά ποιόν χαρακτηριστικά του: κατεργαριά, απατηλότητα, αληθοφάνεια, προσαρμοστικότητα και ανεξάντλητη ενέργεια. Η καλοσύνη είναι σχεδόν φαυλότητα ιδωμένη υπό μία νέα οπτική ή –σε λατινικούς όρους– αποτελεί την επιτομή του κωμικού ηθικού παράδοξου, τον *servus callidus*, που διαπνέεται από τη λέξη *malitia*, και επικεντρώνεται σε ένα στόχο που περικλείεται στη στρατιωτική κατάκτηση ενός μισητού εχθρού, το μεγαλύτερο κατόρθωμα του ανδρισμού / ανδροπρέπειας (*virtus*). Αφού η *virtus* επεκτείνει τη σημασία της στα λατινικά, από το να καλύπτει ό,τι εμείς

¹⁵⁹ Damon (1997) 44

¹⁶⁰ Lowe (1985) 99

¹⁶¹ von Albrecht (1999²) 187

¹⁶² Anderson (1993) 91-2

ονομάζουμε αρετή και ό,τι οι Ρωμαίοι εννοούσαν με τον όρο “καλοσύνη”, η πλαυτιακή απεικόνιση της ίντριγκας είναι αυτή της φαυλότητας που γίνεται –με την ενθουσιώδη έγκρισή μας– καλοσύνη.

»Ο πλαυτιακός δολοπλόκος εμπίπτει στην κατηγορία των θαυμάσιων κωμικών χαρακτήρων, που αναγνωρίζουμε ως πανούργους, κατεργάρηδες. Στο Μένανδρο φαίνεται ότι δεν υπάρχει αυτή η κατηγορία.

»Ακόμα κι αν ο Πλάυτος είχε κάποια γνώση του Αριστοφάνη, ο «πανούργος δούλος» του αναδύεται ως μία χαρακτηριστικά νέα δημιουργία. Είναι η σαφής έμφαση στο διάλογο ανάμεσα στο καλό και στο κακό στο μυαλό ενός «πανούργου», η εστίαση στη ρωμαϊκή του *virtus*, η ηρωική στρατιωτική επιχείρηση και επιτυχία της που καθορίζει την κωμική επινόηση του Πλαύτου». Κοντά στην άποψη αυτή βρίσκεται και ο Slater,¹⁶³ ο οποίος θεωρεί ότι η ευμετάβλητη ευαισθησία, χαρακτηριστικό των *servorum callidorum* που τους ξεχωρίζει από τους δούλους, οι οποίοι διακρίνονται για την έλλειψη συμπάθειας προς τους έρωτες των αφεντικών τους, επιτρέπει την κατανόηση τόσο των επιθυμιών όσο και των πεποιθήσεων των κυρίων τους χωρίς αυτό να συνεπάγεται αποδοχή τους. Πουθενά αλλού στην αρχαία κωμωδία δεν έχει ο δούλος τόση σημασία όσο στο ρόλο του πλαυτιακού *servus callidus*, του σπουδαιότερου δημιουργήματος της ρωμαϊκής κωμωδίας.¹⁶⁴ Κατά τον Corbett,¹⁶⁵ ο Πλάυτος κατάφερε να κάνει αυτό που τον ίντριγκαρε, να συγκεράσει σε έναν χαρακτήρα τα αντιπροσωπευτικά στοιχεία δύο μορφών: του δούλου και του παράσιτου, κάτι που φαινόταν ασυμβίβαστο. Ο πλαυτιακός δολοπλόκος ενσαρκώνει τη «ρωμαϊκή αντίδραση στην ελληνική κληρονομιά της φιλοσοφικής εσωστρέφειας, που συχνά βρήκε την έκφρασή της στον πεσιμισμό και τον κυνισμό».¹⁶⁶ Υπήρξε το επιστέγασμα των προσπαθειών του Πλαύτου να δώσει στην κωμωδία το χιούμορ ως βασική κατεύθυνση.¹⁶⁷

Ο *Curculio* ως έργο ίντριγκας/δολοπλοκίας δεν έχει πρόλογο που να επεξηγεί κάποια πράγματα ουσιώδη για την κατανόησή του στους θεατές, όπως ένα στοιχείο για την

¹⁶³ Slater (2000²) 171

¹⁶⁴ Stace (1968) 77

¹⁶⁵ Corbett (1986) 10-1

¹⁶⁶ Stace (1968) 77

¹⁶⁷ Stace (1968) 77

αναγνώριση ή τη δράση της πλοκής.¹⁶⁸ Είναι η εξαίρεση, στα έργα του Πλαύτου, του αξιώματος ότι «Η αληθινή κατάσταση σπάνια είναι ένα μυστήριο».¹⁶⁹ Η εξαπάτηση εξιστορείται, όπως εδώ, πριν ή αφού γίνει. Ξεκινά με έναν επεξηγητικό διάλογο ανάμεσα στον ερωτευμένο Phaedromus και το δούλο Palinurus, που έχει χαρακτηριστεί «πρόσωπον προτακτικόν».¹⁷⁰ Ανάλογο πρόσωπο θα συναντήσουμε και στον Phormio στο επόμενο κεφάλαιο με το δούλο Davus. Πρόκειται για ένα προλογικό τέχνασμα για την *ad hoc* ενημέρωση του κοινού.¹⁷¹ Είναι ένας επεξηγητικός χαρακτήρας που κατά κάποιον τρόπο προάγει τη δράση προλειπώντας το έδαφος για ό,τι επακολουθήσει.¹⁷² Έτσι, είναι στους στίχους 67-69 που γίνεται πρώτη φορά λόγος για τον πρωταγωνιστή του έργου: *Nunc hinc parasitum in Cariam misi meum petitum argentum a meo sodali mutuom. quod si non affert, quo me vortam nescio*. Ο *adulescens* είναι πρόδηλα ανήσυχος για την κατάληξη της υπόθεσης του ταξιδιού του Curculio. Ο μεγάλος πρωταγωνιστής του έργου, η προσωπικότητα του οποίου κρίνεται λεπτή και συγχρόνως πολύπλοκη από τους Slavitt & Bovie,¹⁷³ εισάγεται για πρώτη φορά στη σκηνή κατά τη 2^η Πράξη. Στην 3^η σκηνή στον στίχο 280 κάνει μεγαλοπρεπή είσοδο, και μάλιστα ενώ έχει προηγηθεί η εμφάνιση του Coquus ως προπομπού της σαρωτικής γαστριμαργικής του παρουσίας. Λίγους στίχους αργότερα ο Palinurus αποσύρεται, με τον Curculio να παίρνει τον κύριο ρόλο της κωμικής ενέργειας.¹⁷⁴

Παρόμοια άποψη προς τον Anderson ως προς τον Palinurus, θα λέγαμε, εκφράζει και η Sharrock. Επισημαίνει ότι «Ο ρόλος του έξυπνου δούλου μοιράζεται ανάμεσα στον παράσιτο, που διευθύνει τη δράση, και το δούλο, που διευθύνει την οπτική του κοινού για το έργο».¹⁷⁵ Η Fantham την ίδια στιγμή διαβλέπει μια ομοιότητα μεταξύ Palinurus και Curculio.¹⁷⁶ «Ο Palinurus ενεργεί ως ένας ειρωνικός σχολιαστής, που

¹⁶⁸ Duckworth (1942) xxxi I

¹⁶⁹ Marshall (2006) 152

¹⁷⁰ Wilner (1931) 266-7 και Fantham (1965) 85

¹⁷¹ Hunter (1994) 57

¹⁷² Stace (1968) 69

¹⁷³ Slavitt & Bovie (1995) 322

¹⁷⁴ Anderson (1993) 159

¹⁷⁵ Sharrock (2009) 117

¹⁷⁶ Fantham (1965) 95

διευθύνει μεν την οπτική του κοινού, αλλά αφήνει το ρόλο του συνωμότη στον Curculio». ¹⁷⁷ Η συμπεριφορά του προς τον Phaedromus κρίνεται παραινετική και περιπαικτική. ¹⁷⁸ Χαρακτηριστική είναι η σκηνή με τον Carradox, πώς αντιμετωπίζει την κακή του κατάσταση και πώς το χειρίζεται όταν εκείνος του ζητάει να τον βοηθήσει στην αποκωδικοποίηση ενός ονείρου που είδε, στο τέλος της 1^{ης} σκηνής της 2^{ης} πράξης. Προσωπικά ταυτίζομαι απόλυτα με τις δύο αυτές τελευταίες απόψεις παραφράζοντας: Η ουσία του *servus callidus* μετακυλιέται από τον Palinurus υπό τη μορφή λόγου στον Curculio υπό τη μορφή λόγου και πράξης ή εκτέλεσης της σκέψης. «Η αντιστροφή των ρόλων είναι συμμετρική από τη στιγμή που ο Palinurus αναλαμβάνει την επιλογή των προμηθειών για την ετοιμασία του γεύματος προς τον Curculio». ¹⁷⁹ Όπως υποστηρίζει ο Anderson, ¹⁸⁰ «ο Palinurus, αν και δεν μπορεί να εκτοπίσει τον Phaedromus, προετοιμάζει το ακροατήριο να ρίξει τα φώτα στον ερωτευμένο και την ερωτική πλοκή ώστε, όταν κάνει την εμφάνισή του, να μπορεί ο Curculio να αναλάβει την πρωτοπορία». Σύμφωνα με τον ίδιο, ¹⁸¹ «...σκοπός του Πλαύτου είναι να εκτοπίσει ο Curculio τον Phaedromus με τον πιο σκανδαλώδη και αναιδή τρόπο». Ο Goldberg, πάλι, είναι πιο μετριοπαθής όσον αφορά στο ρόλο του Palinurus. Ο ρόλος του, θεωρεί, είναι καθαρά επεξηγητικός/εκθετικός και οι αστεϊσμοί του δεν κατευθύνονται προς τα εκεί που κινείται η πλοκή. ¹⁸² «Η δε έφεσή του στην ετοιμολογία έχει τη δυναμική να είναι σημαντική, αλλά όχι εδώ». ¹⁸³ Το αντιλαμβάνεται ως «ευκαιρία για κωμικότητα». ¹⁸⁴ Σύμφωνα με την Παπαϊοαννου, ¹⁸⁵ ο δούλος Palinurus, ένα, κατ' αρχάς, πρόσωπο προτακτικό, αναλαμβάνει στη συνέχεια να υποδυθεί το ρόλο του *servus callidus* προετοιμάζοντας το έδαφος για τον παράσιτο Curculio, στον οποίο εξ' υπαρχής διανεμήθηκε ο ρόλος του πολυμήχανου δολοπλόκου, που σχετίζεται με τον *servus callidus*, από τον δραματουργό και ο οποίος κάνει μία θεαματική είσοδο ως –μία άλλη στερεοτυπική φιγούρα–*servus*

¹⁷⁷ Sharrock (2009) 155

¹⁷⁸ Hunter (1994) 98

¹⁷⁹ Damon (1997) 44

¹⁸⁰ Anderson (1993) 73

¹⁸¹ Anderson (1993) 74

¹⁸² Goldberg (1995) 38

¹⁸³ Goldberg (1995) 38

¹⁸⁴ Goldberg (1995) 38

¹⁸⁵ Papaioannou (2008-9) 114

currens. Τους ρόλους του Palinurus και του Curculio, δεδομένης της μη σκηνικής συνύπαρξής τους –αν δεχτούμε ότι ο Palinurus εξέρχεται της σκηνής–, ενδέχεται, κατά συνηθισμένη δραματουργική πρακτική για παρεμφερείς ρόλους, να έχει διαδραματίσει ο ίδιος ηθοποιός, στοιχείο που τους διαπλέκει έτι περαιτέρω, ενώ το σκηνικό και δραματουργικό κενό, που προκύπτει από την ταυτόχρονη απουσία τους, κατά την οποία γίνεται η αλλαγή κοστούμιών, καλύπτει η είσοδος του μάγειρου, χαρακτήρα συγγενούς του *servus callidus*.¹⁸⁶ Εάν, από την άλλη, θεωρηθεί πιθανή η παραμονή επί σκηνής του Palinurus μετά το στ. 274, γίνεται πειστική η υπόθεση περί συνειδητής επιλογής του Πλάτου να διαπλέξει το ρόλο του *servus callidus* σε τρεις συγγενικούς χαρακτήρες: τον δούλο, τον μάγειρο και τον παράσιτο και να αφήσει τα όρια δυσδιάκριτα.¹⁸⁷ Προ της εισόδου του Curculio, η σύγχυση στην ταυτότητα των ομιλητών είναι εμπρόθετη καθώς «Δίνοντας έμφαση σε μία γρήγορη και ασαφή διαδοχή μιας σειράς “φαρσέρ” χαρακτήρων, ο Πλάτος δραματοποιεί τη διαδικασία σύνθεσης μίας *palliata* “ανεβάζοντας” κυριολεκτικά τη δημιουργία του *servus callidus*. Από αυτή την άποψη, ο χαρακτήρας που καλωσορίζει τον Curculio στην πλοκή δεν χρειάζεται να προσδιορισθεί με ακρίβεια, γιατί και οι δύο υποψήφιοι για το ρόλο δικαιούνται να ενσαρκώσουν το ρόλο του μηχανογράφου, που μέχρι στιγμής υποδύοταν ο Palinurus».¹⁸⁸

Σε συνάρτηση με το μικρό εύρος του έργου, θα έλεγε κανείς, η εισαγωγή του Curculio επί σκηνής γίνεται αρκετά καθυστερημένα, λίγο πριν από τη μέση της κωμωδίας. Έκτοτε ο παράσιτος έχει σταθερή συμμετοχή στις υπόλοιπες τρεις Πράξεις. Η παρουσία του κρίνεται επιβεβλημένη από τον Πλάτο για το ξεδίπλωμα της πλοκής του έργου. Σε αυτόν είναι που εναπόκεινται όλες οι ελπίδες του ερωτευμένου νέου. «Έναν προσγειωμένο κατεργάρη με πνευματώδη ρεαλισμό».¹⁸⁹ Κατά τον Lowe,¹⁹⁰ «Η ουσιώδης δραματική λειτουργία του Curculio είναι να αποτελέσει τον αγγελιοφόρο του Phaedromus και μετά να εκτελέσει μια απάτη για λογαριασμό του».

¹⁸⁶ Papaioannou (2008-9) 115

¹⁸⁷ Papaioannou (2008-9) 117

¹⁸⁸ Papaioannou (2008-9) 117

¹⁸⁹ Anderson (1993) 74

¹⁹⁰ Lowe (1989) 166

Ο Lowe θεωρεί ότι ο *Curculio* είναι περισσότερο *sycophanta* –όπως διαβάζουμε στο μονόλογο του *Choragus halapantam an sycophantam* (v. 463)–, παρά παράσιτος, δεν είναι ιδιαίτερα αδηφάγος και οι σποράδην αναφορές στην πείνα του όπως και η περιγραφή του (6 φορές) ως παράσιτου (vν. 67/143/206 *Phaedromus*, 225/277 *Palinurus*, 599 *Planesium*) συνιστούν μία ακόμη πλαυτιακή προσθήκη.¹⁹¹ Λαμβάνοντας υπόψιν τον Ehrenberg,¹⁹² που λέει ότι ο όρος «*sycophanta*» είχε γίνει συνώνυμο του πληροφοριοδότη / καταδότη, που με τη σειρά του σχετιζόταν με την ψευδομαρτυρία, τη δωροδοκία, τον εκβιασμό όσο και την κατάχρηση δημοσίων εσόδων, δραστηριότητες επικερδείς για τον ίδιο, ο *sycophanta* δεν απέχει μακριά από τον πλαυτιακό δολοπλόκο ή τον *servus callidus*, που είδαμε παραπάνω.

2^η ΠΡΑΞΗ

3^η Σκηνή

Η είσοδος του μεταμφιεσμένου *Curculio*, με τον οποίο αρχίζει η σκηνή, αποτελεί κατά τον Leo –αλλά και τον Fraenkel–¹⁹³ πλαυτιακή προσθήκη.¹⁹⁴ Αξιοσημείωτη λεπτομέρεια είναι ότι τον *Curculio* αναγνωρίζει να τρέχει από μακριά και ουσιαστικά «εισάγει» στο έργο ο *Palinurus Parasitum tuom [...] platea ultima* (v. 278).¹⁹⁵ Σε αυτήν τη σκηνή, που είναι η τελευταία και μεγαλύτερη σε έκταση αυτής της πράξης (vν 280-370), συστήνεται στο κοινό ο πρωταγωνιστής *Curculio* με έναν υπερβολικά κωμικό τρόπο –μελοδραματική χαρακτηρίζει την παράστασή του η Duncan–¹⁹⁶ σε μία παραπομπή φαρσικής υπερβολής,¹⁹⁷ σε έναν «δεξιοτεχνικό μονόλογο αυτό-αποθέωσης»,¹⁹⁸ που αντικατοπτρίζει την έντονη προσωπικότητά του.

Ο ήρωάς μας εισάγεται στο έργο διαπνεόμενος από ξεδιαντροπιά και έναν αέρα ευγενούς,¹⁹⁹ σε μια εικόνα βγαλμένη από τους ρωμαϊκούς δρόμους.²⁰⁰ Πρόκειται για

¹⁹¹ Lowe (1989) 166

¹⁹² Ehrenberg (1951) 343

¹⁹³ Lowe (1989) 165

¹⁹⁴ Fraenkel (2007) 89

¹⁹⁵ Lowe (1985) 98

¹⁹⁶ Duncan (2006) 113

¹⁹⁷ Duckworth (1994²) 324

¹⁹⁸ Fantham (1965) 88

¹⁹⁹ Anderson (1993) 73-4

«μεγαλοπρεπή παρωδία μιας *servus currens* σκηνης».²⁰¹ Μπαίνει τρέχοντας ως *servus currens* και μονολογώντας προς φανταστικούς περαστικούς. Φοράει μπάλωμα στο μάτι.²⁰² Ο Marshall,²⁰³ από την άλλη, θεωρεί ότι το φοράει βιαστικά κατά τη συνάντησή του με τον Lyco για να τον εξαπατήσει και όχι νωρίτερα. Εάν το φόραγε εξαρχής, θα χανόταν το στοιχείο του αυθορμητισμού, του αυτοσχεδιασμού στην ξαφνική θέα του τραπεζίτη βγαίνοντας από το σπίτι του Phaedromus.²⁰⁴ Ο ίδιος ερευνητής θεωρεί, μάλιστα, πολύ πιθανό να εισέρχεται ο Curculio στη σκηνή μέσα από το ακροατήριο.²⁰⁵ Με την άποψη αυτή συντάσσεται και ο Moore.²⁰⁶ Ο παράσιτος τούς προτρέπει να κάνουν στην άκρη γιατί έχει μία πολύ «ζόρικη και επείγουσα δουλειά» να φέρει σε πέρας *Date viam mihi, noti ignoti, dum ego hic officium meum facio: fugite omnes, abite et de via decedite, ne quem in cursu capite aut cubito aut pectore offendam aut genu ita nunc subito, propere et celere obiectumst mihi negotium* (vv. 280-3).

Η διάδραση ανάμεσα στους ηθοποιούς και τους θεατές στο έργο αυτό επιτυγχάνεται μέσω της σάτιρας, και όχι της κολακείας, όπως αυτή εμφανίζεται σε άλλα πλαυτικά έργα όπως *Pseudolus* και *Amphitruo*.²⁰⁷ «Ο ηθοποιός που μονολογεί και το ακροατήριο γίνονται σύμμαχοι στη μάχη οποιουδήποτε εχθρού κινείται εναντίον τους».²⁰⁸ Αυτό που εννοεί ασφαλώς ο Curculio δεν είναι τίποτε άλλο από το να «ικανοποιήσει» την πείνα του, στοιχείο καθοριστικό της ψυχοσύνθεσης και εν γένει του χαρακτήρα του. Η διαδραστική αυτή σχέση αποτιμάται επίσης στους μονολόγους του Curculio προς το κοινό *Superstitiosus hic quidem est vera praedicat; nam illaec catapultae ad me crebro commeant* (vv. 397-8), ο οποίος αφορά στο διάλογό του με τον Lyco για το πού οφείλεται το οφθαλμικό επίθεμα, αλλά και *Meus hic est, hamum vorat* (v. 431), όταν ο Lyco ξεκινά να υπαγορεύει το δήθεν γράμμα του

²⁰⁰ Fraenkel (2007) 89

²⁰¹ Sharrock (2009) 169

²⁰² Goold (1988⁹) 219

²⁰³ Marshall (2006) 60

²⁰⁴ Marshall (2006) 152

²⁰⁵ Marshall (2006) 160

²⁰⁶ Moore (1998) 14, 128-9

²⁰⁷ Moore (1998) 126

²⁰⁸ Slater (2000²) 131

Therapontigonus, σημάδι ότι κατάφερε να τον ξεγελάσει. Ο παράσιτος εμφανίζεται να έχει «λεκτική δύναμη».²⁰⁹ Καταφέρεται εναντίον δύο ομάδων ανθρώπων: πρώτον, των εχόντων πάσης φύσεως εξουσία κατ' αντιδιαστολή προς τον ίδιο *nec homo quisquamst tam opulentus, qui mi obsistat in via, nec strategus nec tyrannus quisquam, nec agoranomus, nec demarchus nec comarchus, nec cum tanta gloria, quin cadat, quin capite sistat in via de semita* και, δεύτερον, των Ελλήνων με το χαρακτηριστικό μανδύα «pallium» ως σύμβολο ρουχισμού *tum isti Graeci palliati, capite operto qui ambulant, qui incedunt suffarcinati cum libris, cum sportulis, constant, conferunt sermones inter sese drapetae, obstant, obsistunt, incedunt cum suis sentiis, quos semper videas bibentes esse in thermipolio, ubi quid subripuere—operto capitulo calidum bibunt, tristes atque ebrioli incedunt—eos ego si offendero, ex unoquoque eorum exciam crepitum polentarium. tum isti qui ludunt datatim servi scurrarum in via, et datores et factores omnis subdam sub solum. proin se domi contineant, vitent infortunio.*

Η εικόνα που περιγράφεται πιο πάνω μοιάζει βγαλμένη από τους ρωμαϊκούς δρόμους.²¹⁰ Προφανώς οι Graeci Palliati είναι ένα σύγχρονο για το κοινό του Πλαύτου θέμα, ενώ η οπτική ειρωνεία, δεδομένης της ελληνικής ενδυμασίας του «pallium», επιτείνει τον κωμικό αντίκτυπο.²¹¹ Οι Graeci Palliati, σύμφωνα με τον Marshall,²¹² μπορεί να είναι οι επί της σκηνης Phaedromus και Palinurus ή σε ένα άλλο μετα-θεατρικό επίπεδο –που είναι και το πιθανότερο– οι πραγματικοί Έλληνες στο κοινό, οι οποίοι φορούν pallium, συγχωνεύοντας το σκηνικό κόσμο με αυτόν του ακροατηρίου. Ο Πλάυτος έχει εισαγάγει ελληνική ορολογία στη λατινική γλώσσα *nec strategus [...] nec comarchus*.²¹³ Η υιοθέτηση ενός τέτοιου ρόλου από τον Curculio είναι συνήθης πρακτική του *servus callidus* ή ενός μιμητή του προκειμένου να επιτύχει τους σκοπούς του, όπως αναφέρει ο Slater.²¹⁴ Με τον ρόλο αυτόν ο ήρωας καταφέρνει να «κερδίζει» την ταμπέλα του «γραφικού» και να «μοιράζει» απλόχερα γέλιο στο κοινό στην προσπάθειά του να συγκριθεί με ανθρώπους ανώτερούς του στο

²⁰⁹ Slater (2000²) 167

²¹⁰ Fraenkel (2007) 89

²¹¹ Slater (2000²) 178

²¹² Marshall (2006) 76

²¹³ Fraenkel (2007) 89

²¹⁴ Slater (2000²) 133

αξίωμα ή τη μόρφωση παρά οτιδήποτε άλλο. Όπως λέει ο Marshall,²¹⁵ «Οι Ρωμαίοι ακροατές όχι μόνο γνωρίζουν ότι ο Curculio είναι Έλληνας αλλά και ότι ερμηνεύει το ρόλο του *servus currens*, ενώ είναι καλυμμένος με το *pallium*». Οι Kenney-Clausen αναφέρουν, κάπως παρωχημένα πλέον, ότι «η διακωμώδηση ενός Έλληνα, όπως σκιαγραφείται από τον Curculio (280 κ.ε.), δεν είναι καθόλου σοβινιστική, και είναι χαρακτηριστικό ότι το χιούμορ που σχετίζεται με μια *persona* που ντύθηκε *Graecus Palliatus* έχει σκοπό να διακωμωδήσει ένα πραιτωριανό διάταγμα εναντίον των *Graecorum Palliatorum*».²¹⁶ Ο παράσιτος εδώ είναι άριστο εργαλείο στα χέρια του Πλαύτου για να διασκεδάσει τους θεατρόφιλους. Αυτό ενισχύεται, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Blancké,²¹⁷ από την ιδιαίτερα προβεβλημένη εσκεμμένη τυφλότητα του άρτι αφιχθέντος Curculio, που τρέχει πέρα δώθε στη σκηνή χωρίς να μπορεί να διακρίνει τον κύριό του.

Πεποίθηση του Stace είναι ότι ο *servus currens* είναι ρόλος που εντείνει την αγωνία του κοινού μην αποκαλύπτοντας αμέσως τα νέα, κάτι το οποίο με τη σειρά του συντείνει στην παραγωγή χιούμορ.²¹⁸ Ο Phaedromus καταρχάς δεν δείχνει να τον παίρνει στα σοβαρά, πόσω μάλλον όταν τον ταλαιπωρεί το ζήτημα με την *Planesium* και το αποτέλεσμα της «αποστολής» του Curculio στην Καρία, λέγοντας με άλλα λόγια ««σήκωσαν μπαϊράκι» και οι δούλοι» *Recte hic monstrat, si imperare possit. nam ita nunc mos viget, ita nunc servitiumst; profecto modus haberi non potest* (v. 299-300). Ενώ ο Phaedromus αγωνιά για την έκβαση των προσπαθειών του Curculio στην Καρία, ο Curculio παρουσιάζεται έντεχνα από τον ποιητή να βρίσκεται σε ανάλογα δυσχερή, απελπισμένη θέση ως προς την κατάληξη της δικής του προσπάθειας να δρέψει τους καρπούς του σχεδίου που συνέλαβε και εκτέλεσε. Δηλαδή να του παρασχεθεί ένα άνευ προηγουμένου μεγαλοπρεπές γεύμα σε ανταπόδοση των υπηρεσιών και της πίστης του στον Phaedromus, της επινοητικότητας, καταποσύνης, μηχανορραφίας και, το κυριότερο, εφαρμογής τους την κρίσιμη στιγμή, τότε που απαιτούνταν για να στεφθεί το σχέδιο από επιτυχία.

²¹⁵ Marshall (2006) 59

²¹⁶ Kenney-Clausen (2003⁴) 171

²¹⁷ Blancké (1918) 45-6

²¹⁸ Stace (1968) 70

Παράλληλα, η υπερβολική παρουσίαση του έτοιμου να καταρρεύσει από την πείνα Curculio, κάτι το οποίο «Καθυστερεί την εξέλιξη της πλοκής και είναι προφανώς εντελώς προσθήκη του Πλαύτου».²¹⁹ Έτσι εξηγείται και ο βαρύγδουπος ερχομός του Curculio στη σκηνή. Ο παράσιτος διακατέχεται ξεκάθαρα από οίηση αλλά και χιούμορ, που, όμως, συνδυάζεται με συναίσθηση της κατάστασης, της προσφοράς του εν προκειμένω και της χρησιμότητάς του για τον Phaedromus, όλα αυτά απότοκα της πνευματικής του οξύτητας. Επιδιώκει, όπως είναι αναμενόμενο, την «εξαργύρωση» των υπηρεσιών του με ένα –επί του παρόντος– πλουσιοπάροχο γεύμα, αποδεικνύοντας ότι η αδηφαγία είναι άλλη μία βασική πτυχή του, αν και όχι υπέρτερη αυτής της ευφυΐας και της πανουργίας του. Τα λήμματα για τα διάφορα είδη χοιρινού κρέατος *Pernam, abdomen, sumen, sueris, glandium* (v. 323) αποτελούν προσθήκη του Πλαύτου, όπως αναφέρει ο Lowe, και σκοπό έχουν να «τεκμηριώσουν» τη λεπτομερή, ειδική γνώση που κατέχει ο παράσιτος για τα διάφορα εδέσματα²²⁰

Από τους στίχους 305-6, όπου ο Phaedromus ζητά να μάθει τι συνέβη στην Καρία, ο Curculio δίνει απάντηση πρώτη φορά για το θέμα που «καίει» στο στίχο 327 *Nihil attuli*. Αυτή είναι συνηθισμένη πρακτική του *servus callidus* για λόγους εκτόξευσης της αγωνίας, όπως αναφέρει ο Duckworth,²²¹ και ειδικότερα του *servus currens* στον Πλάτο εντείνοντας την αβεβαιότητα των θεατών. Αυτή η *servus currens* σκηνή διαφοροποιείται σε σχέση με εκείνη του *Phormio*, που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, στο ότι, αν και σε αμφότερες τις σκηνές οι θεατές, όπως και οι χαρακτήρες, δεν έχουν πρότερη γνώση των πληροφοριών που κομίζει ο δούλος, η αναγγελία του πολυπόθητου μηνύματος γίνεται πολλούς στίχους μετά την είσοδο του δούλου, μέσω κωμικών τεχνικών των οποίων κάνει χρήση ο Πλάυτος, οδηγώντας το σασπένς στο απόγειο.²²²

Εν πρώτοις με την απάντησή του δίνει ένα γερό «χτύπημα στο στομάχι» του Phaedromus, καθώς τον πληροφορεί πως δεν μπόρεσε να βρει τα χρήματα για τα οποία είχε σταλεί στην Καρία. Αμέσως μετά (328-63), όμως, εκθέτει αναλυτικά τι

²¹⁹ Lowe (1989) 165

²²⁰ Lowe (1989) 165

²²¹ Duckworth (1942) xxxi, xxxii I

²²² Duckworth (1936) 101

του συνέβη, και τα νέα που αναγγέλλει αποδεικνύονται εντέλει αρκετά χαρμόσινα, ελπιδοφόρα αν μη τι άλλο για τον ερωτευμένο νέο. «Η περιγραφή της συνάντησής του με τον Therapontigonus είναι ένα μικρό αριστούργημα ζωντανής αφήγησης».²²³ Στο στίχο 364 *Laudo*, 84 στίχους μετά τη φαντασμαγορική είσοδο του *servus currens*, ο Phaedromus «πανηγυρίζει» για την εξέλιξη των πραγμάτων χάρη στην αυτενέργεια του Curculio. Ο Curculio, ενώ έλαβε αρνητική απάντηση από τον φίλο του Phaedromus για τη δανειοδοτική ικανότητά του, κατευθύνεται απογοητευμένος στην αγορά στην Καρία, όπου συναντά τυχαία το στρατιωτικό Therapontigonus. Στην ερώτηση του τελευταίου «Για ποιο λόγο βρίσκεσαι εδώ;» ο Curculio απαντά υπεκφεύγοντας «Για αναψυχή» *animi causa* (v. 340). Ήδη ο παράσιτος έχει αντιληφθεί ότι ο στρατιωτικός μπορεί να αποτελέσει την τέλεια βορά των ορέξεών του, με τη χαρακτηριστική ευήθεια της «φιγούρας» του στρατιώτη. Αφού «προσέγγισε» με πανουργία τον τελευταίο, εκείνος του γνωστοποιεί ποιο δεσμός τον ενώνουν με την Επίδαυρο, και ποια είναι η σχέση του με τον Lyco τον τραπεζίτη και τον Cappadox τον προαγωγό. Του αναφέρει ότι έχει συμφωνήσει για την αγορά μίας κοπέλας και ότι πλέον απομένει μόνο η ολοκλήρωση της διαδικασίας με την κατάθεση των χρημάτων από τον τραπεζίτη του και την επίδειξη ενός γράμματος από ένα δικό του απεσταλμένο ως αποδεικτικού, που θα φέρει τη σφραγίδα του ίδιου του Therapontigonus για να περάσει υπό την κατοχή του. Ο Curculio, δεδομένης αυτής της ανάγκης του Therapontigonus, ήδη καλλιεργεί στο μυαλό του την ιδέα ότι μπορεί να παραστήσει ότι είναι ένας Artotrogus, πράκτορας για τις επιχειρηματικές συναλλαγές του Therapontigonus, ενός ακόμα *miles gloriosus*.²²⁴ Έπειτα δέχεται πρόσκληση για δείπνο. Ρόλο σε αυτό, εκτός του ευχάριστου και ανοιχτού χαρακτήρα του παράσιτου, που ίσως επιδίωξε να βρει νέο «χορηγό», έπαιξε ο κοινός δεσμός με την Επίδαυρο. Στο δείπνο ο Curculio «αλιεύει» μια ακόμη σημαντική πληροφορία. Κατά τη διάρκεια των «ζαριών» μαθαίνει ότι η κοπέλα για την οποία γίνεται λόγος ήταν η Planesium. Ο παράσιτος νικά στα ζάρια και υψώνει το ποτήρι για να πιουν. Με το που έπεσε για ύπνο ο μεθυσμένος Therapontigonus, ο Curculio βρίσκει τη μοναδική ευκαιρία να «κλέψει» το δαχτυλίδι του για να βοηθήσει το «αφεντικό» του. Αφού εξέθεσε λοιπόν στον Phaedromus την ιστορία, εισέρχονται στο σπίτι για να γευματίσει ο παράσιτος και να θέσει σε εφαρμογή τη συνέχεια του πανούργου

²²³ Duckworth (1942) 353 I

²²⁴ Damon (1997) 45

σχεδίου του. Το σχέδιο περιλαμβάνει μια επιστολή. Ο Curculio δίνει οδηγίες στον Phaedromus για τη σύνταξη αυτού του γράμματος με υποτιθέμενο αποστολέα τον Therapontigonus και παραλήπτη τον Lyco. Σε αυτό θα κοινοποιείται στον τραπεζίτη ο ρόλος του κομιστή του γράμματος, δηλαδή του Curculio, ως αντιπροσώπου του στρατιωτικού.

Σε συνέχεια της ψυχολογικής ανάλυσης του παράσιτου παραπάνω, η εύκολη λύση για τον Curculio θα ήταν να επιλέξει να βοηθήσει τον Therapontigonus εγωιστικά σκεπτόμενος και προσβλέποντας σε αρκετά οφέλη, αντί να βοηθήσει τον Phaedromus διακινδυνεύοντας αρκετά. Δε θα ήταν δύσκολο να σκεφτεί ότι έμπαινε σε περιπέτειες κλέβοντας το δαχτυλίδι του Therapontigonus, και μάλιστα, αφού προηγουμένως τον είχε καλέσει στο σπίτι του και γενικότερα περιβάλλει με την εμπιστοσύνη του. Έστρεφε εναντίον του τρία άτομα σαφώς μεγαλύτερης δύναμης, κοινωνικής επιρροής και εξουσίας από τον ίδιο, αλλά ακόμη και από τον κύριό του: τον Lyco, τον Cappadox και τον Therapontigonus. Εντούτοις δε δείχνει κανένα φόβο, αντιθέτως αυτοπεποίθηση, ενόψει μιας τόσο απερίφραστα επιθετικής και θρασείας, όπως είναι η *sub rosa* αρπαγή του δαχτυλιδιού και οικειοποίηση ξένης περιουσίας, κίνησης. Ρισκάρει, παρ' όλο που θεωρητικά δεν έχει κανέναν λόγο να πάρει το ρίσκο. Βλέπουμε ότι δεν προδίδει τη σχέση του με τον Phaedromus, αν και του δίνεται η ευκαιρία.²²⁵

Φιλοτεχνείται, λοιπόν, κατά τη γνώμη μου, το πορτρέτο ενός παράσιτου με συναισθήματα, παρά σάγγας αντίθετου προς ό,τι σχετιζόταν με αυτήν τη φιγούρα έως τότε και κυρίως μέσα από τη Μέση Κωμωδία. Η Πράξη κλείνει με την προτροπή του Curculio να μπούνε στο σπίτι για να φάει και να δώσει οδηγίες στον Phaedromus να συντάξει ένα γράμμα, σταλμένο δήθεν από τον Therapontigonus.

3^η ΠΡΑΞΗ

²²⁵ Κατά συνέπεια δεν συντάσσομαι με τη θεώρηση της Damon περί εγκατάλειψης του Phaedromus και προσεταιρισμού του Therapontigonus, ο οποίος ματαιώθηκε την τελευταία στιγμή λόγω της υπαρπαγής του δαχτυλιδιού. Εξ εναντίας δεν διαφωνώ στο ότι ένας Phaedromus που δεν θα ταλανιζόταν από οικονομικές αντιξοότητες ενδεχομένως να συνιστούσε τον ιδανικό *regem* του Curculio

Ο Curculio βγαίνει στη σκηνή από το σπίτι του Phaedromus και ενώ ήδη βρίσκουμε σε αυτήν τον τραπεζίτη Lyco να αποτίει φόρο τιμής στο ναό του Ασκληπιού με το κεφάλι καλυμμένο. Ο παράσιτος αμέσως αντιλαμβάνεται ποιος είναι και προετοιμάζεται για να τον αντιμετωπίσει καταλλήλως. Οι στίχοι 392-452 συνιστούν μια στιχομυθία ανάμεσα στον τραπεζίτη και τον «άγνωστο» μονόφθαλμο, που έχει έρθει στην Επίδαυρο εκ μέρους του Therapontigonus. Η παραπλάνηση του Lyco θα αποτελέσει το δεύτερο στόχο και βήμα του πανούργου παράσιτου προς την επίτευξη του σχεδίου του, να παραλάβει την Planesium εξ ονόματος του Therapontigonus και στη συνέχεια να την παραδώσει στον αγαπημένο της. Τον καλεί παριστάνοντας τον άγνωστο στον Lyco, εξού και η μεταμφίεση του Curculio άμα τη ελεύσει του στην Επίδαυρο, για να τον εξαπατήσει και να γίνει πιστευτός και αποδεκτός ως απεσταλμένος του στρατιωτικού. Το μάλωμα στο μάτι αρκεί σε θεατρικό επίπεδο για την παρανόηση, η οποία όμως θα γίνει αντιληπτή από τους θεατές.²²⁶ Ο τραπεζίτης ανταποκρίνεται στο κάλεσμα φερόμενος υποτιμητικά και διακωμωδώντας τον «άγνωστο». Τον αποκαλεί μονόφθαλμο *Unocule, salve* (v. 392). Ο δόλιος παράσιτος όμως τον διαχειρίζεται όπως του αρμόζει, τον κοροϊδεύει έχοντας ένα πράγμα στο μυαλό του, πώς θα επιτύχει το σκοπό του. Είναι αποφασισμένος γι' αυτόν το λόγο να φερθεί ευέλικτα, να περάσει ως χαρακτηριστικό του προφίλ του την ελαφρομυαλιά και την «αθωότητα», να δεχθεί προσβολές ή οτιδήποτε άλλο. Χαρακτηριστικό είναι το πώς διαχειρίζεται το χυδαίο *ex amphibolia* αστείο εις βάρος του από τον Lyco, που εδράζεται στο *inforare-incomitiare* (v. 401) και το οποίο, όπως εξηγεί ο Κοϊντιλιανός, ανάγεται στην Ατελλανή Φάρσα.²²⁷ Ο τραπεζίτης επιβεβαιώνοντας τη φύση του συνεχίζει να φέρεται προσβλητικά και αδιάφορα στον «άγνωστο» λέγοντάς του ότι «λίγο με ενδιαφέρει πώς απέκτησες το τραύμα» *Nam quid id refert mea [...] effossus siet* (vv. 395-6) ενώ νωρίτερα, στη διαμαρτυρία του Curculio, είχε αποδώσει το χαρακτηρισμό *Unocule* στην εμφάνιση Κύκλωπα που παρέπεμπε ο τελευταίος. Ο Curculio εδώ *Catapulta hoc ictum est mihi apud Sicyonem* (v. 394-5) κάνει χρήση στρατιωτικής ορολογίας και λεξιλογίου υπό την ιδιότητα του

²²⁶ Beare (1955²) 178

²²⁷ Fraenkel (2007) 326

servus callidus.²²⁸ Εύσχημα αλλά πονηρά, ζητάει να μάθει εάν δήθεν ο ίδιος γνωρίζει τον τραπεζίτη Lycο. Εάν ο Lycο γνωρίζει δηλαδή τον εαυτό του.

Με εκπληκτική μαεστρία λοιπόν ο παράσιτος στήνει παγίδα στον πονηρό τραπεζίτη και συγχρόνως τον μεταβάλλει αυτομάτως από χλευαστικό και με ελαφριά διάθεση σε χαρακτήρα φιλύποπτο και σοβαρό. Ο Lycο αγνοεί τι θέλει ο «άγνωστος» από τον ίδιο. Μαθαίνει ότι –κατά δήλωσή του– έχει έλθει για να παραδώσει μια επιστολή κατ’ εντολή του Therapontigonus, ως απελεύθερός του *libertus*, λέξη που απαντά τρεις στο κείμενό μας (vv. 413, 543, 582), αν και η Damon μας ενημερώνει ότι ήταν σπάνιοι οι απελεύθεροι στη ρωμαϊκή κωμωδία.²²⁹ Πιο απλά, ο παράσιτος παριστάνει τον παράσιτο του miles και το κάνει επιτυχώς.²³⁰ Η «υποκρισία» αυτή συνιστά και τη μετα-θεατρικότητα του Curculio.²³¹ Και, σε συνέχεια της προσπάθειας του να αποσεισει οιαδήποτε υποψία του τραπεζίτη για την αληθινή του ταυτότητα, ο Curculio του γνωστοποιεί δήθεν και το παρατσούκλι του, το απόλυτα φαιδρό *Summanus*, καθώς «ο Summanus ήταν σημαίνουσα ετρουσκική θεότητα, αντίστοιχη προς τον Δία»,²³² κάτι που δικαιολογημένα προκαλεί τον καγχασμό του τραπεζίτη, δοθείσης της οφθαλμοφανούς δυσαρμονίας ανάμεσα στο μεγαλοπρεπές του ονόματος και τη χαμέρπεια ενός παρασίτου. Εξ αφορμής της χλεύης, ο Curculio κάνει χρήση ενός εύστοχου παρετυμολογικού λογοπαιγνίου που εδράζεται στην παραγωγή της λέξης, αφενός, από το αρχαϊκό επίθετο *manus* «καλός, ευνοϊκός» και, αφετέρου, από το *sub-mana-re* «ποτίζω, ραντίζω» και (μτφ.) «κατουρώ».²³³ Ο Curculio τού δείχνει το γράμμα με τη σφραγίδα του Therapontigonus και τον αφήνει να το διαβάσει φωναχτά. Το γράμμα συνέταξε, όπως είδαμε στο τέλος της προηγούμενης σκηνής, ο Phaedromus βάσει των οδηγιών του Curculio. Αυτό αποτελεί το δεύτερο όπλο –μετά τη μεταμφίεση– στην προσπάθεια εξαπάτησης των αντιπάλων του. Ο τραπεζίτης εκφράζει εύλογα την απορία «γιατί δεν ήρθε ο ίδιος;» *ubi ipsus? cur non venit?* (v. 437). Ο παράσιτος τού απαντάει με αρκετή δόση μεγαλοστομίας ότι ήταν σε πολεμική αποστολή στα βάθη της Ασίας με τον ίδιο και επιστρέφοντας παρέμεινε

²²⁸ Bain (1979) 19

²²⁹ Damon (1997) 47

²³⁰ Damon (1997) 46-7

²³¹ Duncan (2006) 114

²³² Papaioannou (2008-9) 119

²³³ Papaioannou (2008-9) 119

στην Καρία, απολαμβάνοντας τη δόξα για τα πολεμικά του κατορθώματα. Τα απαριθμεί μάλιστα σε μια κίνηση να εντυπωσιάσει το «υποψήφιο θύμα του» *Dicam. quia enim [...] intra viginti dies* (vv. 442-448), και πράγματι εγείρει το φόβο στον τραπεζίτη. Εδώ, ως κατά παράσταση παράσιτος, χρησιμοποιεί την κολακεία προς τον υποτιθέμενο κύριό του και την υπερβολή, εμπαιζοντας τον αντίπαλό του Lycο, σε αντιδιαστολή με τις υπηρεσίες προς τον πραγματικό κύριό του Phaedromus.²³⁴ Με μια στοχευμένη στάση, όπως εξηγήσαμε παραπάνω, απέναντι στον Lycο καταφέρνει να τον παραπλανήσει και να τον κάνει να τον αποδεχτεί ως νόμιμο αντιπρόσωπο του «φοβερού και τρομερού» –όπως του παρουσιάστηκε– Therapontigonus, ο οποίος τον έχει πληρώσει προκαταβολικά, για να του δώσει την Planesium με τα ρούχα και τα κοσμήματα. Στο τέλος μπαίνει στη σκηνή και ο άρρωστος Cappadox, που συνδιαλέγεται για λίγο με τον Lycο για το ζήτημα της μεταβίβασης της Planesium. Στον καταληκτικό στίχο της 3^{ης} αυτής πράξης (v. 461) μάλιστα ο Curculio απευθύνεται βλοσυρά στον προαγωγό και τον επιπλήττει (!) «μη με καθυστερείς, κάνε γρήγορα», προκαλώντας την ευθυμία του κοινού.

4^η ΠΡΑΞΗ

2^η Σκηνή

Με το τέλος της 1^{ης} σκηνής και την αποχώρηση του Χορηγού, εισέρχεται εκ νέου στη σκηνή ο παράσιτος Curculio με την Planesium, τον Lycο, τον Cappadox. Στη διαδικασία παράδοσης της Planesium εξελίσσεται μία συνομιλία του Cappadox με Curculio και Lycο που αφορά στην τήρηση των υποσχέσεων του πρώτου. Ο Lycο του υπενθυμίζει ότι σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι είναι ελεύθερη η κοπέλα, θα πρέπει να του επιστρέψει τις τριάντα μνες. Ο Curculio από την άλλη του συνιστά να μην ξεχάσει τα διαλαμβανόμενα εκείνη τη στιγμή, υπαινισσόμενος ασφαλώς τη μη τήρηση του λόγου της κάστας των προαγωγών στο σύνολό τους. Η απάντηση και στους δύο από τον προαγωγό είναι καθησυχαστική. Ο παράσιτος σε αυτήν τη σκηνή εκμεταλλεύεται το ότι κατάφερε να εξαπατήσει τον τραπεζίτη και κάνει άριστη χρήση της εξουσίας, που δήθεν έχει, ως εκτελεστικό όργανο του Therapontigonus. Χαρακτηριστικές είναι οι φράσεις-επίπληξη προς τον Cappadox *At tamen meliusculum est monere* (v. 489) και *Et quidem meminisse ego haec volam te* (v. 493).

²³⁴ Damon (1997) 55

Ο Curculio όμως βάλλει ευθέως εναντίον του Cappadox και γενικότερα του σιναφιού των προαγωγών με ένα μονόλογο που εκτείνεται σε έντεκα στίχους 494-504, στον οποίο, βάσει όσων υποστηρίζει ο Fraenkel, η ζωντανή γλώσσα του είναι πλαυτιακή επεξεργασία και τελειοποίηση.²³⁵ Στον μονόλογό του ο λάβρος Curculio επιτίθεται στους προαγωγούς για το «κίβδηλο» επάγγελμά τους και τους εξισώνει με κάθε είδους παράσιτα *ut muscae, culices, cimices, pedesque pulicesque* (v. 500), στάση που συνειρμικά λειτουργεί κωμικά. Τους θεωρεί παράνομους, ένα «κράτος εν κράτει», καθώς οι συναλλαγές-αγοραπωλησίες τους δεν έχουν καμία δικαιοδοσία. Αφορμής δοθείσης, με το επιβεβαιωτικό σχόλιο του Lycο *Edepol lenones meo animo novisti, lusce, lepide* (v. 505) στα σκληρά λόγια του Curculio, ο τελευταίος στρέφεται και προς την κάστα των τραπεζίτων, τους οποίους διαπομπεύει για τη φαυλότητά τους και την τοκογλυφική εκμετάλλευση των πολιτών υπερθεματίζοντας «αυτοί τουλάχιστον δρουν ιδιωτικά, εσείς δημοσίως»: *Hi saltem in occultis locis prostant, vos in foro ipso* (v. 507)! Ο αποστομωμένος Lycο μετά τη δηκτικότερη και «πληρωμένη» απάντηση του Curculio, μιλώντας στο κοινό, αναγνωρίζει το σφάλμα του «Τι ήθελα και μίλησα;» *Tacuisse mavellem* (v. 512). Εν συνεχεία ο Cappadox, που κατατάσσεται ως ένας ευγενικός προαγωγός χάρη στην καλή μεταχείριση προς την Planesium,²³⁶ ζητάει επιτακτικά –υποδύομενος το ρόλο του στοργικού πατέρα;– από τον παράσιτο να προσέχει την Planesium για να λάβει και αυτός με τη σειρά του την εκκεντρική απόκρισή του «Τι μου προσφέρεις για να την προσέχω;» *ecquid das qui bene sit?* (v. 519), προφανώς ειρωνευόμενος τον «δίχως καμία συναίσθηση» και σπαγκοραμμένο προαγωγό. Επίσης απευθύνεται στην Planesium και κατά ένα σουρεαλιστικό τρόπο της ζητάει να μη στενοχωριέται καθώς την καλο-πούλησε *Quid stulta [...] ego te* (v. 520). Η σκηνή κλείνει, αφού αποχωρεί ο Curculio με την Planesium και ένα δούλο, με τον Cappadox να ευχαριστεί τους θεούς που αυτή η αγοραπωλησία απέφερε στον ίδιο αρκετά χρήματα σε σχέση με την αρχική αγορά της Planesium. Το θεωρεί ένδειξη θεϊκής ανταπόδοσης για την πίστη του. Ως εκ τούτου πηγαίνει να προσευχηθεί. Εδώ ο Πλάυτος δίνει πολύ εύγλωττα την εικόνα ενός θεομπαίχτη, που θεωρεί τον εαυτό του θρήσκο και συνεπεία αυτού προστατευόμενο των θεών.

²³⁵ Segal (1987) 197

²³⁶ Segal (1987) 91

3^η Σκηνή

Ο Therapontigonus επιστρέφει στην Επίδαυρο και τη σκηνή και έρχεται σε επαφή με τον τραπεζίτη Lycο. Έξαλλος ζητάει να του δοθούν πίσω τα χρήματα που είχε προκαταβάλει για την κοπέλα, με τον τραπεζίτη να αρνείται. Ύστερα ο Therapontigonus ζητάει να μάθει σε ποιον δόθηκε η κοπέλα. Ο τραπεζίτης τού απαντάει «στο μονόφθαλμο απελεύθερό σου, που είπε ότι λέγεται Summanus» *Lusco liberto tuo, is Summanum se vocari dixit, ei reddidi* (v. 543-4). Ο στρατιωτικός όμως δεν καταλαβαίνει. Ούτε όταν ο Lycο κάνει λόγο για τον άνθρωπο που έφερε το σφραγιδολιθό του ως αιτία παράδοσης της Planesium. Στη σκηνή αυτή ο Lycο αντιπαρέρχεται τις προσβολές και την οργή του Therapontigonus με ειρωνεία και περισπούδαστο ύφος απαντώντας του μιμούμενος τον «πολλά βαρύ» στρατιωτικό.

4^η Σκηνή

Σε αυτή τη σκηνή, με την οποία ολοκληρώνεται η 4^η Πράξη, εισάγεται ο Carradox για να έρθει σε επαφή με το στρατιωτικό. Αρχίζει να ξεσπάει στον προαγωγό ζητώντας του την Planesium, με τον Carradox να απαντάει ότι ό,τι όφειλε να κάνει το έκανε με την παράδοση της Planesium στον απεσταλμένο του Therapontigonus «Ο απελεύθερός σου Summanus υποστήριξε ότι είναι» *Tuom libertum esse aiebat sese Summanum* (v. 582). Εδώ ακριβώς είναι και το χρονικό σημείο που ο Therapontigonus καταλαβαίνει τι έχει διαδραματισθεί, ότι βουκαλίστηκε από το δαιμόνιο Curculio με το κλεμμένο δαχτυλίδι. Έτσι λοιπόν ρωτάει τον Carradox πού μπορεί να βρει τον Curculio. Ο Carradox κάνει λογοπαίγνιο με τη σημασία της λέξης *curculio* (σιταρόψειρα) δημιουργώντας λίγο πριν την αποχώρησή του από τη σκηνή μεγαλύτερο σασπένς στο κοινό για την έκβαση της ιστορίας και ανησυχία στον Therapontigonus, που ψάχνει εναγωνίως τον άνθρωπο που με δόλιο τρόπο τον παρέσυρε, για το τι τελικά απέγινε η Planesium, η οποία πλέον ανήκει στον Curculio.

5^η Πράξη

Ο Curculio επιστρέφει στη σκηνή βγαίνοντας βιαστικά από την οικία του Phaedromus και μόνος του αρχίζει να διηγείται το περιστατικό που συνέβη λίγο πριν υπαγορεύοντας την ακριβή στιχομυθία μεταξύ τους, με την Planesium να επιχειρεί για κάποιο λόγο να αρπάξει από το χέρι του το δαχτυλίδι που εκείνος είχε αποσπάσει

παράνομα από τον Therapontigonus, ενώ προηγουμένως τον ρωτούσε πώς το απέκτησε και εκείνος αρνήθηκε να της αποκαλύψει. Με κωμικό τρόπο δίνεται η απόπειρα της Planesium να τον δαγκώσει για να του αποσπάσει το δαχτυλίδι. Ο Curculio επικαλείται έναν αρχαίο δραματοποιό, ο οποίος όμως δεν κατονομάζεται, που υποστήριξε ότι «δύο γυναίκες είναι πάντοτε χειρότερες από μία». Καθώς όμως η μία γυναίκα είναι η Planesium τα πράγματα αλλάζουν άρδην. Εδώ γίνεται «επίκληση στην τραγωδία ως αυθεντία που προσφέρει ισχύ σε μια γενική παρατήρηση του ομιλητή».²³⁷ Επιχειρείται από τον παράσιτο να παρουσιασθεί μία Planesium στρίγκλα, από τα «νύχια» της οποίας πετυχαίνει με δυσκολία να ξεφύγει ο «ταλαίπωρος» και «αθώος» Curculio. Μία Planesium την οποία προ ολίγου είχε καταφέρει να πάρει από τον προαγωγό Cappadox σώζοντας και παραδίδοντάς τη στον αγαπητικό της Phaedromus. Την αποκαλεί μάλιστα *caniculam* στο κλείσιμο του μονολόγου του *Antiquom poetam audivi [...] istanc caniculam* (v. 591-7). Θυματοποιεί τον εαυτό του στο σημείο αυτό ο Curculio πετυχαίνοντας να κάνει πιο εύθυμη την ατμόσφαιρα στο ρωμαϊκό θεατρόφιλο κοινό.

2^η Σκηνή

Η συμμετοχή του παράσιτου στη σκηνή αυτή των τεσσάρων ομιλητών (vv. 599-678), σύμφωνα με τον Fraenkel,²³⁸ είναι πλαυτιακή προσθήκη μιας και δεν απαιτούνταν η παρουσία του για την αναγνώριση, όπως και οι χυδαιότητές του αλλά και γιατί δε διασαφηνίζεται η αποχώρησή του. Αυτές δικαιολογούν και τον κυριαρχικό ρόλο του παράσιτου στο έργο.²³⁹ Η ομαδική αυτή σκηνή (ensemble), όπως υποστηρίζει ο Franko,²⁴⁰ εξυπηρετεί δύο λειτουργίες: την οικογενειακή επανένωση όσο και τον επικείμενο αρραβώνα. Σύμφωνα με τον Fraenkel στέκεται και ο Lefèvre, που βρίσκει την παρουσία του Curculio πλεοναστική εδώ, ίσως για να εξισορροπηθεί ο περιορισμένος ρόλος του από την αναγνώριση και μετά.²⁴¹ Έτσι, με τα αστεία και τις

²³⁷ Hunter (1994) 170, 238

²³⁸ Lowe (1989) 166

²³⁹ Lowe (1989) 165

²⁴⁰ Franko (2004) 48

²⁴¹ Franko (2004) 48

γελοιότητες εντάσσεται στις σκηνές που προετοιμάζουν τους γαμήλιους εορτασμούς.²⁴²

Ο Πλάυτος ξετυλίγει σιγά σιγά το κουβάρι της επίθεσης της Planesium στον Curculio όταν εκείνη αναγνώρισε κάτι στο δαχτυλίδι που φόραγε ο παράσιτος. Η Planesium δεν είναι τρελή, όπως την παρουσίασε ο Curculio στο μονόλογο της προηγούμενης σκηνής. Ίσα ίσα, στο κλεμμένο δαχτυλίδι αναγνώρισε το δαχτυλίδι του πατέρα της, το οποίο ενδέχεται να λειτουργήσει ως αποδεικτικό στοιχείο του ότι γεννήθηκε ελεύθερη και όχι δούλα. Ανάχωμα στις διεκδικήσεις της κοπέλας όμως στέκεται ο παράσιτος, ο οποίος, παρ' όλη την πανουργία του, είναι αδύνατο να συνδέσει Planesium και Therapontigonus για να βρει τη λύση της εξίσωσης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να τηρεί κοροϊδευτική στάση απέναντι στην Planesium, που στην προσπάθειά της να αρπάξει το δαχτυλίδι ζητεί την κατανόηση του Phaedromus: *At mea matertera, Pater vero is rusum tibi, Soleo nam propter eas vivo facilius, Quid ego? sub gemmane abstrusos habeo tuam matrem et patrem?, Et alii multi qui nunc serviunt, Dixi equidem tibi [...] in alea* (v. 602 κε). Οι ανωτέρω αποκρίσεις του παράσιτου στην επιμονή της Planesium να της δώσει το δαχτυλίδι, ένα δαχτυλίδι που μετά κόπων και βασάνων είχε κατορθώσει να υφαρπάξει από τον Therapontigonus για να βοηθήσει τον Phaedromus, δείχνουν ότι, αφενός, ο Curculio δε μεταπειθείται από την επιχειρηματολογία της Planesium, αφετέρου, έχει πάρει πολύ σοβαρά το ρόλο του ως βοηθού του Phaedromus. Πώς είναι δυνατόν, ενώ ως τώρα τα έχει πάει περίφημα ενάντια σε κάθε πιθανότητα να εξελιχθούν θετικά για αυτόν τα πράγματα και κατ' επέκταση για τον ερωτευμένο νέο, να αφήσει την *caniculam* να του πάρει τη δόξα ερχόμενος σε σύγκρουση με τον εντολέα και φίλο Phaedromus; Η συλλογιστική του Curculio έχει ερείσματα λογικής. Ο Phaedromus, πάντως, παρασυρμένος από το θυμικό, τάσσεται αναφανδόν υπέρ της Planesium όταν παίρνει την ευκαιρία να εκφραστεί επί της αντιδικίας *Enim vero irascor* (v. 608).

Εισέρχεται στη συνέχεια στη σκηνή ο Therapontigonus, και η είσοδός του θα συντελέσει στη λύση του έργου και στο χαρούμενο τέλος, ενώ η τροπή που λαμβάνει εφεξής η πορεία των πραγμάτων ανατρέπει τις προσδοκίες του θεατή και του αναγνώστη. Ο ερχομός του στρατιώτη φαινομενικά προμηνύει κακά. Ο

²⁴² Franko (2004) 48

Therapontigonus πετυχαίνει στη σκηνή τον Curculio με αποτέλεσμα να γίνει έξω φρενών. Τον καταριέται και του ζητάει πίσω την κοπέλα ή τα λεφτά. Ο Curculio παριστάνει τον τρελό, ότι δηλαδή τάχα δε γνωρίζει τίποτα. Στο σημείο αυτό παρεμβαίνει και ο Phaedromus, άμεσα θιγόμενος από τις αξιώσεις του στρατιωτικού. Υποστηρίζει ότι η Planesium είναι γεννημένη ελεύθερη (βλ. 2^η Σκηνή 5^ης Πράξης) και άρα δεν μπορεί να αποτελεί αντικείμενο εμπορικών συναλλαγών. Ο Therapontigonus απαντά ότι είναι δούλα και του ανήκει. Ακολουθούν διαξιφισμοί μεταξύ Phaedromus και Therapontigonus. Ο Phaedromus του ζητά να πάνε στο δικαστήριο *Ambula in ius* και από τον Curculio τη συνδρομή του εκεί ως μάρτυρα. Ο τελευταίος μάλιστα επιτρέπει στον Phaedromus να του ακουμπήσει το αυτί κατά τη δέουσα διαδικασία και προτρέπει τον Therapontigonus περιπαικτικά – επαναλαμβάνοντας την ακριβή νομική φράση που μεταχειρίστηκε προηγουμένως ο Phaedromus– να οδηγηθεί στο δικαστήριο *Ergo ambula in ius* (v. 625). Η αντίδραση του Therapontigonus είναι βίαιη, τυπική του χαρακτήρα του. Τον χτυπά, ενώ λίγους στίχους ενωρίτερα εξέφρασε τις επιφυλάξεις του για το κατά πόσο ένας δούλος σαν τον Curculio δικαιούται να πάει στο δικαστήριο ως μάρτυρας *Servom antestari?* (v. 623) –εν προκειμένω εναντίον του. Ο Phaedromus έξυπνα φερόμενος, συνεπικουρούμενος από την ικετευτική προτροπή της γονυκλινούς Planesium *Per tua genua te obsecro, ut nos facias certiores* (vv. 630-1), επιλέγει να ρωτήσει τον Therapontigonus πώς βρέθηκε στην κατοχή του το δαχτυλίδι που του άρπαξε ο παράσιτος. Ο Therapontigonus τελικά υποκύπτει στις επίμονες παραινέσεις τους και αποκρίνεται ότι το δαχτυλίδι ανήκε στον πατέρα του Periphanes. Έτσι, με την αναφορά του ονόματος επέρχεται η αναγνώριση από την πλευρά της Planesium. Ο τελευταίος για να βεβαιωθεί ρωτάει να μάθει το όνομα της μητέρας της και της τροφού της. Εκείνη απαντά και συγχρόνως περιγράφει τον αποχωρισμό από την οικογένειά της όταν απήχθη από κάποιον μικρό κορίτσι ενώ βρισκόταν με την τροφή της (vv. 644-50) *Archestrata Ea me [...] possum dicere* και (v. 528) *nam illam minis [...] parvolam emi*. Έτσι περιήλθε υπό την κατοχή του Cappadox με εξαγορά. Τέλος, η κοπέλα του δείχνει και το δαχτυλίδι που φέρει στο χέρι της, το οποίο είχε λάβει από τον Therapontigonus στα γενέθλιά της. Βλέποντάς το ο Therapontigonus την αναγνωρίζει. «Η αναγνώριση, που ολοκληρώνεται βιαστικά εντός είκοσι πέντε

στίχων (635-58), επιτρέπει στον καιροσκόπο Curculio να καταγάγει τον τελικό θρίαμβό του». ²⁴³ Έρχεται ανέλπιστα ως επιστέγασμα των δύο προηγούμενων πρωτοβουλιών του, που είχαν στεφθεί από επιτυχία, της εξαπάτησης πρώτα του Therapontigonus και ύστερα των Lyco και Carradox. «Το δαχτυλίδι επιφέρει τόσο την εξαπάτηση των Lyco και Carradox όσο και την αποκάλυψη της πραγματικής ταυτότητας της Planesium». ²⁴⁴ «Λειτουργεί ως θεατρικό σημαίνον της πλοκής». ²⁴⁵ Είναι το όχημα του Curculio με το οποίο αντιπαρέρχεται την αδυναμία του φίλου του Phaedromus να του δανείσει χρήματα. Είναι το διαβατήριο για την απόκτηση της Planesium από το νέο. Με αυτό, εν αγνοία του Curculio, «Ο αντεραστής γίνεται μάρτυρας της κοινωνικής θέσης της κοπέλας ως ελεύθερης» και αυτή νομιμοποιείται, όπως και ο γάμος ανάμεσα στους δύο ερωτευμένους. ²⁴⁶ Όπως επισημαίνει και ο Goldberg, ²⁴⁷ λειτουργεί «τόσο ως εγγύηση προς τον Lyco όσο και ως αποδεικτικό γέννησης».

Ο Curculio επανέρχεται στο προσκήνιο *Sanan es, quae isti committas?* (vv. 654-5) «Είσαι τρελή που θα του το εμπιστευθείς;» όταν η Planesium βγάζει το δαχτυλίδι της για να το δώσει στον Therapontigonus. Εν μέσω της σοβαρότητας της κατάστασης ο παράσιτος βρίσκει τον τρόπο να διασκεδάσει ξανά τον ακροατή ή τον αναγνώστη, να ελαφρύνει την ατμόσφαιρα και να μας υπενθυμίσει ότι είναι πρωταγωνιστής ενός κωμικού έργου. Στη συνέχεια, αφού τα δύο αδέρφια αναγνωρίζουν το ένα το άλλο, ο Curculio παρακινεί τα δύο σημαντικά πρόσωπα στη ζωή της Planesium, επ' ευκαιρία της αδελφικής επανένωσης και του γάμου που ο ίδιος σχεδιάζει για τους ερωτευμένους, να παραθέσουν ο καθένας δείπνο ώστε να επωφεληθεί ο ίδιος ικανοποιώντας την πείνα του, σχολιάζοντας *Promittimus* (v. 661) «Δεχόμαστε προσκλήσεις!» Το φαγητό για αυτόν αποτελεί ελιξίριο και πραγμάτωση του σκοπού της ζωής του. Συν τοις άλλοις, θα είναι και μία ηθική ανταμοιβή για τη φιλότιμη προσπάθεια που κατέβαλλε να φέρει κοντά την Planesium με τον Phaedromus. Συμβουλεύει τον Therapontigonus να δώσει την αδερφή του σε γάμο με τον Phaedromus λέγοντας ότι θα διαθέσει τον εαυτό του (!) προίκα, που ο Anderson

²⁴³ Anderson (1993) 74

²⁴⁴ Duckworth (1942) 353 I

²⁴⁵ Sharrock (2008) 6 §19

²⁴⁶ von Albrecht (1999²) 187

²⁴⁷ Goldberg (1995) 37

χαρακτηρίζει «Δονκιχωτική»,²⁴⁸ στην *Planesium ego dotem dabo* (v. 663) και *ut semper, dum vivat, me alat* (v. 664). Ο *Curculio*, ενώ λίγο πριν ήταν στα μαχαίρια με την *Planesium* και την έβριζε, πλέον, με τη μεταστροφή του κλίματος, την αλλαγή των δεδομένων, επιθυμεί τη συμπόρευση μαζί της ως παράσιτος για το υπόλοιπο της ζωής του. Η αναστροφή αυτή, που αποτελεί και ευρύτερη λύση της κωμωδίας, επήλθε μέσα από ένα χτύπημα της μοίρας, την ανακάλυψη της συγγένειας *Planesium-Therapontigonus*, και αφού είχαν προηγηθεί τα ευφύεστατα τεχνάσματα του *Curculio*, σε αντίθεση με άλλα έργα, όπως οι *Menaechmi*, όπου τα τεχνάσματα οφείλονται σε χτύπημα της μοίρας.²⁴⁹

Στους *Menaechmi* ελλείπει ενός σκηνικού εξαρτήματος όπως το δαχτυλίδι, που λειτουργεί ως μέσον εξαπάτησης αλλά κι αναγνώρισης, η φυσική ομοιότητα των διδύμων *Menaechmus* και *Menaechmus-Sosicles* σε συνδυασμό με το κοινό όνομα επιφέρουν τη σύγχυση και περιπλοκή των πραγμάτων όσο κι εν κατακλείδι, τη συνδρομή του *servus callidus* *Messenio*, την αναγνώριση ανάμεσά τους. Ο φυσιοκρατικός χαρακτήρας αυτής της κωμωδίας αντιβαίνει στην διά της ανθρώπινης παρέμβασης κακόβουλη εξαπάτηση.²⁵⁰ Εδώ η «μεταμφίεση» του *Menaechmus-Sosicles* είναι δώρο της φύσης παρά τέχνασμα προς ίδιον όφελος και του παρέχει δύναμη η οποία τελεί εν αγνοία του.²⁵¹ «Το μοτίβο των διδύμων μπορεί να ιδωθεί ως μία πιο φυσική εκδοχή του κόλπου μιας μεταμφίεσης».²⁵²

Επιστρέφοντας στα του έργου, ο *Curculio* το ξεκαθαρίζει όταν ο αδελφός της τον ρωτάει «Τι είδους προίκα;». Μέχρι το τέλος της 2^{ης} Σκηνής ο *servus callidus* παίρνει το λόγο αυτοκλήτως και σχολιάζει άλλες τέσσερις φορές ενώ η ατμόσφαιρα πια είναι εύθυμη. Όταν ο *Therapontigonus* επιτάσσει την απαίτηση από τον *Carradox* οικονομικής αποζημίωσης, αφού η *Planesium* έχει γεννηθεί αποδεδειγμένα ελεύθερη, ο *Curculio* επιδοκιμάζει *Laudo* (v. 670). Λίγο μετά, όταν ο *Phaedromus* ζητά το χέρι της *Planesium* από το στρατιωτικό, ο *Curculio* σχεδόν επιπλήττει τον τελευταίο «Βιάσου να του το δώσεις» *Quid cessas, miles, hanc huic uxorem dare?* (v. 672).

²⁴⁸ Anderson (1993) 74

²⁴⁹ McCarthy (2000) 48

²⁵⁰ McCarthy (2000) 48-9

²⁵¹ McCarthy (2000) 49

²⁵² McCarthy (2000) 49

Συγχαίρει τον Therapontigonus, που συναινεί στο γάμο, αφήνει ωστόσο την τελική απόφαση –προς έκπληξή μας– στην Planesium,²⁵³ με το «Ευεργέτη» *bene facis* (v. 673) καθώς εξασφαλίζεται και ο ίδιος, και το *Et ego hoc una idem spondeo* (v. 675), λες και τον ρώτησε κανείς. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο γάμος έρχεται στο προσκήνιο μόνο αφού αποδεικνύεται η ελεύθερη καταγωγή της Planesium. Αυτό αποδεικνύει ότι ο Phaedromus αν και ερωτευμένος μαζί της δεν έκανε μακρόπνοα σχέδια για τη σχέση τους ακόμα και όταν είχε στο μυαλό του την εξαγορά της.²⁵⁴ Κάτι που αξίζει να σημειωθεί είναι η στάση του Therapontigonus απέναντι στον Curculio αφού αναγνωρίζει την Planesium. Οι φράσεις-απαντήσεις του προς τον Curculio είναι οι εξής: *Tace tu, Quid dotis?, Me lubente feceris, Si haec volt, Lepide facis*. Και οι τέσσερις είναι λιτές και περιεκτικές. Δεν μπαίνει σε διαδικασία συζήτησης μαζί του και –ίσως μπορεί να ειπωθεί ότι–, παρά την αίσια κατάληξη της ερωτικής ιστορίας, τον αντιμετωπίζει υποτιμητικά. Αυτό μπορεί να οφείλεται και στην ιδιοσυγκρασία του στρατιωτικού αλλά και στην εξαπάτησή του από τον παράσιτο. Ο Therapontigonus έπεσε θύμα της πανουργίας του Curculio.

3^η Σκηνή

Με αυτή τη σκηνή ολοκληρώνεται το έργο. Αγνοούμε αν συμμετέχει ο Curculio. Πάντως, αν συμμετέχει, είναι σιωπηλός. Τα πρόσωπα είναι το ερωτευμένο ζευγάρι, ο Therapontigonus και ο Cappadox. Ο Therapontigonus μοιάζει αποφασισμένος να ανακτήσει το ποσό που κατεβλήθη στον προαγωγό, με τη συνδρομή πλέον και του Phaedromus σε ρόλο κριτή,²⁵⁵ το οποίο ενδεχομένως έχει στο μυαλό του να το χρησιμοποιήσει για προίκα της αδερφής του και το οποίο έρχεται σε αντίθεση με το αστείο του Curculio να δοθεί ο ίδιος προίκα-δώρο.²⁵⁶ Αξίζει να σημειωθεί πως η ολοκλήρωση των έργων με μία *ensemble* σκηνή συντείνει στη διαπόμπευση των «αγελάστων» χαρακτήρων.²⁵⁷

²⁵³ Rosivach (1998) 80

²⁵⁴ Rosivach (1998) 80

²⁵⁵ Sharrock (2009) 285

²⁵⁶ Rosivach (1998) 188

²⁵⁷ Franko (2004) 34

PHORMIO

Ο παράσιτος Phormio

<https://www.gettyimages.co.uk/detail/news-photo/parasitus-character-in-terences-play-phormio-illustration-news-photo/173278847>

<https://media.gettyimages.com/photos/parasitus-character-in-terences-play-phormio-illustration-after-work-picture-id173278847?s=2048x2048>

Ο παράσιτος *Phormio* με τους δύο γηραιούς «αντιμάχους» του *Demipho* και *Chremes*

<https://www.lookandlearn.com/history-images/U224897/Scene-from-Terences-Phormio-as-performed-by-the-Edgbaston-Oratory-Boys-Birmingham?t=4&n=423986>

https://www.lookandlearn.com/history-images/preview/U/U224/U224897_Scene-from-Terences-Phormio-as-performed-by-the-Edgbaston-Oratory-Boys-Birmingham.jpg

Εξέχουσα μορφή της κωμωδίας *Phormio*, καρπού της όψιμης παραγωγικής δραστηριότητας του Τερεντίου (195 ή 185 – 159 π.Χ.), επί συνόλου έξι κωμωδιών, είναι ο φερόνυμος παράσιτος. Το δράμα «παρουσιάστηκε στους *Ludi Romani* του 161 π.Χ. και έχει ως πρότυπο τον *Ἐπιδικαζόμενον* του Απολλοδώρου από την Κάρυστο», ενώ αποτελεί πρότυπο του *Les Fourberies de Scapin* (1671) του Μολιέρου.²⁵⁸ Το έργο αναβίωσε σε παράσταση το 106 π.Χ. κατά τους *Ludi Megalenses*, που ίσως εξηγεί κάποιες κειμενικές ασυμφωνίες.²⁵⁹ Κατά την

²⁵⁸ Kroh (1996) 730

²⁵⁹ Tansey (2001) 39-40

Ραπαϊοαννου,²⁶⁰ «ξεχωρίζει ανάμεσα στα έργα του Τερεντίου γιατί είναι αυτό που βασίζεται περισσότερο στο ελληνικό πρότυπο». Σύμφωνα με τον Arnott, ο *Phormio* και η *Hecyra* του Τερεντίου, έργα διασκευασμένα με βάση το καλούπι του Απολλοδώρου, είναι τα μοναδικά από τα σωζόμενα της ελληνορωμαϊκής κωμωδίας που δίνουν τέτοια έμφαση στον υπολογισμένο, λεπτομερειακό σχεδιασμό και την αληθοφάνεια.²⁶¹ Ο Απολλόδωρος, εκπρόσωπος της Νέας Κωμωδίας, κατά το πρώτο μισό του 3^{ου} αιώνα π.Χ., συνέτεινε στην εξέλιξή της, μην κατορθώνοντας ωστόσο να αρθεί στο ύψος του Μενάνδρου.²⁶²

Από τον Πρόλογο,²⁶³ ο Τερέντιος μας ενημερώνει *apporto novam Epidicazomenon quam vocant comoediam Graeci, Latini Phormionem nominant quia primas partis qui aget is erit Phormio parasitus, per quem res geretur maxime, voluntas vostra si ad poetam accesserit* «φέρνω νέα κωμωδία, την οποία οι Έλληνες καλούν *Επιδικαζόμενον*, οι Λατίνοι ονομάζουν *Φορμίωνα* γιατί αυτός που θα υποδυθεί τον πρώτο ρόλο θα είναι ο παράσιτος Φορμίων, μέσω αυτού κατ' εξοχήν θα διαμορφωθεί το έργο εάν η δική σας θέληση τον ποιητή συνδράμει». Είναι το μοναδικό έργο του Τερεντίου στο οποίο έχει αλλάξει ο τίτλος του ελληνικού προτύπου.²⁶⁴ Κατά τον Goldberg,²⁶⁵ η αλλαγή τίτλου του Τερεντίου συνδέει τον έξυπνο παράσιτο με τον παράσιτο *Curculio* και τους έξυπνους δούλους *Epidicus* και *Pseudolus* του Πλάτου. Απεναντίας ο χαρακτήρας του *Phormio* πόρρω απέχει από τους τυπικούς πλαυτιακούς παρασίτους όπως ο *Peniculus*, ο *Ergasilus* και ο *Artotrogus*.²⁶⁶

Ετυμολογικά ιδωμένο, το όνομα *Phormio* ανάγεται στο ρήμα *φέρ-ω* > *φορ-μ-ός* (ό) πλεκτό σκεύος, καλάθι για μεταφορά καρπών ή άλλων πραγμάτων > *φορ-μ-ίον* (τό) ψάθινο πλέγμα.²⁶⁷ Λαμβανομένων υπ' όψιν των ποικίλων μεταφρασμάτων του ρήματος *φέρ-ω*, που επηρεΐδονται στη και διαπλατώνουν τη ριζική σημασία, αλλά και των συνδυαστικών δυνατοτήτων του, το όνομα *Phormio* μπορεί εύλογα να

²⁶⁰ Ραπαϊοαννου (2014) 157

²⁶¹ Arnott (1970) 43-4

²⁶² Kroh (1996) 78

²⁶³ Barsby (2001)

²⁶⁴ Moore (2001) 253

²⁶⁵ Goldberg (1986) 76

²⁶⁶ Comfort (1959) 248, δεξ Norwood (1923) 75 κε; Duckworth (1994²) 264

²⁶⁷ Liddell-Scott σ.λ. *φορμός*, *φορμίον*

παραπέμπει σε κάποιον που προσκομίζει, που δωρίζει, που επιφέρει, προκαλεί, που φέρει είδηση, ανακοινώνει, που πληρώνει χρέος, που λαμβάνει πληρωμή, που φέρνει εισόδημα. Οι ενέργειες αυτές αντικατοπτρίζουν εν συνόλω τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του πρωταγωνιστή της προς εξέταση κωμωδίας. Ο Barsby θεωρεί πιθανή τη διασύνδεση ενός συνηθισμένου πραγματικού ελληνικού ονόματος με τον ομώνυμο παράσιτο του Σύριου βασιλιά Σελεύκου.²⁶⁸

Η κωμωδία εκτείνεται στους 1055 στίχους. Στους 353 από αυτούς ο ήρωας έχει φυσική παρουσία, η οποία κατανέμεται τμηματικά στη 2^η (2^η και 3^η Scaena) και στην καταληκτική 5^η ACTVS (5^η, 6^η, 7^η, 8^η, 9^η Scaena). Ο Phormio κατορθώνει να κάνει την παρουσία του αισθητή ακόμη και εν τη απουσία του, στο μεγαλύτερο δηλαδή μέρος του ποιήματος. Όπως υποστηρίζει ο Moore,²⁶⁹ όχι μόνο θέτει σε κίνηση την πλοκή αλλά είναι ολοκληρωτικά ο κυρίαρχος της δράσης. «Ένας σκοτεινός κόλακας γεμάτος αυτοπεποίθηση, όπως τον αποκαλεί ο Κικέρων, ο οποίος σκαρώνει όλη την ίντριγκα, είναι μία ανάπτυξη του Γνάθωνος στον *Κόλακα* (το άλλο παράδειγμα ο *Curculio* στο φερόνυμο έργο μπορεί επίσης να είναι δημιουργία του Μενάνδρου)». ²⁷⁰ Έρχεται στο προσκήνιο, αν εξαιρέσει κανείς τη 2^η Scaena της 2^{ης} ACTVS, μόνο όταν η δράση έχει φτάσει σε επίπεδο πολυπλοκότητας που απαιτεί τη μεσολάβηση του *architectus doli*.²⁷¹

«Είναι υβριστικός με όλη τη σημασία, αλλά κατ' ουσίαν είναι ένας οξυδερκής δικηγόρος». ²⁷² Οι πρώτες του λέξεις στο έργο είναι *lex est* (v. 125) δια στόματος Geta, ενώ συνολικά η *lex* απαντά 13 φορές. ²⁷³

«Μέσω μιας νομικής απάτης εξασφαλίζει τη συγκατάνευση του αθηναϊκού δικαστηρίου να παντρευτεί ο Αντίρφο την αγαπημένη του επίκληρο. Η κατάσταση περιπλέκεται όταν ο πατέρας του νεαρού πιέζει τον παράσιτο να αποσύρει την

²⁶⁸ Barsby (1991) 98

²⁶⁹ Moore (2001) 253

²⁷⁰ Webster (1953) 207

²⁷¹ Martin (2002) 21

²⁷² Segal-Moulton (1978) 280

²⁷³ Segal-Moulton (1978) 278, 280

κατάθεσή του, οπότε και στήνεται μια μηχανή για να κερδηθεί η συγκατάθεση του πατέρα». ²⁷⁴

Επιδιδόμενος εκ νέου σε νομικισμούς, ο Phormio, με την συναντίληψη του Geta, ο οποίος είναι ο εγκέφαλος του σχεδίου, εμφανίζεται σε μία διαλλακτικού πνεύματος κίνηση να είναι έτοιμος να παντρευτεί την κοπέλα, που οι γέροι δε θέλουν για τον Antipho αγνοώντας ότι πρόκειται για την Phanium, υπό τον όρο ότι θα του αντικαταβάλουν 30 μνες, ποσό το οποίο προορίζεται για τον «έτερο Καπαδόκη» Phaedria και του οποίου ο τελευταίος στερείται για την εξαγορά της δικής του αγαπημένης Pamphila. Η συγκατάθεση των δύο αδελφών κερδίζεται εν πολλοίς λόγω των ένοχων μυστικών των γέρων υπό τον φόβο, κατά μείζονα λόγο του Chremes, της αποκάλυψής τους στην ισχυρή Nausistrata, νόμιμη σύζυγό του.

Εν τω μεταξύ, κι ενώ λαμβάνει χώρα η μεταφορά των χρημάτων στον Phormio, ο Chremes πληροφορείται την ταυτότητα της κοπέλας που έχει παντρευτεί ο ανιψιός του, γεγονός που φέρνει τα πάνω κάτω. Οι ρόλοι και τα επιχειρήματα αντιστρέφονται, με την πλευρά του Demipho να αξιώνει επιτακτικά την επιστροφή των χρημάτων, από τον Phormio, προοριζομένων για τον Phaedria. Ο Phormio αρνείται πεισματικά, θέτοντας σε εφαρμογή το σχέδιό του, με θεμέλιο την πληροφορία περί διπλής ζωής του Chremes, να αποκαλύψει ο ίδιος στη Nausistrata τα του συζύγου ανοσιουργήματα, μετατρέποντας τη σκηνή σε δικαστήριο, ²⁷⁵ με απώτερο στόχο να βγει κερδισμένος ο Phaedria και κοντά σε εκείνον και ο ίδιος.

«Η εκτέλεση των τεχνασμάτων του Phormio φαίνεται να λειτουργεί ως ένα φάρμακο του *morbus amoris* ή άλλων οχληρών αισθημάτων των χαρακτήρων της κωμικής σκηνής και / ή γίνεται το μέσο για την εξασφάλιση νόμιμης και ηθικής συμπεριφοράς στο έργο». ²⁷⁶

«Στον Phormio ο Τερέντιος έχει δημιουργήσει τον πιο ασυνήθιστο παράσιτο: έναν ο οποίος δίνει περισσότερα από όσα λαμβάνει». ²⁷⁷ «Έχει χαρακτηριστεί “ένας από τους

²⁷⁴ Kroh (1996) 730

²⁷⁵ Segal-Moulton (1978) 284

²⁷⁶ Frangoulidis (1996) 201

²⁷⁷ Moore (2001) 254

πιο γοητευτικούς παλιανθρώπους στα ευρέα χρονικά της σκηνής”». ²⁷⁸ Εν αντιθέσει προς τον Curculio, δεν υπάρχει τίποτε που να παραπέμπει σε γελωτοποιό, ίσως τη εξαιρέσει του *cena dubia* (v. 342), ενώ, παρ’ ότι μπορεί να τον χαρακτηρίζει η απάτη, φέρει έναν αέρα μεγαλοπρέπειας. ²⁷⁹ Άμα τη εμφανίσει του έχει πλήρη έλεγχο της κατάστασης. ²⁸⁰ «Ποτέ δεν αμφιβάλλουμε ούτε για μια στιγμή ότι θα βγει νικητής». ²⁸¹ «Ο αέρας βέβαιης επιτυχίας που τον συνοδεύει είναι σημαντικός για την κατανόηση της φύσης του έργου στο οποίο δίνει το όνομά του» καθώς «ανακουφίζοντάς μας από όλη την αγωνία για την κατάληξη της ίντριγκας, ο ποιητής μας δείχνει ότι επιθυμεί να επικεντρωθούμε περισσότερο στην τόλμη με την οποία επιτελείται η ίντριγκα, παρά στους χαρακτήρες που αναμειγνύονται σε αυτήν». ²⁸² «Στην κωμωδία αυτή βρίσκουμε τα πρώτα σημάδια της μεταγενέστερης σταδιοδρομίας του παράσιτου στη σάτιρα και ακόμη παραπέρα». ²⁸³

Μία εκ των αρετών του είναι η παρασιτική φενάκη, που του επιτρέπει να είναι τόσο βοηθητικός στους φίλους του. ²⁸⁴ Σε τρεις περιπτώσεις αποδεικνύεται του λόγου το αληθές. Εν αρχή, εξαπατά το δικαστήριο ως φίλος της οικογένειας της Phanium. Εν συνέχεια, φενακίζει τους *senes* περί δήθεν επικείμενου γάμου του. Εν τέλει, προσποιείται τον οργισμένο που απεμπολεί τα οφέλη του υποτιθέμενου γάμου επί χρήμασι.

«Δεν έχει κανένα από τα συνηθισμένα χαρακτηριστικά του παράσιτου, ούτε την έγνοια για την πείνα και το φαγητό, ούτε την επιθυμία να κερδίσει την εύνοια με αστεία και κολακεία». ²⁸⁵ Έχει χιούμορ αλλά δεν μπορεί να συγκριθεί με έναν χαρακτήρα που προκαλεί γέλιο, ²⁸⁶ όπως είναι ο Curculio.

²⁷⁸ Duckworth (1942) 309

²⁷⁹ Martin (2002) 21

²⁸⁰ Martin (2002) 21

²⁸¹ Martin (2002) 21

²⁸² Martin (2002) 21

²⁸³ Damon (1997) 89-90

²⁸⁴ Damon (1997) 92

²⁸⁵ Duckworth (1994²) 267

²⁸⁶ Duckworth (1994²) 267

Όπως αναφέρει ο Lofberg,²⁸⁷ ο Phormio είναι λείψανο του *sycophanta* της παλιάς σχολής, αυθεντίας στη δίκη, την ψευδομαρτυρία, τη συνηγορία και τον εκβιασμό, αν και στην υπό εξέταση εποχή της Νέας Κωμωδίας η φιλόδικη απόχρωση υποχωρεί στη νέα σημασία του «απατεώνα» με αποτέλεσμα την πρακτική ομοιότητα *sycophanta* με παράσιτο. «Το φθηνό μίσθαρνο όργανο χάνει την ανεξαρτησία του και κρατάει τη δουλειά μόνο μέσω της κολακείας. Οι παράσιτοι του τύπου *Curculio* δεν είναι ευδιάκριτοι από τους συκοφάντες».²⁸⁸ Ο παράσιτος υπερτερεί στην κωμωδία χάρη στην κωμική δύναμη που κομίζει και στο ότι δεν αποζημιώνεται για τις υπηρεσίες του.²⁸⁹ Το γνώρισμα της διαρκούς παρουσίας και συνδρομής, εντός ή εκτός σκηνής, του Phormio στην πραγματικότητα που βιώνουν οι νέοι είναι εκείνο που, επί το πλείστον, επιτρέπει την παρερμηνευσή του ως παρασίτου.²⁹⁰

Ο Lowe επισημαίνει ότι «κατά μείζονα λόγο ο Phormio είναι ένας απατεώνας, “συκοφάντης” και το ένα σημείο στο οποίο χαρακτηρίζεται *edax* είναι προφανώς προσθήκη του Τερεντίου, καθώς φαίνεται να αναφέρεται στο ρωμαϊκό δίκαιο»,²⁹¹ «βασισμένη σε μικρή σκηνή από τις *Satirae* του Εννίου».²⁹² Κατά τον Gilula,²⁹³ «είναι ένας οξύνους, επινοητικός συκοφάντης για τον οποίο η απάτη είναι ένας τρόπος να βγάζει τα προς το ζην, αλλά επίσης ένα παιχνίδι για την εξάσκηση των δεξιοτήτων του, ένα πάρεργο στο οποίο προφανώς αρέσκεται».

Στον ελληνικό κόσμο του *Phormio* είναι σημαντικά συρρικνωμένος ο ρόλος του *servus callidus* καθώς προαπαιτούμενο είναι οι νομικές γνώσεις, που *de facto* δεν μπορεί να έχει ένας δούλος, αλλά ένας ελεύθερος άνδρας και δη *sycophanta*, όπως ο ήρωάς μας.²⁹⁴ Ιδιαίτερο, εντούτοις, ενδιαφέρον παρουσιάζει η μετα-ποιητική προσέγγιση του Phormio ως παρασίτου που ενδύεται τον μανδύα του *servus callidus*, από τον Frangoulidis. Σε μεταφορικό επίπεδο ανάγει τον παράσιτο σε δραματουργό,

²⁸⁷ Lofberg (1920) 72

²⁸⁸ Lofberg (1920) 72

²⁸⁹ Lofberg (1920) 72

²⁹⁰ Lofberg (1920) 72

²⁹¹ Lowe (1989) 163

²⁹² Damon (1997) 97

²⁹³ Gilula (1991) 438

²⁹⁴ Papaioannou (2014) 158

ο οποίος βυσοδομεί τέσσερις φορές, και το δείπνο του σε ποίηση.²⁹⁵ Με αφετηρία την αυτο-περιγραφή του ως οικοδεσπότη *patronus* (vv. 338-45), με προσκεκλημένο τον *cliens* Geta, ο Phormio μπορεί να αναγνωσθεί μεταφορικά ως κωμικός ποιητής και την ίδια στιγμή ο Geta ηθοποιός του, μέσω της ταύτισης του δείπνου / φαγητού με την ποίηση.²⁹⁶ Σε αυτόν το ρόλο του *patronus*, ο γεννημένος από ελεύθερους γονείς παράσιτος εργάζεται κοπιωδώς ως ένας κανονικός δούλος της Νέας Κωμωδίας για να προετοιμάσει το δείπνο για τον φιλοξενούμενό του Geta.²⁹⁷ Ο Τερέντιος, πάνω σε αυτήν τη συλλογιστική, προβάλλει μία νέα κι εξεζητημένη διάσταση του παράσιτου ως *servus callidus*, ο οποίος αναλαμβάνει την επίμοχθη προετοιμασία του δείπνου και μεταθεατρικά, κατά σύμβαση της Νέας Κωμωδίας, μηχανεύεται λύσεις για να αντιπαρέλθει τις κάθε λογής δυσχέρειες που ανακύπτουν.²⁹⁸

Ο Maltby βλέπει στο πρόσωπο του Phormio, πέραν των τυπικών αλλά περιορισμένων παρασιτικών χαρακτηριστικών στο ξεκίνημα και το τέλος, *a fortiori* έναν *sycophanta*, «που βγάζει τα προς το ζην με τεχνάσματα και βοηθά τους πάτρωνες σε νομικά ζητήματα».²⁹⁹ Ωστόσο, όταν η ανάμιξή του κρίνεται επιβεβλημένη για την πρόοδο της πλοκής, ο ήρωας αναλαμβάνει, από το δούλο Geta, που λειτουργεί ως προάγγελος και αναπληρωτής του, το ρόλο του *servus callidus*,³⁰⁰ άποψη η οποία έρχεται προς επίρρωσιν της ιδιάζουσας πραγμάτευσης του Frangoulidis πιο πάνω, και συγχρόνως τα ηνία της ομώνυμης κωμωδίας.

«Αντίθετα προς τον *Curculio* φαίνεται, προς έκπληξή μας, ατάραχος, μέχρι πολύ αργά, από το φαγητό».³⁰¹ «Απούσης της λαγνείας για την κατανάλωση φαγητού, ο ασυνήθιστος πρωταγωνιστής αυτού του έργου μάς προκαλεί να θαυμάσουμε την υπομονή του ως παρασίτου».³⁰² Το μεγαλύτερο εφεύρημά του είναι η δράση του ως *sycophanta*, με την αγωγή, στο όνομα του έρωτα δύο νέων ανθρώπων, να εκλαμβάνεται αρχικά από τους *senes* ως απόπειρα εξαγοράς από τον και εκβιασμού

²⁹⁵ Frangoulidis (1995) 398

²⁹⁶ Frangoulidis (1995) 398

²⁹⁷ Frangoulidis (1995) 399

²⁹⁸ Frangoulidis (1995) 399

²⁹⁹ Maltby (2012) 24

³⁰⁰ Maltby (2012) 24

³⁰¹ Smith (2004) 83

³⁰² Smith (2004) 83

του Αντίφθο, ο οποίος επιθυμούσε να μείνει μακριά από τη σπύλωση υπολήψεων των δικαστηρίων (vv. 766-770).³⁰³ «Η υπόδυση του *sycophanta* ήταν ουσιαστικά απαραίτητη για να εμποδίσει τον Demiphro να υποπτευθεί μία σκευωρία».³⁰⁴ Ο Phormio μοιράζεται πολλά από τα χαρακτηριστικά του συκοφάντη της Παλαιάς Κωμωδίας ο οποίος ασκούσε το επάγγελμά του στα αθηναϊκά δικαστήρια. Ο τύπος έμεινε σταθερός στη Νέα Κωμωδία (Γεωργός Μενάνδρου).³⁰⁵ Τον βρίσκουμε επίσης στον Πλάτο (*quadruplatores = sykophantai*).³⁰⁶

Σε ό,τι αφορά τα κίνητρα του Phormio,³⁰⁷ η Damon κλίνει στην επιδίωξή του να δημιουργήσει ένα απόθεμα *gratia* που θα του οφείλεται ως συμπαραστάτη των νέων, και επί τη βάση του ότι ένας κύριος, όταν είναι δυσαρεστημένος από την ερωτική του ζωή (*Asinaria* 918-9), δεν είναι ωφέλιμος για έναν παράσιτο, κάτι που ίσως εξηγεί την αρωγή του στις οικονομικές δυσχέρειες του έτερου ερωτευμένου νέου, Phaedria. Είναι σκεπτική δηλαδή για τις προθέσεις του ως *amicus*. Μέλημα του Phormio είναι της χάρης, η οποία ενδεχομένως θα απονεμηθεί από τη Nausistrata στον Chremes, να απολαύσει επακολούθως και ο Phaedria, που θα σημαίνει αυτομάτως λυσιτέλεια και για τον ίδιο.³⁰⁸

Ο Smith αντικρύζει έναν Phormio εμφορούμενο από λογική, η οποία, ως γνώρισμα, αντικαθιστά την όρεξη στην κωμωδία μας, και όχι έρμαιο της παρόρμησης ή των στερεοτυπικών χαρακτηριστικών ενός παράσιτου, δείγμα της ιδιαίτερης οπτικής υπό την οποία τον εξετάζει ο Λατίνος δραματουργός.³⁰⁹ Ο γάμος Phormio-Phanium καταλήγει να εργαλειοποιείται για να ελευθερωθεί ο παράσιτος από την ανάγκη να ψάξει για το επόμενο γεύμα του, μέσω του προσεταιρισμού του Αντίφθο.³¹⁰

Παρωθούμενο από αγνότερες προθέσεις τον αντιμετωπίζει ο Moore. Στο πρόσωπό του βλέπει τον μεγαλύτερο των ευεργετών μέσα από ένα δίκτυο ευεργεσιών που

³⁰³ Damon (1997) 92-3

³⁰⁴ Damon (1997) 93

³⁰⁵ Segal-Moulton (1978) 285

³⁰⁶ Segal-Moulton (1978) 285

³⁰⁷ Damon (1997) 92

³⁰⁸ Damon (1997) 92

³⁰⁹ Smith (2004) 84

³¹⁰ Smith (2004) 91, 94

επαφίεται στην αμοιβαιότητα καθ' όλη τη διάρκεια του έργου.³¹¹ «Η απόλυτη ισορροπία είναι αδύνατη όταν τα ανταλλασσόμενα συχνά είναι χάρες κι ευγνωμοσύνη».³¹² Διακινδυνεύοντας επιφέρει τον γάμο, αντιμάχεται τον ισχυρό Demiphro για τον γάμο και ζωντανεύει, μέσω της ψευδολογίας, το σχέδιο του Geta στην προσπάθεια να συνδράμει οικονομικά τον Phaedria.³¹³ Ο ευεργετικός ρόλος που διαδραματίζει ο Phormio εντοπίζεται και στο ότι το έργο θα μπορούσε να ολοκληρωθεί με την αποκάλυψη της περί συγγένειας Phanium-Chremes πληροφορίας, που αποσπά ο Geta.³¹⁴ Ο Phormio κατατείνει στην απόκτηση της εύνοιας των νέων, αλλά την ίδια στιγμή ξεπερνά κατα πολύ ό,τι χρειάζεται για να διατηρήσει αυτή την εύνοια, κάτι που διαφαίνεται όταν ρισκάρει μια αγωγή, στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει στον Phaedria οικονομικούς πόρους. Εμφορείται δηλαδή, όχι μόνο από ιδιοτελείς σκοπούς, αλλά και από ανιδιοτελείς, την ικανοποίηση της εξαπάτησης αυτής καθ' αυτής, της εξαπάτησης «για την εμπειρία».

Προσωπικά συντάσσομαι με αυτή την προσέγγιση, την οποία ενισχύει το γεγονός ότι ο Phormio δεν διαπραγματεύεται το τι δίνει σε σχέση με το τι παίρνει. Αυτό ακριβώς, κατά τον Moore,³¹⁵ αποτελεί και τη μεγαλύτερη ειρωνεία για τη στερεοτυπική φιγούρα του παρασίτου. Το αναμενόμενο θα ήταν να «παρασιτεί» ο ίδιος, δηλαδή να απομυζεί κάποιον, αντί να «παρασιτούν» οι άλλοι εις βάρος του.³¹⁶ Η αντιφατικότητα αλλά και η πολυμέρεια του Phormio εύστοχα αναδεικνύονται μέσα από το ερώτημα των θεατών με την ολοκλήρωση του έργου έτσι όπως το διατυπώνει ο Moore:³¹⁷ «Είναι αυτός ο παράσιτος τόσο παρασιτικός στην τελική;».

Ο Phormio εκτός από *amicus* γίνεται και *patronus*.³¹⁸ Δύο είναι οι αναφορές σε αυτήν του την όψη. Πρώτον, ο Demiphro τον αποκαλεί *istum patronum mulieris* (v. 307) απευθυνόμενος στον Geta, για τους νομικισμούς του στην κίβδηλη αγωγή εναντίον

³¹¹ Moore (2001) 257

³¹² Moore (2001) 263

³¹³ Moore (2001) 257-8

³¹⁴ Moore (2001) 258

³¹⁵ Moore (2001) 258

³¹⁶ Πβ. φράση του Geta στον Phormio σε αρχικό στάδιο της υπόθεσης *non potest satis pro merito ab illo tibi referri gratia* (v. 337)

³¹⁷ Moore (2001) 260

³¹⁸ Moore (2001) 259

του Antípho.³¹⁹ Δεύτερον, ο ίδιος ο Phormio, σε επίπεδο αυτο-αναφοράς, χρησιμοποιεί το *patrocinari Egone? vos me indotatis modo patrocinari fortasse arbitramini* (ν. 938-9) για να απειλήσει τους δύο γέρους. Η χρήση της λέξης, σπάνιας στον Τερέντιο, είναι χτυπητή ακριβώς γιατί μας υπενθυμίζει το ρόλο του ως πάτρωνα τόσο απέναντι στις γυναίκες όσο και απέναντι στους νέους, τη στιγμή που ετοιμάζεται να αποδείξει την παρασιτική του διάσταση ζητώντας ως επιβράβευση από τη Nausistrata πρόσκληση σε γεύμα.³²⁰

Όσον αφορά στην υπόθεση του έργου, «το έργο έχει διπλή πλοκή, αλλά δεν έχει μόνο δύο σενάκια νέων εραστών, έχει επίσης ένα αντιθετικό ζευγάρι γέρων, τον Demípho και τον Chremes».³²¹ Η χρήση τέτοιων ισορροπημένων ζευγαριών, «μέθοδος της διττότητας» βάσει ορολογίας Norwood, έχει επηρεάσει την πολυπλοκότητα της δομικής πλοκής.³²² Τα δύο προβλήματα είναι στενά συνδεδεμένα έτσι που τα χρήματα που λαμβάνει για τη Phanium ο Phormio τα αξιοποιεί για την εξαγορά της Pamphila, ερωμένης του Phaedria, την ίδια στιγμή που η αναγνώριση της Phanium όχι μόνο επιλύει το πρόβλημα του Antípho αλλά και φέρνει τον Chremes σε θέση όπου δεν μπορεί να αποδοκιμάσει την ερωτική σχέση του γιου του.³²³

ACTVS 2

Scaena 2

Ο δούλος Geta επανέρχεται στη σκηνή, αφού προηγουμένως προθυμοποιείται να εξυπηρετήσει τον κύριό του Demípho υποδεικνύοντάς του και φέροντας μαζί του τον υποτιθέμενο κηδεμόνα της Phanium, τον Phormio. Ο παράσιτος εισέρχεται για πρώτη φορά στη σκηνή υπό τα όμματα των θεατών συνομιλώντας με τον Geta και μονολογώντας *ad te summa solum, Phormio, rerum redit: tute hoc intristi: tibi omnest exedendum: accingere*. (νν. 317-8). «Επιπλήττει» τον εαυτό του σε παρασιτικό ύφος για την έκβαση της υπόθεσης,³²⁴ καθώς καλείται να αναλάβει δράση για τη

³¹⁹ Moore (2001) 259

³²⁰ Moore (2001) 259-60

³²¹ Martin (2002) 16

³²² Coury (1982) ix

³²³ Duckworth (1994²) 187

³²⁴ Moore (2001) 254

διευθέτηση της κρίσης, η οποία απαιτεί λεπτούς χειρισμούς, ενάντια στις βουλές του Demipho, υπερασπιζόμενος το κεκτημένο του γάμου του γιου του με την επίκληρο Phanium, τον οποίο τόσο επιδέξια μεθόδευσε *ex re Antiphonis*.

Η «κρίση» ενέσκηψε λόγω της επινόησης και τέλεσης, από πλευράς του Phormio, του γάμου του ερωτοχτυπημένου Antipho με την επίκληρο Phanium, υπέρ της ευτυχίας τους. Όπως υποστηρίζει ο Konstan, «η ενθάρρυνση της αγάπης και η περιφρόνηση για τα συμβατικά εμπόδια ταιριάζει γάντι στην αμφιλεγόμενη θέση του στην κοινωνία».³²⁵ Ο Phormio γίνεται γνωστός στο κοινό μέσω της συζήτησης των δύο δούλων Geta και Davus, που άπτεται της πρώτης δολοπλοκίας στο έργο. Ο μηχανορράφος παράσιτος, στηριζόμενος στον αττικό νόμο της επιδικασίας GETA: “*lex est ut orbae, qui sint genere proximi, eis nubat, et illos ducere eadem haec lex iubet* (vv. 125-6), DEMIPHO: *verum si cognata est maxime, non fuit necesse habere, sed is quod lex iubet, dotem daretis* (vv. 295-7), PHORMIO: *an, ut ne quid turpe civis in se admitteret propter egestatem, proximo iussast dari* (vv. 415-6), που επέβαλλε στον κοντινότερο συγγενή κοπέλας ορφανής την υποχρέωση να την παντρευτεί είτε να την προικίσει, με 500 δραχμές,³²⁶ για να την παντρευτεί άλλος, και του οποίου η γνώση και η ικανότητα ερμηνείας, ή μάλλον παρερμηνείας, δέμει την «περιπέτεια» του έργου,³²⁷ οδηγεί τη φτωχή Phanium μέσω αγωγής στην αγκαλιά του Antipho. «Η επινοητικότητα, η ευφυΐα και η οργάνωση του σχεδίου κατά πολύ ξεπερνούσε τις δεξιότητες του τυπικού *servus parum callidus*, με τον οποίο είμαστε εξοικειωμένοι από τα άλλα έργα του Τερεντίου. Τέτοιο υπόδειγμα οξύνοιας και πρωτοβουλίας κινήσεων όφειλε να είναι ελεύθερος πολίτης, γιατί ένας δούλος δεν μπορούσε να ενεργεί σαν πάτρωνας μιας επικλήρου στον αθηναϊκό νόμο».³²⁸

Ενώ μονολογεί, ο ραδιούργος παράσιτος «αναλαμβάνει» συναρμολογώντας τις τελικές λεπτομέρειες του σχεδίου που έχει εκπονήσει, έτοιμος πλέον να αντιμετωπίσει το γέρο Demipho με την έναρξη της επόμενης σκηνής. Ο αναστατωμένος δούλος του Demipho, Geta, στηρίζει τις ελπίδες του στον ατρόμητο Phormio, που δείχνει κατά τρόπο ξεκάθαρο και αλαζονικό συνάμα –δείγμα της μεγάλης του αυτοπεποίθησης–

³²⁵ Konstan (1983) 129

³²⁶ Konstan (1983) 116, πβ. Harrison (1968)

³²⁷ Papaioannou (2014) 157

³²⁸ Arnott (1970) 34

ότι είναι έτοιμος να αναλάβει τις ευθύνες του σε σχέση με τις ενέργειές του και τα συνεπακόλουθα αυτών. Σύμφωνα με τον Gilula,³²⁹ η ξεδιαντροπιά και η πίστη στον εαυτό του θεμελιώνονται όχι μόνο στη σκηνοθέτηση της ψευδούς κατηγορίας αλλά και στη θρασεία επίθεση ουσιαστικά εναντίον ενός ισχυρού *senex*, του Demipho, κοινωνικά ανώτερου του. Μία από τις πιο ευχάριστες και για αυτό συχνά χρησιμοποιούμενες κωμικές στρατηγικές είναι η επιτυχής αντιμετώπιση των ανωτέρων.³³⁰ Η ανησυχία του Geta είναι ευεξήγητη καθώς, άμα τη αποχωρήσει των γέρων στην Κιλικία και τη Λήμνο αντίστοιχα, όταν και διαδραματίζονται οι ανακατατάξεις στη ζωή των νέων διά χειρός Phormio, επιφορτίζεται με την επιμέλεια των τελευταίων. Ως εκ τούτου παρουσιάζεται να ενθαρρύνει τον Phormio, μιας και εξαρτάται από αυτόν, ακόμη και να τον επιθειάζει όταν αντικρύζει τη σθεναρή και αγέρωχη στάση του:

Geta

obsecro te [...] in te spes est [...] subveni (vv. 319-20)

o vir fortis atque amicus! (v. 324)

Στην εκδήλωση περαιτέρω επιφυλάξεων του δούλου ο Phormio αποκρίνεται με αποφασιστικότητα και έπαρση *non itast; factumst periculum, iam pedum visast via. quot me censes homines iam deverberasse usque ad necem, hospites, tum civis? quo magis novi, tanto saepius. cedo dum, enimquam iniuriarum audisti mihi scriptam dicam?* (vv. 326-9). Κομπορρημονεί ότι είναι τόσο έξυπνος που μπορεί να δείρει τον οποιονδήποτε χωρίς κανένα φόβο για τυχόν επιπτώσεις.³³¹ Κατά τον Lofberg,³³² με το *quo magis novi, tanto saepius* (v. 328) υποδηλώνονται οι στενές σχέσεις, ιδίως όταν υποκρύπτονται ένοχα μυστικά, στις οποίες φύσει αρέσκεται ένας παράσιτος σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά του εκβιασμού και άλλων παρόμοιων μεθόδων προς απόκτηση χρήματος, στοιχεία που θεμελιώνουν την ανοσία και την επιτυχία του παράσιτου. Ο Phormio απαντά αμέσως μετά κάνοντας χρήση μιας εύστοχης αλληγορίας *quia non rete accipitri tennitur neque miluo* (v. 330). Εξισώνει εαυτόν με

³²⁹ Gilula (1991) 438

³³⁰ Gilula (1991) 438

³³¹ Segal-Moulton (1978) 281

³³² Lofberg (1926) 678-9

γεράκι, ένα πτηνό επιβλαβές, το οποίο ο κυνηγός αποφεύγει. Αναγνωρίζει ότι μπορεί να υποδουλωθεί, *addictus*,³³³ όμως κάτι τέτοιο θα ήταν εξαιρετικά επιζήμιο για αυτόν που θα το επιδίωκε συνεπεία της παρασιτικής του φύσης *alere nolunt hominem edacem et sapiunt mea sententia* (v. 335). Εδώ είναι το μοναδικό σημείο στο οποίο αποτυπώνεται ρητά η σύνδεση των δύο πτυχών του χαρακτήρα του Phormio, του *sycophanta* και του *parasitus*.³³⁴ Ως *sycophanta* είναι ατρόμητος γιατί ο μόνος τρόπος με τον οποίο μπορεί να τιμωρηθεί είναι κάποιος που, ως *parasitus*, θα καλωσόριζε.³³⁵ Ο Geta δηλώνει ότι η δοσοληγία ανάμεσα σε Antipho (κύριο) – Phormio (παράσιτο) είναι εν προκειμένω σαφώς ανισόρροπη εις βάρος του παράσιτου *non potest satis pro merito ab illo tibi referri gratia* (v. 337). Ότι δηλαδή δεν μπορεί να του ανταποδώσει ο νέος τα ίσα. Ο Phormio αντιτείνει ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει διότι επί της ουσίας είναι άφροντις. Οι «φροντίδες» του περιορίζονται στο να αποφασίσει –όπως γλαφυρά εκφράζεται μέσω του λογοπαιγνίου *cena dubia*– τι θα πρωτοφάει, τι θα πρωτοπιεί, να γελάσει και να περιποιηθεί τον εαυτό του τη στιγμή που ο κύριος βογγάει *dum tibi fit quod placeat, ille ringitur. tu rideas, prior bibas, prior decumbas; cena dubia apponitur* (vv. 341-2). Ελλείψει θεϊκού προλόγου, που αποτελεί επιλογή του Τερεντίου και στον οποίο θα δίνονταν *passim* κάποια στοιχεία της πλοκής, όπως προφανώς έγινε στο ελληνικό πρότυπο, δίνεται η ψευδής περί παρασίτου εντύπωση,³³⁶ αφήνοντας το θεατή αγνοούντα και επιτείνοντας τα στοιχεία της έκπληξης και του σασπένς.³³⁷ «Εντούτοις δεν είναι ο τυπικός πεινασμένος παράσιτος του Πλαύτου, αλλά ένας θρασύς απατεώνας που μηχανεύεται την εξαπάτηση και του οποίου η επίνοια επιλύει τις δυσκολίες του έργου»³³⁸. Δείχνει πραγματιστής, ευγνώμων στον κύριό του και ικανοποιημένος για τη ζωή του χωρίς να διαπραγματεύεται τις υπηρεσίες του.

Εδώ, στους 325-45 στίχους, σε μια μακρά ομιλία-παρέκβαση, της οποίας μεγάλο μέρος προέρχεται από τον Τερέντιο παρά από τον ίδιο τον Απολλόδωρο και η οποία,

³³³ Segal-Moulton (1978) 281

³³⁴ Martin (2002) 12

³³⁵ Martin (2002) 12

³³⁶ Moore (2001) 261

³³⁷ Frank (1928) 322

³³⁸ Duckworth (1942) 309

κατά τερεντιακή προσθήκη,³³⁹ έχει διαλογική μορφή με τον Geta, ο Phormio εμφανίζεται με τα τυπικά χαρακτηριστικά ενός παρασίτου.³⁴⁰ Με τον διάλογο επιτυγχάνεται μεγαλύτερη αληθοφάνεια, ενώ επιπροσθέτως, η παρουσία του Geta χρησιμεύει στο να εξυψωθεί –ακόμη και μέσω της αλαζονικής, παρασιτικής αυτοπεριγραφής του– η δοτική φύση του.³⁴¹ Την παρασιτική αυτή πλευρά του θα μαρτυρήσει εκ νέου στην τελευταία σκηνή του έργου. Κατά τον Αίλιο Δονάτο, το τμήμα αυτό απέσπασε ο δραματουργός από σάτιρα του Ρωμαίου ποιητή Εννίου.³⁴²

Ο Phormio καταφέρνει να ξεχωρίσει έναντι του Geta όχι τόσο με τη δραματική είσοδο όσο με τη δραματική γλώσσα, η οποία χαρακτηρίζεται από τα σχήματα λόγου, κυρίως της μεταφοράς και της εικόνας.³⁴³ Κατά τον Goldberg,³⁴⁴ η μεταφορική γλώσσα και η προθυμία του να αναλάβει ευθύνη είναι χαρακτηριστικά άλλων κωμικών καταφερτζήδων. Οι μεταφορές *tute hoc intristi, tibi omnest exedendum* (v. 318), *instructa consilia* (v. 321), *iram derivem* (v. 323), *iam pedum visast via* (v. 326), *potest abradi* (v. 333), *sapiunt* (v. 335), *ille ringitur* (v. 341), η υπερβολή *praesentem deum* (v. 345), η μεταφορά και υπερβολή *deverberasse usque ad necem iam pedum* (v. 327), η ζωντανή περιγραφή *ten asymbolum venire unctum atque lautum e balineis* (v. 339), οι παρηγήσεις / χρήση παρονομασίας *dices: "ducent damnatum domum"* (v. 334) *periculum, iam pedum visast via* (v. 326), ακόμα και ένα τυπικά πλαυτιακό λογοπαίγνιο *cena dubia* (v. 342) συντείνουν στην ανάδειξη της *persona* του Phormio,³⁴⁵ κάτι το οποίο υπερτονίζεται από παράλληλο μετριασμό της γλώσσας των συνομιλητών του.³⁴⁶ Στη σκηνή αυτή, όπου η λειτουργία του παράσιτου είναι περισσότερο περιγραφική, στόχος είναι να αποδοθεί η υπεροχή του σε επίπεδο φαντασίας και διάνοιας.³⁴⁷

Scaena 3

³³⁹ Moore (2001) 260

³⁴⁰ Moore (2001) 255

³⁴¹ Moore (2001) 260

³⁴² Moore (2001) 255

³⁴³ Arnott (1970) 36

³⁴⁴ Goldberg (1986) 77

³⁴⁵ Arnott (1970) 36-7

³⁴⁶ Maltby (2007) 154

³⁴⁷ Arnott (1970) 35

Η ανωτερότητα του παράσιτου θα φανερωθεί περισσότερο στην πράξη, σε πραγματικό χρόνο έχοντας πλέον να αντιμετωπίσει τον πατέρα του Αντίρφο. Όπως αναγνωρίζει ο Ziolkowski, «ο Phormio δε γνωρίζει πώς ακριβώς θα εξελιχθούν τα πράγματα, αλλά είναι πεπεισμένος ότι το ένα θα φέρει το άλλο και θα καταφέρει να εκμεταλλευθεί την κατάσταση».³⁴⁸ Εισέρχεται στη σκηνή ο Demiphro με τους 3 συνδίκους *advocati*, η παρουσία των οποίων έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα, σε μια σκηνή επινοημένη από τον Τερέντιο,³⁴⁹ στα πλαίσια της τεσσάρων ομιλούντων ηθοποιών σκηνής. Phormio και Geta σκηνοθετούν έναν μεταξύ τους διάλογο που αφορά στη Phanium ώστε να γίνει αντιληπτός ο παράσιτος, και μέσα από τον διάλογο αυτόν ο παράσιτος κατορθώνει να εξαπατήσει τον αντίπαλο, ο οποίος τον ακούει. Αναρωτιέται δήθεν για το αν ο γέρος αρνείται ότι γνωρίζει τον Stilpo. Stilpo ήταν το εν Λήμνω όνομα του Chremes, αδελφού του Demiphro, ο οποίος ζούσε διπλή ζωή έχοντας και μια κόρη τη Phanium, ετεροθαλή αδελφή του Phaedria. Δεν γνωρίζουμε με ποιον τρόπο απέσπασε ο παράσιτος το μυστικό όνομα Stilpo.³⁵⁰ Κατά τον Arnott,³⁵¹ όπως αναφέρει μεταγενέστερα, προφανώς το έχει επινοήσει, Ο Gilula δίνει έμφαση στη σύμπτωση της τυχαίας σύλληψής του ονόματος από τον Phormio με αυτήν που έκανε χρόνια πριν στη Λήμνο ο Chremes.³⁵² Ο Stilpo, κατά τους ισχυρισμούς του παράσιτου, ο οποίος τοιουτοτρόπως συνδέει εαυτόν με την οικογένεια του Demiphro, καλλιεργούσε έναν αγρό «από τον πατέρα μας» και του μιλούσε για τον συγγενή του στην Αθήνα, που τον παραμελούσε, εννοώντας τον Demiphro. Ολόκληρη η βιογραφία του φτωχού συγγενή του Demiphro και το ίδιο το όνομα είναι επινοημένα, καθώς «ο Phormio είναι ένας δικολάβος και τα ψεύδη είναι η πρωτεύουσα διεκδίκηση φήμης και θαυμασμού ενός δικολάβου».³⁵³

Δι' όσων διηγείται στον Geta καθίσταται προφανές ότι χρωματίζει αρνητικά τον χαρακτήρα του Demiphro. Έτσι, περνώντας στην επίθεση, καταφέρνει να αποπροσανατολίσει και να αδρανοποιήσει τον Demiphro, που αρχικά παρακολουθούσε το διάλογο. Στη συνέχεια, όταν οι δύο πλευρές αντιπαρά τίθενται, ο

³⁴⁸ Ziolkowski (1999) 552

³⁴⁹ Papaioannou (2014) 159

³⁵⁰ Arnott (1970) 39

³⁵¹ Arnott (1975) 52

³⁵² Gilula (1991) 443

³⁵³ Gilula (1991) 439-40

ραδιούργος παράσιτος υποστηρίζει ότι ο συγγενής Stīlpo είναι ξάδελφος του γέρου *eho tu, sobrinum tuom non noras?* περιπλέκοντας έτι μάλλον τα πράγματα (v. 384). Και λίγο αργότερα, ο Phormio υφίσταται στιγμιαία απώλεια μνήμης και ξεχνά το πλαστό όνομα του Chremes. Οι διαδοχικές αντιδράσεις του *nomen? maxime. [...] perii hercle! nomen perdidit. [...] Geta, si meministi id quod olim dictumst, subice hem! non dico. quasi non noris, temptatum advenis [...] atque adeo quid mea? Stilpost [...] Stilponem, inquam, noveras* αποκαλύπτουν εύγλωττα τα στάδια αντίδρασής του ενόσω συνδιαλέγεται με τον αντίπαλο. Λησμονώντας το όνομα ο Phormio αποδεικνύεται ότι, πάνω από όλα και πέρα από τα διανοητικά προτερήματα, είναι άνθρωπος, έχει ελαττώματα.³⁵⁴ Ο Gilula υπερθεματίζει ότι το όνομα είναι φανταστική δημιουργία του Phormio και επομένως κατάλληλο να ξεχαστεί τόσο γρήγορα όσο επινοήθηκε.³⁵⁵ Εντούτοις ο παράσιτος κατορθώνει –και με τη συνδρομή του Geta– να ανακτήσει την αυτοκυριαρχία του και να μας δείξει επίσης την αίσθηση του χιούμορ και του σαρκασμού που διαθέτει. Η τριπλή αναφορά του ονόματος Stīlpo εν τέλει το εγχαράσσει βαθιά στο μυαλό των θεατών εν όψει και της συνέχειας του δράματος.³⁵⁶ Ο Phormio μέμφεται ευθέως όσο και πνευματωδώς τον γηραιό συνομιλητή του, όταν εκείνος αρνείται ότι γνωρίζει τον Stīlpo, ότι είναι κερδοσκόπος *itane? non te horum pudet? at si talentum rem reliquisset decem* (v. 392-3), ζυγίζοντας τα πράγματα επί τη βάσει του προσωπικού οφέλους. Αργότερα χρησιμοποιεί σαν όπλο τη δικαστική απόφαση, η οποία ως γνωστόν στην Αθήνα δεν εφεσιβάλλεται, αλλά και τη στάση του νέου Antīpho, που δεν αντέκρουσε την αγωγή που υπέβαλε ο παράσιτος. Επί της ουσίας τον ειρωνεύεται.

Έχει επιτύχει να τον φέρει σε πολύ δύσκολη θέση. Απτή απόδειξη, λίγο αργότερα, η διάθεση του Demīpho πλέον να ξεφορτωθεί όπως-όπως τη φτωχή κοπέλα πληρώνοντας ο ίδιος τον Phormio για να την παντρευτεί *abduc hanc, minas quinque accipe* (v. 410). Γεγονός το οποίο συνιστά καταφανή υποχώρηση εν συγκρίσει με την αξίωσή του νωρίτερα, συζητώντας με τον δούλο Geta, να βρει ο άφραγκος γιος του Antīpho χρήματα ή εν ανάγκη ακόμα και να δανειστεί GE. *non ratio verum argentum deerat. DE. sumeret alicunde. GE. alicunde? nil est dictu facilius. DE. Postremo, si*

³⁵⁴ Δες και ACTVS V (scaena VII)

³⁵⁵ Gilula (1991) 440

³⁵⁶ Arnott (1970) 40, πβ. Gilula (1991) 440

nullo alio pacto, fenore. (vv. 299-301). Εδώ αξίζει να σημειωθεί η καλή γνώση του Demipho περί τα νομικά, όπως αποδεικνύεται από την ανωτέρω προσφορά των 5 μνων, οι οποίες απαιτούνταν από έναν πολίτη της πρώτης κοινωνικής τάξης, όπως ήταν ο ίδιος, και θα προσθέτονταν σε τυχόν προσωπική περιουσία της κοπέλας.³⁵⁷ Η γνώση αυτή είναι ένα επιπλέον στοιχείο που πιστοποιεί το δυσχερές της προσπάθειας του Phormio να αντιμετωπίσει και να ξεγελάσει τον Demipho. Σύμφωνα με τον Konstan,³⁵⁸ ως αποτέλεσμα της επιτυχημένης μηχανορραφίας και του λεπτού χειρισμού από πλευράς Phormio, ο Demipho έρχεται προ αδιεξόδου καθώς ο αντίμαχος του αρνείται να παίξει το διαπραγματευτικό του παιχνίδι.

Ο Phormio, ωστόσο, υπογραμμίζει την ηθική διάσταση της εκδίωξης της Phanium, λες και επρόκειτο για εταίρα, αλλά και το σύννομο μιας τέτοιας πράξης *itan tandem, quaeso, itidem ut meretricem ubi abusu' sis, mercedem dare lex iubet ei atque amittere* (vv. 413-4), ένα σημείο στο οποίο, κατά τον Arnott,³⁵⁹ η γλώσσα είναι γεμάτη από κοινωνικές και ηθικές αποχρώσεις. Ακολουθώντας, τον διακόπτει εσκεμμένα *ohe! "actum" aiunt "ne agas"* (v. 419) επαναλαμβάνοντας το περί μη εφέσιμης δικαστικής απόφασης επιχείρημα. Ελλείψει επιχειρημάτων ο γέρος πλέον προσφεύγει στην εύκολη λύση των κούφιων λόγων ή την επαναφορά ήδη απορριφθέντων επιχειρημάτων *non agam? immo haud desinam donec perfecero hoc* (v. 419).³⁶⁰ Αποκαρωμένος, λόγω της χλεύης *ineptis* (v. 420) από τον Phormio, που επιφέρει η αδιαλλαξία του, του ζητάει να τον αφήσει ήσυχο *sine modo!* (v. 420). Ο Phormio όμως τον χτυπά ανελέητα υποτιμώντας και παραβλέποντάς τον *postremo tecum nil rei nobis, Demipho, est. tuos est damnatus gnatus, non tu. nam tua praeterierat iam ducendi aetas* (vv. 421-3) και περιπαίζοντάς τον για την ηλικία του. Ο Demipho πλέον ελέγχεται πλήρως από τον Phormio.³⁶¹ Ο πείσμων πατέρας του Antipho βρίσκει, ωστόσο, το κουράγιο και συνεχίζει να του εναντιώνεται επουσιωδώς διατρανώνοντας ότι μιλάει εξ ονόματος του γιου του και θα σταθεί εμπόδιο στην ένωσή του με τη Phanium.

³⁵⁷ Harrison (1968) 135 n.2 δεξ **Κατὰ Μακαρτάτου** λόγο του Δημοσθένη

³⁵⁸ Konstan (1983) 117

³⁵⁹ Arnott (1970) 41

³⁶⁰ Arnott (1970) 42

³⁶¹ Arnott (1970) 42

Έχει γίνει αντιληπτή από τον Phormio όσο και τον Geta η οργή και η απώλεια του ελέγχου από τον αυστηρό γέρο. Ύστερα επικαλείται το συναίσθημα του Demipho ζητώντας του να είναι φίλοι, κάτι που απορρίπτει πεισματικά ο γηραιός. Αμέσως μετά επικαλείται αυτό στο οποίο ο Demipho είναι ευεπίφορος, ήτοι το συμφέρον του, λέγοντάς του ότι η κοπέλα θα τον φροντίσει τώρα στα γηρατειά *si concordabis cum illa, habebis quae tuam senectutem oblectet. respice aetatem tuam* (vv. 433-4). Στη νέα του άρνηση, του επισημαίνει να χαλιναγωγήσει την οργή του *minue vero iram* αποδεικνύοντάς του ότι τον αφουγκράζεται και τον χειρίζεται κατά βούλησιν. Η σκηνή ολοκληρώνεται με την επιτακτική φράση του Demipho *nisi tu properas mulierem abducere, ego illam eiciam. Dixi, Phormio*, (vv. 436-7), την οποία επιστρεφει παραλλαγμένη και φουσκωμένη ο παράσιτος *si tu illam attigeris secus quam dignumst liberam, dicam tibi impingam grandem. dixi, Demipho* (vv. 438-9). Ο Phormio αποδεικνύεται πολύ σκληρό καρύδι για τον Demipho. Κατά τον Arnott,³⁶² αναδεικνύεται νικητής σε μια μάχη διανοητική και ψυχολογική συγχρόνως, με αιχμές την υπεροχή στο επιχείρημα και την ψυχραιμία.

³⁶² Arnott (1970) 43

Εν τω μεταξύ

Καίτοι απών για 400 κοντά στίχους, το όνομα του Phormio βρίσκεται στα χείλη άλλων συχνότερα για έπαινο απ' ό,τι για αποκήρυξη (476 κε, 560 κε, 591 κε).³⁶³ Η 2^η και 3^η σκηνή της 4^{ης} ACTVS, κατά τις οποίες ο Geta παραδίδει τον φανταστικό διάλογο, προϊόν της δικής του οξύνοιας, με τον Phormio, όπου θέτει τους όρους του για να παντρευτεί την Phanium, αποτελούν κορυφαίο δείγμα δραματικής γραφής.³⁶⁴

ACTVS III

Scaena 1

ANTIPHO – GETA

Ο δούλος Geta, ο οποίος προηγουμένως υπήρξε μάρτυρας της μεγάλης αντιδικίας Phormio και Demipho, ενημερώνει τον Antipho για τον σημαίνοντα ρόλο του παρασίτου στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων του, μπερδεύοντας και εξοργίζοντας τον πατέρα του Geta: *tum Phormio itidem in hac re ut in aliis strenuom hominem praebuit.* (v. 476) [...] *confutavit verbis admodum iratum senem.* (v. 477) Antipho: *eu, Phormio!* (v. 478).

Scaena 3

PHAEDRIA – ANTIPHO – GETA

Ο Geta προθυμοποιείται να βρει τις 30 μνες που απαιτούνται για την εξαγορά της Pamphila με την υποστήριξη του πανούργου Phormio, ενώ ο Phaedria τον εμπιστεύεται με κλειστά μάτια και τον θεωρεί υπόδειγμα φίλου GETA: *iam feres. Sed opus est mihi Phormionem ad hanc rem adiutorem dari* (vv. 559-60) PHAEDRIA: *praestost. audacissime oneris quidvis impone et feret. solus est homo amico amicus* GETA: *eamus ergo ad eum ocius* (vv. 561-2)

³⁶³ Arnott (1970) 43

³⁶⁴ Arnott (1970) 43

ACTVS IV

Scaena 2

GETA – (DEMIPHO – CHREMES)

Ο δούλος Geta, μονολογώντας εξαίρει την πονηριά και την οξυδέρκεια του Phormio και το ζήλο του να αποδείξει, ευκαιρίας δοθείσης, ότι δεν είναι λιγότερο φίλος του Phaedria από όσο του Antipho GETA: *ego hominem callidiores vidi neminem quam Phormionem* (vv. 591-2) [...] *vixdum dimidium dixeram, intellexerat* (v. 594), *gaudebat, me laudabat, quaerebat senem, dis gratias agebat tempus sibi dari ubi Phaedriae esse ostenderet nihilo minus amicum sese quam Antiphoni* (vv. 595-8).

Scaena 3

ANTIPHO – GETA – CHREMES – DEMIPHO

Ο Geta παραπέμποντας σε *servus callidus* πλησιάζει τους δύο γέρους και, επιδιώκοντας να βοηθήσει τον Phormio και τους νεαρούς ερωτευμένους αναλαμβάνει να υποκριθεί εκ νέου. Μεταφέρει τον δικής του έμπνευσης διάλογο που δήθεν είχε με εκείνον και παρουσιάζει το σκεπτικό και τις απαιτήσεις του εις τρόπον ώστε να εκμαιεύσει ό,τι περισσότερο μπορεί για λογαριασμό του Phaedria. “*Ego*” *inquit “iam a principio amici filiam, ita ut aequom fuerat, volui uxorem ducere. nam mihi veniebat in mentem eius incommodum, in servitute pauperem ad ditem dari. sed mi opus erat, ut aperte tibi nunc fabuler, aliquantulum quae afferret qui dissolverem quae debeo. et etiamnunc, si volt Demipho dare quantum ab hac accipio quae sponsast mihi, nullam mihi malim quam istanc uxorem dari”* (vv. 650-8) εδώ παρουσιάζεται από τον δούλο ένας Phormio πιο λογικός, συζητήσιμος και λιγότερο απαιτητικός. Ανοίγεται, συγχρόνως όμως υπορρήτως θέτει τους όρους του *et etiamnunc* [...] *sponsast mihi* (vv. 656-7). Λίγο μετά οι επιθυμίες του αποκαλύπτονται σε τρία στάδια. Σε κάθε ένα εξ αυτών δίνεται και η αντίδραση της αντίπαλης ομάδας προς επίτασιν του κωμικού αποτελέσματος: το πρώτο στάδιο “*ager oppositus pignori ob decem minas est*” (vv. 661-2) με τον Demipho να υποχωρεί και να προθυμοποιείται να του δώσει 10 μνες, στο δεύτερο στάδιο “*aediculae etiam sunt ob decem alias*” (v. 663) ο Demipho αντιδρά καθώς του φαίνεται μεγάλο το ποσό ενώ ο αδελφός του λειτουργεί πυροσβεστικά αναλαμβάνοντας ο ίδιος το επιπλέον ποσό,

στο τρίτο και τελευταίο στάδιο “*uxori emunda ancillulast, tum pluscula supellectile opus est; opus est sumptu ad nuptias. his rebus pone sane*” *inquit “decem minas”* (vv. 665-7) ο Demiphro εκμαίνεται, υπαναχωρεί από την αποδοχή του πρώτου σκέλους των απαιτήσεων και εν τέλει εξυβρίζει τον Phormio *impuratus me ille ut etiam irrideat?* (v. 669). Από την άλλη ο Chremes συγκατανεύει στη νέα απαίτηση του Phormio υπό το φόβο των αποκαλύψεων και της γυναίκας του Nausistrata. Ο Phormio τους εκβιάζει με το πρόσχημα ότι η κοπέλα την οποία θέλουν να του δώσουν είναι φτωχή και την ίδια στιγμή θα εγκαταλείψει μία μεγάλη προίκα της δήθεν μέλλουσας αρραβωνιαστικιάς του, όπως είδαμε ανωτέρω “*quantum potest me certiozem*” *inquit “face, si illam dant, hanc ut mittam, ne incertus siem. nam illi mihi dotem iam constituerunt dare”* (vv. 674-6).

Στη σκηνή αυτή ενισχύεται ο χαρακτήρας του παράσιτου ως ενός ανθρώπου σίγουρου μέχρι αναίδειας, ψυχρού υπολογιστή και άριστου χειριστή της νομικής γλώσσας.³⁶⁵ Οι γηραιοί εξαπατώνται μέσω των νομικών ελιγμών του Phormio, και όχι της *malitia* για να ικανοποιηθεί ο έρωτας του δεύτερου νέου, όπως υποστηρίζουν οι Segal-Moulton.³⁶⁶

³⁶⁵ Arnott (1970) 43

³⁶⁶ Segal-Moulton (1978) 283

ACTVS V

Scaena 5

PHORMIO – ANTIPHO

Ο Phormio μονολογεί απαριθμώντας τα πιο πρόσφατα επιτεύγματά του: βρήκε τα χρήματα που απαιτούνταν για να εξαγοράσει από τον Dorio την Pamphila για λογαριασμό του Phaedria, την εξαγόρασε και φρόντισε ώστε εκείνος να την έχει κατ' αποκλειστικότητα. Τώρα πλέον προσβλέπει σε γλέντι που θα του προσφέρουν οι δύο γέροι, Demipho και Chremes.

Γίνεται αντιληπτός από τον Antipho, ο οποίος τον ρωτά για το πώς θα απολαύσει ο Phaedria τον έρωτά του. Ο παράσιτος εύστοχα του απαντά «δι' αντιστροφής των ρόλων» *vicissim partis tuas acturus est* (v. 835). Δηλαδή θα αποφεύγει τον πατέρα του Chremes και ο Antipho, με τη σειρά του, θα τον σιγοντάρει και θα τον καλύπτει όσο εκείνος θα γλεντάει στο σπίτι του Phormio *nam potaturus est apud me* (v. 837), πρωτοβουλία μη αντιπροσωπευτική για έναν επονομαζόμενο «παράσιτο».³⁶⁷ Αναφέρει τέλος ότι θα υποκριθεί στους γέρους ότι πάει στο Σούνιο, να αγοράσει μία μικρή δούλα για τον Geta, , για αντιπερισπασμό, να μην πιστέψουν δηλαδή ότι καταδαπανά τα χρήματά τους. Εν τω μεταξύ ο Geta εξέρχεται της οικίας του Antipho.

Scaena 6

GETA – ANTIPHO – PHORMIO

Εδώ ο Phormio μετατοπίζεται στην περιφέρεια για πάνω από 40 στίχους (vv. 841-83) όσο ο Geta θα τον υποκαταστήσει στη χρήση δραματικής γλώσσας.³⁶⁸ Όμως, ακόμη και στα περιστασιακά του σχόλια μετά την κωμική παράσταση του Geta ως *servus cingrens*, συμβατική τακτική καθυστέρησης, αποπνέει έναν αέρα πρωτοκαθεδρίας *quin tu hinc pollicitationes aufer et quod fers cedo* (v. 857) και *aderam sed tu cessas* (v. 858).³⁶⁹ Ο Geta, ο οποίος κρυφάκουσε τη συνομιλία των δύο γέρων, μακαρίζει τον Antipho για τις εξελίξεις, ενώ ο ίδιος δέχεται τα συγχαρητήρια του Phormio (v. 869).

³⁶⁷ Segal-Moulton (1978) 283

³⁶⁸ Arnott (1970) 46

³⁶⁹ Arnott (1970) 46

Εν συνόψει ο δούλος κοινοποιεί σε Antipho και Phormio, που εν πρώτοις σαsstίζει *somnium! utine haec ignoraret suom patrem?* (v. 874), το χαρμόσυνο νέο της αποκάλυψης της συγγένειας κόρης-πατέρα της Phanium με τον Chremes, που αλλάζει άρδην τα δεδομένα και, επιπλέον,³⁷⁰ οδηγεί στην περαιτέρω περιπλοκή της υπόθεσης.

Scaena 7

PHORMIO

Fortis fortuna adiuvat εξέφερε προφητικά ο Geta (v. 203) για να ενισχύσει το ηθικό του Antipho και να του εμφυσήσει μαχητική νοοτροπία στην αυγή της επανόδου του πατέρα του στα πάτρια εδάφη. Την ίδια στιγμή ακολουθεί στην πράξη, όπως είδαμε στην προηγούμενη σκηνή, ό,τι παρότρυνε τον γιο του Demipho, διακατεχόμενος από συνέπεια λόγων και έργων. Ο Phormio δείχνει να έχει απόλυτη επίγνωση της φράσης,³⁷¹ μία παλιά παροιμία. Εξού και επιφωνεί την καλή τύχη που συμπαρίσταται στους Antipho και Phanium και περαιτέρω στον ίδιο, που εργάζεται μεθοδικά για την εκπλήρωση της ευτυχίας τους *tantam fortunam de improviso esse his datam!* (v. 884). Καιροσκοπικά λειτουργώντας αδράχνει την ευκαιρία να ενεργήσει πλέον υπέρ του Phaedria αποφορτίζοντάς τον από τον βραχνά της επιστροφής των χρημάτων *ne quoiquam suorum aequalium supplex siet* (v. 887). Πρέπει, λοιπόν, να αλλάξει, όπως συμβουλεύει τον εαυτό του, στάση σώματος και όψη *nunc gestus mihi voltusque est capiundus novos* (v. 890), που μπορεί να εκληφθεί ως σκηνοθετική οδηγία,³⁷² για την επερχόμενη παράσταση. Ο Goldberg υποστηρίζει ότι μέσω του μονολόγου αυτού ο Phormio γλιστράει από τη μία μηχανορραφία στην άλλη ανακοινώνοντας ότι η κατάσταση βρίσκεται υπό τον έλεγχό του με μια ειλικρινή δήλωση, όπως είδαμε στην παραπάνω πρόταση.³⁷³ «Είναι πράγματι ένας παράσιτος πολλών προσώπων».³⁷⁴ Αποσύρεται στο στενάκι *angiportum* (v. 891) που χωρίζει το σπίτι του Demipho από του προαγωγού Dorio περιμένοντας τους γέρους να εξέλθουν της οικίας. Αποφασίζει, αναπροσαρμόζοντας τα σχέδιά του, ότι δε θα υποκριθεί ότι πηγαίνει στο Σούνιο στην αγορά για δουλειά (δες ανωτέρω scaena 5).

³⁷⁰ Gilula (1991) 442

³⁷¹ πβ. ACTVS 2 (scaena 3)

³⁷² Frangoulidis (1995) 414

³⁷³ Goldberg (1986) 76

³⁷⁴ Goldberg (1986) 76

DEMIPHO – PHORMIO – CHREMES

Ο Demipho επικαλείται τους θεούς για την εύνοια της οποίας απολαύουν μέχρι στιγμής με τον αδελφό του. Ασύδοτα φερόμενος για μία ακόμα φορά, τον καλεί να ψάξουν τον Phormio να του πάρουν πίσω τις 30 μνες τους, τις οποίες συναίνεσαν να του δώσουν με αντάλλαγμα την υποχρέωση να παντρευτεί την ερωμένη του Antipho, αγνοώντας ότι είναι συγγενής τους, προτού τις χαλάσει. Υπαναχωρούν δηλαδή από μία συμφωνία την οποία επιδίωξαν οι ίδιοι! Εισερχόμενος ο Phormio συναντώνται (κάνει τον ανήξερο). Δοθειςών των ανακατατάξεων, της ανακάλυψης του Geta περί της συγγένειας της Phanium με τον Chremes, ο παράσιτος βρίσκεται σε θέση ισχύος έναντι των αντιπάλων του καθώς έχει και τα χρήματα, ως εκ τούτου κρίνεται επιβεβλημένη και η πρωτοβουλία κινήσεων.³⁷⁵ Τους διαβεβαιώνει ότι θα εκτελέσει το καθήκον που ανέλαβε, να παντρευτεί δηλαδή την Phanium, επαίρομενος για την έξωθεν καλή μαρτυρία και την, εν μέσω της φτώχειας του, υπόληψη της οποίας χαίρει *tamen adhuc curavi unum hoc quidem, ut mi esset fides* (v. 903-4). Κατά το μεσολαβούν διάστημα και λόγω των μεγάλων αποκαλύψεων (δες ανωτέρω scaena 6), οι γέροντες ανακρούουν πρύμναν επικαλούμενοι τώρα την ντροπή και την κοινωνική κατακραυγή που θα επισύρει ένας τέτοιος διωγμός της κοπέλας. Επί της ουσίας φτάνουν στο σημείο να γίνουν διαπρύσιοι κήρυκες των θέσεων επί των οποίων στηρίχθηκε η τακτική του Phormio νωρίτερα. Η ήττα του Demipho και της πλεκτάνης του από τον δαιμόνιο Phormio είναι εκκωφαντική. Ο Phormio αντιπαρέρχεται τη φθηνή δικαιολογία δήθεν εξιστάμενος και αισθανόμενος προσβεβλημένος από τον εμπαιγμό των γέρων μιας και ήδη συμφώνησε, κατά προτροπή τους, να παντρευτεί την κοπέλα παρατώντας την άλλη *satis superbe illuditis me* (v. 915). Ο Demipho, ο οποίος αρχικά κατεπλάγη *qui?* (v. 915) από την απάντηση του Phormio, γίνεται μάρτυρας ενός ακόμη εύστοχου επιχειρήματος *rogas? quia ne alteram quidem illam potero ducere. nam quo redibo ore ad eam quam contempserim?* (v. 915-7), από πλευράς του ανταγωνιστή του, αυτού της φθοράς –οικονομικής αλλά και αξιακής / ηθικής– που θα συνεπιφέρει η ακύρωση της μεταξύ τους συμφωνίας, λαμβανομένης υπ’ όψιν της εγκατάλειψης μιας γυναίκας για την ένωση με μια άλλη, επιχείρημα το

³⁷⁵ Arnott (1970) 49

οποίο σίγουρα δεν ανέμενε από τον πολυμήχανο Phormio. Ο γέροντας επανέρχεται προσπαθώντας να διασκεδάσει τις αρνητικές εντυπώσεις χρησιμοποιώντας, καθ' υπαγόρευση του Chremes, το επιχείρημα του έρωτα του Antipho προς την κοπέλα. Ένα επιχείρημα ισχύει υπό την έννοια της μεταστροφής τους απέναντι στην κατάσταση. Ταυτόχρονα ο αθεόφοβος Demipho ζητάει την επιστροφή των 30 μων στο λογαριασμό του. Ο παράσιτος αντικρούει την προοπτική προφασίζόμενος ότι έχει ήδη καταθέσει στους πιστωτές του αυτό το ποσό *quodne ego discipsi porro illis quibus debui?* (v. 923). Τότε υποχωρεί στην αξίωση ακύρωσης της συμφωνίας υπό την αίρεση ότι θα κρατήσει την 30 μων προίκα, καθώς πλέον έχει απολέσει την προίκα από την άλλη κοπέλα *sin est ut velis manere illam apud te, dos hic maneat, Demipho* (vv. 925-6). Επικαλείται το δίκαιο της θέσης του *nam non est aequom me propter vos decipi* (v. 927) και τη διάθεσή του να τιμήσει τα συμφωνηθέντα και τους ίδιους *quom ego vestri honoris causa repudium alterae remiserim* (vv. 928-9). Ο Phormio βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση μιας και εμφανίζεται να έχει το δίκιο με το μέρος του.³⁷⁶ «Οι πανούργοι, έχει συνειδητοποιήσει καλά ο συγγραφέας, δεν είναι ποτε πιο επικίνδυνοι, πιο αποτελεσματικοί παρά όταν μπορούν να μιλήσουν για αξιοπιστία (*fides*, 904), ηθικότητα (*aequom*, 927), αξιοπρέπεια (*vestri honoris causa*, 928)»³⁷⁷.

Ως αποτέλεσμα δέχεται τις ύβρεις του σφιχτοχέρη Demipho. Ο γέρος εκδηλώνει τη δυσαρέσκειά του για το ότι ο Phormio τους κοροϊδεύει συγκαλύπτοντας τους νέους. Ζητάει πίσω τα χρήματα, με τον Phormio να αξιώνει την κοπέλα. Η αλαζονική και υποκριτικά αξιέπαινη ψυχραιμία του Phormio παρά τη βαριά προσβολή προς ελεύθερο άνδρα *fugitive?* (v. 931) είναι ουσιώδης για την ανάκτηση του ελέγχου από μέρους του.³⁷⁸ Ακολουθεί η προτροπή *in ius ambula* (v. 936), «το τελευταίο χαρτί» από μέρους του θυμωμένου Demipho.³⁷⁹ Σύμφωνα με τον Arnott,³⁸⁰ για πάνω από εκατό στίχους, αφ' ης στιγμής επανήλθε στη σκηνή (v. 829) μέχρι και τον στίχο 938, ο Phormio δεν κάνει χρήση λεκτικών πυροτεχνημάτων, αντιθέτως εγκαθιδρύει την

³⁷⁶ Arnott (1970) 49

³⁷⁷ Arnott (1970) 49

³⁷⁸ Arnott (1970) 50

³⁷⁹ Arnott (1970) 50

³⁸⁰ Arnott (1970) 47

κυριαρχία του, με την εκκίνηση της Scaena 8, δι' επιχειρημάτων έναντι του βασιικού αντιμάχου του, όπως είδαμε πιο πάνω.

Από το στίχο 938 και εξής τα σχήματα λόγου γίνονται εκ νέου χαρακτηριστικό γνώρισμα του Phormio σε μια διαδοχή ζωντανών μεταφορών.³⁸¹ Ο παράσιτος εξαπολύει τη βόμβα *egone? vos me indotatis modo patrocinari fortasse arbitramini. etiam dotatis soleo* (vv. 938-40) υπαινισσόμενος την υπεράσπιση της προικισμένης Nausistrata, νόμιμης συζύγου του Chremes όπως υπερασπίστηκε *mutatis mutandis* την άπρourke Phanium. Τους εκβιάζει ξεκάθαρα. Ο λακωνικός μέχρι στιγμής Chremes παίρνει το λόγο *quid id nostra?* (v. 940) γιατί δεν αντιλήφθηκε το έμμεσο πλην σαφές σχόλιο του Phormio, διά του οποίου κλιμακώνεται το αιχμηρότατο υπονοούμενο *hic quandam noram quouis vir uxorem*, με αποτέλεσμα την αμηχανία του *hem*, εν όσω ο παράσιτος συνεχίζει *Lemni habuit aliam* (vv. 941-2). Η στιχομυθία εξακολουθεί να διαμείβεται ανάμεσά τους προσδίδοντας γλαφυρότητα στο δράμα. Ο Chremes αντιδρά *nullus sum!*, με τον Phormio να προχωρά ένα βήμα παρακάτω *ex qua filiam suscepit, et eam clam educat* (vv. 942-3). Ο Arnott χαρακτηρίζει σαδιστική τη δεξιοότητα του Phormio να αποκαλύψει έτσι, στάλα-στάλα, τη διαγαμία του Chremes.³⁸² Η αντίδραση του γέροντα επιτείνεται *sepultus sum* (v. 943). Ο Phormio επανέρχεται *haec adeo ego illi iam denarrabo* (v. 944), με τον Chremes να τον εκλιπαρεί *obsecro, ne facias* (v. 944-5) «απογυμνωμένος» και πιο αδύναμος από ποτέ. Στο σημείο αυτό και αντιλαμβανόμενος πλήρως το εύθραυστο ψυχολογικό υπόβαθρο των γέρον, ιδιαζόντως του Chremes, ο μηχανορράφος παράσιτος τον ειρωνεύεται *oh! tune is eras?* (v. 945). Κατόπιν ο γέρος του ζητάει να φύγει *missum te facimus* (v. 946). Όταν όμως ο Phormio αποκρίνεται με σαφήνεια κι επιθετικό τόνο *fabulae!* ο πατέρας των Phaedria και Phanium υποχωρεί με το *argentum quod habes condonamus te* (v. 947). Οι γέροι αίφνης παραιτούνται οιασδήποτε αξίωσης, την οποία έως και πρότινος ήγειραν κατά τρόπο προκλητικό και επιτακτικό. Δοκιμάζουν μεγάλη έκπληξη. Δεν περίμεναν, μετά και τα όσα προηγήθηκαν, ότι τα πράγματα θα λάβουν τέτοια αρνητική τροπή για αυτούς. Ο Phormio έχει καταφέρει την αμετάκλητη εξασφάλιση των 30 μων, που ήταν και ο τελευταίος στόχος που

³⁸¹ Arnott (1970) 47

³⁸² Arnott (1970) 50

έθεσε.³⁸³ Τους χλευάζει για τις παλινωδίες και την ήξεις-αφήξεις συμπεριφορά τους *quid vos, malum, ergo me sic ludificamini inepti vostra puerili sententia? nolo, volo; volo, nolo rursus; cape, cedo; quod dictum indictumst; quod modo erat ratum irritumst* (v. 948-51). «Παίζει με τα θύματά του».³⁸⁴ Αναγνωρίζοντας την αναστάτωση που τους επέφερε, μονολογεί *inieci scrupulum* (v. 954). Ο Demipho αναγνωρίζει το σημείο μηδέν στο οποίο οδηγείται η κατάσταση, εν τούτοις δεν παύει να ενθαρρύνει τον περιδεή αδελφό του. Τον παρωθεί να γνωστοποιήσει τα «ανδραγαθήματά» του ο ίδιος στη γυναίκα του Nausistrata, έχοντας πάλι για σκοπό το κέρδος. Να αυξήσουν, αφενός, τις πιθανότητες συγχώρεσης από μέρους της ισχυρής, προικισμένης γαρ, Nausistrata και να τεθούν οι βάσεις για να εκδικηθούν τον *impuratum* Phormio (v. 962).

Ο παράσιτος, έχοντας πλήρως επίγνωση της κατάστασης, μονολογεί ότι πρέπει να έχει τα μάτια του δεκατέσσερα, ειδάλλως *haereo. hi gladiatorio animo ad me affectant viam*. Μία βίαη εικόνα, παρμένη από μονομαχία *gladiatorio animo*,³⁸⁵ αποτυπώνει εύγλωττα την ψυχική του κατάσταση. Ο Demipho δίνει θάρρος στον Chremes λέγοντάς του ότι θα τον επανασυνδέσει με τη γυναίκα του επί τη βάση του φθηνού επιχειρήματος ότι «βγήκε από τη μέση», δηλαδή απεβίωσε η αντίζηλός της και μητέρα της Phanium. Το βέβαιο είναι ότι οι δύο γέροι, ιδίως ο Demipho, δεν έχουν θάρρος αλλά θράσος. Επιπλέον, κατ' ουδένα τρόπο μπορούν να συναγωνιστούν τον καπάτσο Phormio. Στόχος του είναι να αποσοβήσει την ανάληψη πρωτοβουλίας των αντιπάλων του να ομολογήσουν τα αμαρτήματά τους οι ίδιοι στη Nausistrata, πράγμα που θα πετύχει εξερεθίζοντάς τους λεκτικά, με τη χρήση προσβλητικής, που κεντρίζει το συναίσθημα γλώσσας *ain tu? ubi quae lubitum fuerit peregre feceris neque huius sis veritus feminae primariae quin novo modo ei faceres contumeliam, venias nunc precibus lautum peccatum tuom? hisce ego illam dictis ita tibi incensam dabo ut ne restinguas lacrumis si existillaveris* (v. 970-5) έτσι που να χάσουν την ψυχραιμία τους.³⁸⁶ Εδώ το ρήμα *lavere* χρησιμοποιείται αντι του *eludere* για το ξέπλυμα μιας αμαρτίας, και η επιλογή του προοικονομεί την εικόνα στο

³⁸³ Arnott (1970) 51

³⁸⁴ Arnott (1970) 51

³⁸⁵ Maltby (2007) 156

³⁸⁶ Arnott (1970) 51

lacrumis existillare.³⁸⁷ Στην αποστροφή του προς τον δίγαμο Chremes δεσπόζουσα θέση έχει η αιτιωτική πράξη του Chremes απέναντι στη Nausistrata αλλά και η νυν ικετευτική στάση του προς τον ίδιο, καθώς τον ξεσκέπασε με τον πιο αναπάντεχο τρόπο. Ο Chremes καθίσταται, λοιπόν, αβοήθητος και ο Demiphro εξαγριώνεται,³⁸⁸ με αποτέλεσμα να τον καταραστεί –αποκαλώντας τον *scelus* (v. 978)– και επιτάσσει να πάνε στο δικαστήριο *in ius eamus* (v. 981), ύστατη νομική καταφυγή, απουσία διανοητικής ενάργειας και νηφαλιότητας, δίνοντάς του ιδανική «πάσα» να στήσει αυτόθι δικαστήριο, έξω από το σπίτι του Chremes *in ius? huc, si quid lubet* (v. 981).

Ακολουθεί μία διασκεδαστική σκηνή ρωμαϊκής φαρσοκωμωδίας, όπου η αξιοπρέπεια των γερόντων ζημιώνεται ανεπανόρθωτα.³⁸⁹ Ο Demiphro αρπάζει το παράσιτο για να τον σύρει προς την αγορά, στο δικαστήριο, όσο ο Chremes θα κινήσει να καλέσει δούλους να τον βοηθήσει. Ο Phormio αντιστέκεται φωνάζοντας, προς επίταση του κωμικού αποτελέσματος, στον Demiphro *una iniuriast tecum* και ακριβώς μετά *alterast tecum* (v. 983-4) στον Chremes, που γύρισε πίσω για να βοηθήσει τον αδελφό του. Τότε, λοιπόν, μην έχοντας άλλο περιθώριο, ο παράσιτος φωνάζει *Nausistrata! exi* (v. 986), και με τον τρόπο αυτόν εισάγει στο έργο τη *matrona dotata*, την πλούσια και δεσποτική σύζυγο του Demiphro.³⁹⁰ Ο Chremes ζητάει από τον Demiphro να του κλείσει το στόμα με αποτέλεσμα ο Phormio να ξαναφωνάξει *Nausistrata, inquam!* (v. 987). Στην προτροπή του Demiphro να σωπάσει αρνείται ενώ, στη συμβουλή του προς τον Chremes να τον γρονθοκοπήσει στην κοιλιά, τους σαρκάζει *vel oculum exsculpe. est ubi vos ulciscar probe* (v. 989). Η άσκηση βίας των γερόντων προς τον Phormio λειτουργεί διττώς: επιτρέπει, αφ' ενός, στο δολοπλόκο να φωνάξει δυνατά και να ανταποκριθεί η Nausistrata και, αφ' ετέρου, να έχει την πρωτοβουλία, ως ένας άνθρωπος που καλεί σε βοήθεια, και τη συμπάθεια της Nausistrata ως το προφανές θύμα της επίθεσης.³⁹¹

³⁸⁷ Maltby (2007) 157

³⁸⁸ Arnott (1970) 51

³⁸⁹ Barsby (1993) 330

³⁹⁰ Barsby (1993) 335

³⁹¹ Arnott (1970) 51-2

Ο Phormio θέτει τη φτώχεια του στην υπηρεσία των νέων, υπό την έννοια ότι δεν μπορεί / αξίζει να μηνυθεί ελλείψει χρημάτων όταν εκτελεί τις μηχανορραφίες. Αυτό τον οδηγεί στο ρίσκο, με αποτέλεσμα πολλάκις να ανταμείβεται.³⁹²

Scaena 9

NAUSISTRATA – PHORMIO – CHREMES – DEMIPHO

Ουσιαστικά από το στίχο 990 είναι εγγυημένη η συνολική νίκη του Phormio και η σκηνή οδηγεί στην κατάληξη των αναπόφευκτων συνεπειών της επιτυχούς *quiritatio* του ιδίου.³⁹³ «Το έργο κορυφώνεται σε μια μεταμόρφωση ολόκληρης της σκηνης σε ένα δικαστήριο».³⁹⁴ Η Nausistrata κάνει την είσοδό της και απευθύνεται στον Chremes για να μάθει ποιος την φώναξε. Ο παράσιτος ξεκινάει να χλευάζει τον γέροντα *ehem! quid nunc obstipuisti?* (v. 991). Η γυναίκα βλέποντάς τον εμβρόντητο τον ρωτάει *quis hic homost? non mihi respondes?*. Τον Chremes προλαβαίνει ο παράσιτος, ο οποίος με σαρκαστική διάθεση δικαιολογεί τον εκτός τόπου και χρόνου σύζυγό της *hicine ut tibi respondeat [...]*? (v. 992-3). Ο Chremes της ζητάει να μην πιστέψει τίποτε από όσα λέει. Ο Phormio την παρακινεί να τον αγγίξει για να διαπιστώσει ότι τρέμει από το φόβο του, σε διαφορετική περίπτωση... προσφέρεται να τον δείρει άσχημα η ίδια *abi, tange. si non totus friget, me enica* (v. 994). Ο Chremes προσπαθεί να υποβιβάσει τη σοβαρότητα της κατάστασης και συγχρόνως τον καταγγελτικό τόνο του παράσιτου. Η Nausistrata όμως δε δείχνει να πείθεται από τις υπεκφυγές του συζύγου της. Ο Phormio παρεμβαίνει καλώντας την να ακούσει με προσοχή *iam scies. ausculta* (v. 995-6). Ο γέροντας μέσα στην ταραχή του τη ρωτάει αν θα συνεχίσει να τον πιστεύει, όμως εκείνη φροντίζει να τον βάλει στη θέση του επισημαίνοντάς του ότι δε μίλησε ακόμη επί της ουσίας, συνεπώς δεν έχει πιστέψει σε κάτι που δεν έχει ειπωθεί. Ο Phormio σχολιάζει ότι τον έχει πιάσει ακατάσχετη φλυαρία από το φόβο του *delirat miser timore* (v. 997-8). Η γυναίκα αντιλαμβάνεται ότι κάποια αιτία εξηγεί το φόβο του άνδρα της, κάτι που ο ίδιος εξακολουθεί να αντικρούει. Τότε ο μηχανορράφος παράσιτος τον προκαλεί να της ομολογήσει αυτό για το οποίο, όπως πιστεύει, φοβάται *recte sane. quando nil times, et hoc nil est quod*

³⁹² Bohm (1976-77) 269

³⁹³ Arnott (1970) 52

³⁹⁴ Segal-Moulton (1978) 278

ego dico, tu narra (v. 999-1000). Εδώ αναμειγνύεται ο Demipho βρίζοντας τον παράσιτο για να λάβει την πληρωμένη, γεμάτη ειρωνεία απάντηση *ohe tu! factumst abs te sedulo pro fratre* (v. 1001-2), ξεκάθαρη μομφή για την αδελφική αλληλεγγύη που επιδεικνύει ο γέρος. Η Nausistrata παίρνοντας τη σκυτάλη ζητάει το λόγο από το σύζυγό της *mi vir, non mihi narras?* (v. 1002), ο οποίος αποκρίνεται με μισόλογα *non opus est dicto* (v. 1003). Ο ραδιούργος Phormio, απευθυνόμενος στη Nausistrata, προβαίνει στην αποκάλυψη του ανοσιουργήματος του Chremes, που ξεδιπλώνεται σε τρεις στίχους (v. 1004-7) *in Lemno [...] clam te [...] uxorem duxit [...] sic factumst [...] et inde filiam suscepit iam unam, dum tu dormis*, κατά τη διάρκεια των οποίων παρεμβάλλονται οι ατάκες κατάπληξης, οργής και φόβου των δύο αδελφών και απόγνωσης της γυναίκας. Στο άκουσμα της είδησης η Nausistrata χάνει τη γη κάτω από τα πόδια της *di melius duint!* και *perii misera!* (vv. 1005-6). Την ίδια στιγμή βρίσκει την ψυχική δύναμη που απαιτείται να αντεπεξέλθει με λογική και αξιοπρέπεια στην απρόσμενη κατάσταση παρά τον δριμύ πόνο που βιώνει *pro di immortales! facinus miserandum et malum!* (v. 1008). Στο μεσοδιάστημα ο Phormio απαντά, στην ερώτηση που κάνει ο Chremes νωρίτερα *quid agimus?* (v. 1007), *hoc actumst* (v. 1009) στα πλαίσια λογοπαιγνίου με το ρήμα *ago*. Η Nausistrata διερωτάται *an quicquam hodiest factum indignius?* (v. 1009) δηλώνοντας τον αποτροπιασμό της και *qui mi, ubi ad uxores ventumst, tum fiunt senes* (v. 1010). Ακολούθως, απευθυνόμενη στο «συνήγορο» του συζύγου της, εκφράζει την εύλογη απορία *haecin erant itiones crebrae et mansiones diutinae Lemni? haecin erat ea quae nostros minuit fructus vilitas?* (v. 1012-13) για τις δικαιολογίες που επικαλούνταν ο Chremes όσο και τις ψευδολογίες του. Ο Demipho μη δυνάμενος πλέον να κρυφτεί ή να κρύψει τον αδελφό του... προσπαθεί να βρει ελαφρυντικά στην ανόσια πράξη εκείνου. Ο Phormio σχολιάζει *verba fiunt mortuo* (v. 1015) τα «παρηγοριά στον άρρωστο...» λόγια του Demipho στη Nausistrata. Τα ελαφρυντικά του Demipho ενυπάρχουν στο γεγονός του βιασμού μιας γυναίκας που στοιχειοθετείται, κατά τον ίδιο, από το μεθύσι του Chremes. Επικαλείται την πραότητα της για το ζήτημα, όπως κάνει πάντα.

Η Nausistrata δυσανασχετεί για την ανήθικη συμπεριφορά, επικεντρωμένη στα δεδομένα, που δεν είναι ικανά ώστε να της επιτρέπουν να αισιοδοξεί. Πρώτον, η τότε

ηλικία του Chremes, εννοώντας ότι δεν ήταν νέος, και, δεύτερον, η τωρινή της ηλικία και εμφάνιση, εφόσον ο χρόνος αφήνει τα σημάδια του στον άνθρωπο.

Ο Phormio, δίκην κήρυκα, με δυνατή φωνή καλεί τον κόσμο να ακολουθήσει την «εκφορά» του Chremes. Προκαλεί όποιον έχει το σθένος να προκαλέσει τον Phormio, και δεσμεύεται ότι θα υποστεί τιμωρία ανάλογη προς τον *mactatus*, όρο που χρησιμοποιούνταν για αυτόν που επρόκειτο να θυσιαστεί και στον οποίο έριχναν κρασί και λιβάνι.³⁹⁵ Στη συνέχεια και με διαφορετικό ύφος δίνει άφεση αμαρτιών στον Chremes μιας και ο ίδιος τον τιμώρησε αρκετά. Έτσι θα δικαιολογείται και η εφ' όρου ζωής «γκρίνια» από τη Nausistrata. «Σε αυτήν τη μεταφορική ανάσταση του Chremes, ο Phormio μπορεί να ιδωθεί σαν να επιτελεί το ρόλο του ως θεϊκής φιγούρας, ακριβώς όπως ταυτίζεται με τον Geta κατά τρόπο κωμικό όταν τον καλεί να παραστεί στο φανταστικό τραπέζι του *non tu hunc habeas plane praesentem deum?* (v. 345). Η διεκδίκηση της θείας φύσης από μέρος του Phormio επί σκηνης μπορεί περαιτέρω να ιδωθεί σε σχέση με την / ή μία ανάπτυξη της τεχνικής του “από μηχανής θεού” στο ευριπίδειο μελόδραμα και την ιλαροτραγωδία, με μία στροφή που παραπέμπει στη Νέα Κωμωδία και τον Τερέντιο».³⁹⁶

Η Nausistrata δικαιώνει τον παράσιτο με την απάντησή της, εν συνεχεία αποτεινόμενη στον Demipho τον ερωτά αν άξιζε ό,τι έπαθε δεδομένης και της ηθικής της στάσης ως συντρόφου. Εκείνος κρίνει ορθούς τους ισχυρισμούς της όμως την ενθαρρύνει να τον συγχωρήσει προβάλλοντας ως επιχειρήματα την παράκληση, την αναγνώριση του σφάλματος και τη συγγνώμη του Chremes.

Ο Phormio σκέφτεται ότι πρέπει να δράσει προορατικά για τον ίδιο και τον Phaedria. Καθιστά γνωστή στη Nausistrata την απάτη που έστησε εις βάρος του Chremes για να του αποσπάσει 30 μνες και να βοηθήσει τον γιο τους να εξαγοράσει από τον Dorio την Pamphila.

Η Nausistrata, κατανοώντας το πνεύμα συναντίληψης από το οποίο εμφορείται ο παράσιτος, επιτίθεται στον Chremes για την αυστηρότητά του, που εξαντλείται στον γιο τους, ενώ την ίδια στιγμή έχει διαρρήξει ηθικά τη σχέση του με εκείνη, και απευθύνεται στο αίσθημα ντροπής του. Ο Demipho αποκρίνεται, εξ ονόματος του

³⁹⁵ Riley (1874) (<https://perseus.tufts.edu>)

³⁹⁶ Frangoulidis (1996) 202

Chremes, που έχει χάσει τη λαλιά του, θετικά διακείμενος σε ό,τι λέει. Η νύφη του όμως αντιδρά βλέποντάς τον να βιάζεται να την προκαταλάβει. Μετατοπίζει εντέχνως το βάρος της απόφασης για την συγχώρεση του Chremes στον Phaedria. Ο δολοπλόκος παράσιτος ανατρέπει την αυτο-εξυπηρετική προσπάθεια του Chremes για μια προνομιούχα αναγνώριση και γίνεται το μέσο για μία πλήρη αναγνώριση, αν όχι για μία οικογενειακή συμφιλίωση κι ευτυχία.³⁹⁷ Παρατηρείται, λοιπόν, μια αντιστροφή: «το έργο, ενώ αρχίζει με έναν γιο υπό το φόβο του πατέρα, ολοκληρώνεται με έναν πατέρα στο έλεος του γιου».³⁹⁸

Ο Phormio επιβραβεύει τη *matrona* ως εξής *mulier sapiens es, Nausistrata* (v. 1046). Στην ερώτησή της αν μένει ικανοποιημένος, ο Chremes μονολογεί μην μπορώντας να φανταστεί ότι τη γλυτώνει πολύ φθηνά. Ο Phormio συστήνεται στη Nausistrata μετά την ερώτησή της *mihin? Phormio. vestrae familiae hercle amicus et tuo summus Phaedriae* (v. 1048-9). Εκείνη υποκλίνεται στον παράσιτο για τις αποκαλύψεις αναφορικά με τον Chremes και τη βοήθεια που προσέφερε στο γιο της. Ο παράσιτος επιστρέφει τη φιλοφρόνηση *benigne dicis* (v. 1051). Αποδεικνύεται, στο τέλος πια του έργου, ότι είναι μόνο ψιλώ ονόματι παράσιτος.³⁹⁹ Τις δάφνες αυτού του τίτλου διεκδικεί με αξιώσεις ο πέραν πάσης υποψίας στην αρχή του έργου και μέλος της κορυφής της κοινωνικής πυραμίδας Chremes, που εκμεταλλεύεται συστηματικά τους ανθρώπους προκειμένου να ικανοποιήσει τα πάθη του.

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Konstan, «η νίκη του Phormio είναι επίσης μία νίκη για την άποψή του, αυτή ενός περιθωριακού ατόμου, που είναι έτοιμο να αυτοσχεδιάσει με τους νόμους και τα έθιμα με σκοπό να διευκολύνει παράφορες, αν όχι αρκετά κοινωνικά αποδεκτές, ενώσεις».⁴⁰⁰ Έχοντας πλέον διασφαλίσει,⁴⁰¹ διά των τελεσφόρων μεθοδεύσεών του όσο και του δυναμισμού της Nausistrata, ότι ο γιος της κρατάει τόσο τα χρήματα όσο και την Pamphila, της ζητάει να τον καλέσει σε δείπνο *me ad cenam voca* (v. 1053), κάτι που θα ευαρεστήσει τον ίδιο και θα δυσαρεστήσει το σύζυγό της *vin primum hodie facere quod ego gaudeam, Nausistrata, et quod tuo*

³⁹⁷ Anderson (2002) 6

³⁹⁸ Konstan (1983) 128

³⁹⁹ Moore (2001) 262

⁴⁰⁰ Konstan (1983) 129

⁴⁰¹ Moore (2001) 255

viro oculi doleant? (v. 1052-3). Η Nausistrata δέχεται πρόσχαρα και κατόπιν αναζητά τον Phaedria, αυτόν στον οποίο εναπόκειται η κρίση για τη συγχώρεση του Chremes. Ο Phormio προθυμοποιείται να τον φωνάξει. Μεταφέροντας *verbatim* τον Konstan, «η πρόσκληση του Phormio σε δείπνο και η διάρσή του σε κριτή της τύχης της οικογένειας είναι η επιβεβαίωση της σοφίας του. Με την εσωτερική κατάλυση της παλιάς δομής, οι γηραιοί παραχωρούν τη θέση τους σε ένα νέο τύπο: ο Phormio, άνευ ριζών και ανθρώπινος, βρίσκεται στο ηθικό κέντρο βάρους του έργου του και της κοινωνίας που εκπροσωπεί». ⁴⁰²

«Εν τέλει μπορεί να εγκαταλείψει τη δικηγορία και να γίνει ό,τι καλείται προτού ξεκινήσει το έργο, ένας παράσιτος». ⁴⁰³ Η εικόνα ενός επιτυχημένου παράσιτου, ο οποίος κατορθώνει να λάβει το υπέρτατο δώρο, πρόσκληση σε δείπνο, είναι και η τελευταία «γεύση» που αφήνει στο κοινό, πιθανότατα στα πλαίσια μιας σκηνης-προσθήκης του Τερεντίου στο ελληνικό πρότυπο, υπέρ της οποίας συνηγορούν οι 4 ομιλούντες ηθοποιοί και η οποία έχει ως βάθρο την αποκάλυψη της διπλής ζωής του Chremes στη Nausistrata. ⁴⁰⁴

⁴⁰² Konstan (1983) 129

⁴⁰³ Segal-Moulton (1978) 285

⁴⁰⁴ Moore (2001) 256

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συγκεφαλαιώνοντας, ο όρος «παρά-σιτος», κατ' αρχάς, χαρακτηρίζει το θρησκευτικό λειτουργό που γευμάτιζε δωρεάν εντός του ιερού ήδη από τον 5^ο π.Χ. αιώνα, ενώ εκείνος που επιτυγχάνει να τον καθιερώσει, δεδομένης της επικράτησης από το 425 π.Χ. τουλάχιστον του όρου «κόλακας», με την αρνητική –γνωστή έως σήμερα– σημασία το 360-50 π.Χ., κατά τη Μέση Κωμωδία, είναι ο Άλεξις, με το έργο του *Παράσιτος*. Αυτός στηρίχθηκε στην προγενέστερη παράδοση της Αρχαίας Κωμωδίας, με τον Αριστοφάνη και τον Εύπολι. Τη μορφή, βέβαια, υπό την οποία έγινε γνωστός ο όρος, την εισήγαγε ακόμη νωρίτερα ο Επίχαρμος (περ. 550-460 π.Χ.), που δεν μεταχειριζόταν κανέναν εκ των δύο όρων «κόλακας» – «παράσιτος».

Ο κόλακας μετερχόταν τα μέσα της κολακείας, της οίησης, της ξεδιαντροπιάς, της μικροπρέπειας και της παρασιτικής, εν γένει, συμπεριφοράς. Ο παράσιτος, από την άλλη πλευρά, ασκούσε κολακεία, με αποτέλεσμα οι όροι να θεωρούνται εναλλάξιμοι έως ότου ο «παράσιτος» επικράτησε στη Μέση και μεταγενέστερα στη Νέα Κωμωδία. Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές, ένας εκ των οποίων είναι ο Nesselrath, ο κόλακας διαφοροποιείται στο ότι έχει ιδιάζοντως μοχθηρούς σκοπούς, όπως «μεταφράζεται» η απόκτηση δύναμης και πλούτου.

Ο ελληνικός όρος «παράσιτος» πέρασε στα λατινικά ως μεταφορά *parasitus*, δεν αποδόθηκε λατινιστί, αν και υπήρχαν όροι που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν. Στη ρωμαϊκή κοινωνία δεσπίζουσα θέση είχε η σχέση *patronus* – *cliens*, ό,τι εγγύτερο σε αυτήν παράσιτου – κυρίου, και της οποίας θεμέλιο ήταν η αμοιβαιότητα.

Στα απόσπασμα της Μέσης Κωμωδίας η αντιδιαστολή του παράσιτου προς τον «αγροίκο» του Αριστοτέλη εδράζεται στην έλλειψη μεσότητας. Έχει παρουσία στα συμπόσια, όπου φλυαρεί αδιαπαύστως και ανακατεύεται με την πρώτη ευκαιρία. Χαρακτηρίζεται για την προσκόλλησή του σε κάποιον ανώτερο, επιδιώκοντας με κάθε κόστος, υπομένοντας κακουχίες ακόμα και «ξύλο», το άνευ συμβολής, τουτέστιν, δωρεάν γεύμα, υπέρτατο άθλον και σκοπό της ζωής, που τον μετατρέπει σε υποχείριό του. Κλασανγενίζεται και την ίδια στιγμή κολακεύει κατά το συμφέρον. Λειτουργεί συντροφικά είτε προς κάποιο νέο που ταλανίζεται από τον έρωτα είτε σε κάποιον που έχει να εκτελέσει ένα καθήκον. Το χρώμα που τους αντιπροσωπεύει είναι το μαύρο, σχετιζόμενο ίσως και με την προσπάθειά τους να «καθιερωθούν»

κοινωνικά, όπως συμβαίνει με τους εφήβους κατά την εργωδέστατη διαδικασία που αφορά στο πέρασμά τους στην ενηλικίωση.⁴⁰⁵ Ο χλευασμός και ο τρυφηλός βίος είναι επίσης γνωρίσματά του. Σε σχέση με το φαγητό εξάιρεται η λαιμαργία του, που συνδέεται και με το φόβο περί ενδεχόμενης απώλειάς του. Επιπλέον, η έντονη προσωπικότητά του και η υπερβολή, δομικά στοιχεία για τον παράσιτο αυτής της εποχής, έχουν ως αποτέλεσμα την κοινωνική χλεύη.

Με την είσοδο στην *Comoedia Palliata*, γίνεται σαφές ότι ο *Curculio* είναι ένας υβριδικός, καθ' όλα αντισυμβατικός, παράσιτος, στα πλαίσια της κωμωδίας του Πλάτου. Βασικές του πτυχές είναι η εξυπηρετικότητα και κυρίως η ιδιότητα του *servus callidus*. Είναι ένας πλαυτιακός δολοπλόκος. Το *nominatim* και άγαρμπα εκπεφρασμένο χιούμορ σε συστοιχία με τις καίριες παρεμβάσεις κι επινοήσεις των τεχνασμάτων το αποδεικνύουν. Κρίνεται *edax*, ενώ διατελεί και *servus currens*, προς επίρρωσιν της κωμικότητας του Πλάτου και τέρψιν του θεατή / αναγνώστη.

Ο *Phormio* είναι ένας *sui generis* ήρωας. Εξυπηρετικής φύσεως παράσιτος και δη *sycophanta* με νομικές γνώσεις, κάτι που δεν απαγορεύει τη θεώρησή του ως *servus callidus*, όπως είδαμε, υπό ένα μεταθεατρικό πρίσμα. Υποτυπώδης, μπορεί να πει κανείς, η επί σκηνής παρουσία του μα τόσο εμβριθής, εντός κι εκτός σκηνής, η προσωπικότητά του. Παρά κάποιες αναφορές στην παρασιτική του φύση στην αρχή και στο τέλος του έργου, δεν μπορεί να κριθεί (ιδιαίτερος τουλάχιστον) *edax*. Κάτι που τον διαχωρίζει σε μεγάλο βαθμό από τον *Curculio*. Είναι πνευματώδης, με λεπτό χιούμορ και υπόρρητη έκφραση. Ο *Phormio* δεν παραπέμπει σε πρωταγωνιστή κωμωδίας αλλά περιπέτειας. Σε αυτό συντελεί η διττή πλοκή και ιδίως η ρεαλιστική προσέγγιση του Τερεντίου.

Διαχρονικά, λοιπόν, εξετάζοντας τον παράσιτο, διαπιστώνεται ότι η στερεοτυπική αυτή φιγούρα εξελίσσεται κι εμφανίζεται ολοένα και πιο καλλιεργημένη. *Curculio* και *Phormio* συνιστούν μοναδικές δημιουργίες τόσο σαν έργα όσο και σαν περσόνες. Όσο κοντά φαίνονται να είναι σαν χαρακτήρες, τόσο διαφορετικοί είναι ο ένας από τον άλλο στις λεπτομέρειες, που κάνουν όμως τη διαφορά.

⁴⁰⁵ Tylawsky (2002) 63

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, W.S. (1993) *Barbarian Play: Plautus' Roman Comedy*, Toronto
- Anderson, W.S. (2002) "Resistance to Recognition and 'Privileged Recognition' in Terence", *CJ* 98.1: 1-8
- Bradley, M. (2009) *Colour and Meaning in Ancient Rome*, Cambridge-New York
- Arnott, W.G. (1968) "Alexis and the Parasite's Name", *GRBS* 9: 161-8
- Arnott, W.G. (1970) "'Phormio Parasitus': A Study in Dramatic Methods of Characterization", *G&R* 17.1: 32-57
- Arnott, W.G. (1975) "Menander, Plautus, Terence", *G&R* 9: 3-62
- Arnott, W.G. (1996) *Alexis: The Fragments. A Commentary*, Cambridge
- Bain, D. (1977) *Actors and Audience: A Study of Asides and Related Conventions in Greek Drama*, Oxford
- Bain, D. (1979) "Plautus *Vortit Barbare*. Plautus *Bacchides* 526-61 and Menander *Dis Exapaton* 102-12" στο West, D. – Woodman, A. (edd.), *Creative Imitation and Latin Literature*, Cambridge, pp. 17-34
- Barsby, J. (1991) *Terence: The Eunuch, Phormio, The Brothers: A Companion to the Penguin Translation*, Bristol
- Barsby, J. (1993) "The Stage Action of Terence, Phormio 979-989", *CQ* 43: 329-35
- Barsby, J. (2001) *Terence II*, Cambridge, MA (LoebCL transl. Barsby, J.)
- Beare, W. (1955²) *The Roman Stage*, London
- Bekker, I. (1846) *Iulii Pollucis Onomasticon*, Berlin (Fridericus Nicolaus)
- Blancké, W.W. (1918) *The Dramatic Values in Plautus*, Geneva, N.Y.
- Bohm, R.K. (1976-77) "Money Matters in Phormio", *CW* 70: 267-269
- Bowie, A.M. (1993) *Aristophanes: Myth, Ritual and Comedy*, CUP Cambridge

- Brown, McC.P.G. (1992) "Menander, Fragments 745 and 746 K-T, Menander's *Kolax*, and Parasites and Flatterers in Greek Comedy", *ZPE* 92: 91-107
- Brunt, P.A. (1988) *The Fall of the Roman Republic and Related Essays*, Oxford
- Comfort, H. (1959) "Chremes' Illness 'Phormio 574'", *CW* 52: 248-249
- Corbett, P. (1986) *The Scurra*, Edinburgh
- Coury, E.M. (1982) *Phormio: A Comedy by Terence*, Chicago
- Damon, C. (1997) *The Mask of the Parasite: A Pathology of Roman Patronage*, Michigan
- Duckworth, G.E. (1936) "The Dramatic Function of the *servus currens* in Roman Comedy" στο: *Classical Studies, presented to Edward Capps on his seventieth birthday*, Princeton, pp. 93-102
- Duckworth, G.E. (1942) *The Complete Roman Drama vol. I-II*, New York
- Duckworth, G.E. (1994²) *The Nature of Roman Comedy: A Study in Popular Entertainment*, Bristol
- Duncan, A. (2006) *Performance and Identity in the Classical World*, Cambridge
- Ehrenberg, V. (1951²) *The People of Aristophanes: A Sociology of Old Attic Comedy*, Oxford
- Elderkin, G.W. (1934) "The Curculio of Plautus", *AJA* 38: 29-36
- Fantham, E. (1965) "The Curculio of Plautus: An Illustration of Plautine Methods in Adaptation", *CQ* 59: 84-100
- Förster, R. (1893) *Scriptores Physiognomonici Graeci et Latini*, Leipzig
- Fraenkel, E. (2007) *Plautine Elements in Plautus*, Oxford (trans. T. Drevikovsky and F. Muecke)
- Frangoulidis, S.A. (1995) "The Parasite as Poet-Playwright and the Slave as Parasite in Terence's *Phormio*", *BStLat* 25: 397-425.

- Frangoulidis, S.A. (1996) “(Meta)theatre as Therapy in Terence’s *Phormio*”, *C&M* 47: 169-206
- Frank, T. (1928) “Terence's Contribution to Plot-Construction”, *AJPh* 49: 309-322
- Franko, F. (2004) “Ensemble Scenes in Plautus,” *AJPh* 125: 27-59.
- Garzya, A. (1963) *Dionysii IXEUTICON: seu de aucupio libri tres in epitomen metro solutam redacti*, Leipzig
- Gil, L. (1981-3) “El ‘Alazon’ y sus Variantes”, *EClás* 25: 39-57
- Gilula, D. (1991) “Divining the Divine Prologue (Ter. *Phormio*, II, 3 and V, 1)”, *Athenaeum* 79: 435-44
- Goldberg, S.M. (1986) *Understanding Terence*, Princeton
- Goldberg, S.M. (1995) “Improvisation, Plot and Plautus’ *Curculio*,” στο: L. Benz, E. Stärk and G. Vogt-Spira (edd.) *Plautus und die Tradition des Stegreifspiels: Festgabe für Eckard Lefèvre zum 60. Geburtstag*, Tübingen, pp. 33-41
- Gomme, A.W. & Sandbach, F.H. (1983²) *Menander: A Commentary*, Oxford
- Goold, G.P. (1988⁹) *Plautus II*, Cambridge, MA (LoebCL transl. Nixon, P.)
- Grimal, P. (1991) *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*, Θεσσαλονίκη (επόπτ. Ατσαλος, Β.)
- Harrison, A.R.W. (1968) *The Law of Athens: The Family and Property*, New York
- Hunter, R.L. (1994) *Η Νέα Κωμωδία στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρώμη*, Αθήνα (μτφρ. Φυντίκογλου)
- Kassel, R. – Austin, C. (1983-2001) *Poetae Comici Graeci*, Berlin-New York
- Kenney E.J. – Clausen W.V., (2003⁴) *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα
- Konstan, D. (1983) *Roman Comedy*, New York
- Konstantakos, I.M. (2000) *A Commentary on the Fragments of Eight Plays of Antiphanes*, (διδ. διατριβή), Cambridge

- Kroh, P. (1996) *Λεξικό Αρχαίων Συγγραφέων: Ελλήνων και Λατίνων*, Θεσσαλονίκη (μτφρ. Λυπουρλής Δ. – Τρομάρας Λ.)
- Lamarre, C. (1901) *Histoire de la Littérature Latine*, Paris
- Liddell, H.G. – Scott, R. (1907) *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα (μτφρ. Μόσχος Ξ.Π.)
- Lofberg, J.O. (1920) “The Sycophant-Parasite”, *CP* 15: 61-72
- Lofberg, J.O. (1926) “Terence Phormio 328”, *CJ* 21: 678-679
- Lowe, J.C.B. (1985) “Cooks in Plautus”, *ClAnt* 4: 72-102
- Lowe, J.C.B. (1989) “Plautus’ Parasites and the Atellana”, στο Vogt – Spira, G. (ed.), *Studien zur vorliterarischen Periode im frühen Rom*, Tübingen, pp. 161-169
- Maltby, R. (2007) “The Distribution of Imagery by Plays and Characters in Terence”, στο Kruschwitz, P., Ehlers, W.W. and Felgentren, F. (edd.) *Terentius Poeta*, Munich pp. 143-65
- Maltby, R. (2012) *Terence: Phormio*, Oxford
- Marshall, C.W. (2006) *The Stagecraft and Performance of Roman Comedy*, Cambridge
- Martin, R.H. (2002) *Terence: Phormio*, London
- McCarthy, K. (2000) *Slaves Masters and the Art of Authority in Plautine Comedy*, Princeton
- Millis, B.W. (2001) *A Commentary on the Fragments of Anaxandrides*, (διδ. διατριβή), Urbana
- Moore, T.J. (1998) *The Theater of Plautus Playing to the Audience*, Austin
- Moore, T.J. (2001) “Terence and Roman New Comedy”, στο: O’ Bryhim, S., (ed.), *Greek and Roman Comedy: Translations and Interpretations of four Representative Plays*, Austin, pp. 241-320

- Nesselrath, H.G. (1985) *Lukians Parasitendialog: Untersuchungen und Kommentar*, Berlin-New York
- Norwood, G. (1923) *The Art of Terence*, Oxford
- Norwood, G. (1931) *The Greek Comedy*, London
- Olson, S.D. (2007) *Broken Laughter: Select Fragments of Greek Comedy*, Oxford
- Papachrysostomou, A. (2008) *Six Comic Poets: A Commentary on Selected Fragments of Middle Comedy*, Tübingen
- Papaioannou, S. (2008-9) "What's in a Name: The Real Identity of Palinurus in Plautus' *Curculio*," *CJ* 104.2: 111-122
- Papaioannou, S. (2014) "Terence's Stock Characters and Plots: Stereotypes Interpreted", στο: Papaioannou, S. (ed.) *Terence and Interpretation*. (Pierides Studies in Greek and Latin Literature IV). Newcastle, UK pp. 143-175
- Pickard-Cambridge, A. (1968²) *The Dramatic Festivals of Athens*, London OUP
- Riley, H.T. (1874) *The Comedies of Terence*, New York (<https://perseus.tufts.edu>)
- Rosivach, V.J. (1998) *When a Young Man Falls in Love: The Sexual Exploitation of Women in New Comedy*, London-New York
- Segal, E. (1987b²) *Roman Laughter: The Comedy of Plautus*, New York
- Segal, E. – Moulton, C. (1978) "Contortor Legum: The Hero of the *Phormio*", *RM* 121: 276-88
- Sharrock, A. (2008) "The Theatrical Life of Things: Plautus and the Physical," *Dictynna* [online journal] 5. URL: <http://dictynna.revues.org/419>
- Sharrock, A. (2009) *Reading Roman Comedy: Poetics and Playfulness in Plautus and Terence*, Cambridge
- Slater, N.W. (1995) "The Fabrication of Comic Illusion" στο: Dobrov, G., (ed.), *Beyond Aristophanes: Transition and Diversity in Greek Comedy*, Atlanta, pp. 29-45
- Slater, N.W. (2000²) *Plautus in Performance: The Theater of the Mind*, London

Slavitt, D.R. – Bovie, P. (1995) *Complete Roman Drama in Translation: Plautus The Comedies vol. I*, Baltimore

Smith, J.A. (2004) “Buy Young Sell Old: Playing the Market Economies of Phormio and Terence”, *Ramus* 33: 82-99

Stace, C. (1968) “The Slaves of Plautus”, *G&R* 15: 64-77

Tylawsky, E.I. (2002) *Saturio's Inheritance: The Greek Ancestry of the Roman Comic Parasite*, New York

von Albrecht, M. (1999²) *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, Ηράκλειο

Wallace-Hadrill, A. (1989) “Patronage in Roman society: from Republic to Empire” στο: Wallace-Hadrill, A. (ed.) *Patronage in Ancient Society*, London, pp. 63–87

Webster, T.B.L. (1953) *Studies in Later Greek Comedy*, Manchester; 2nd edition 1970. New York

Wilner, O.L. (1931) “The Character Treatment of Inorganic Roles in Roman Comedy”, *CPh* 26: 264-283

Ziolkowski, J.E. (1999) “Dolly Levi: A Modern Parasite? (Thornton Wilder and Terence)”, *IJCT* 5: 549-560

Κωνσταντάκος, Ι.Μ. (2005-6) «Το Κωμικό Θέατρο από τον 4^ο Αιώνα στην Ελληνιστική Περίοδο: Εξελικτικές Τάσεις και Συνθήκες Παραγωγής», *ΕΕΦΣΠΙΑ* 57: 47-101

Ουλερίχος, Ε. (2006⁶) *Λατινοελληνικόν Λεξικόν: Μετά Συνωνύμων και Αντιθέτων της Ελληνικής*, Αθήνα (επιμ. Σακελλαρίου, Α.)